

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

CİLT 2, SAYI 2

KASIM 2019

Editör

Prof.Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

<https://ogu.edu.tr/>

email: esogutarihdergisi@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/esogutd>

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ TARİH DERGİSİ

İmtiyaz Sahibi

Prof.Dr. Vural Bütün

Editör / Editor

Prof.Dr. Numan ELİBOL

Dergi Yayın Kurulu Başkanı / Director of Editorial Board

Prof.Dr. Numan ELİBOL

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Numan ELİBOL, AraÇ.Gör. Dr. Yunus ARİFOĞLU, AraÇ.Gör. Yusuf
AKBABA

Sekreteryaya / Secretariat

AraŐ. Gör. Dr. Yunus ARİFOĐLU, AraŐ. Gör. Yusuf AKBABA

İletiŐim Sorumluları / Correspondents

AraŐ. Gör. Yunus ARİFOĐLU, AraŐ. Gör. Yusuf AKBABA

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Ali PAJAZITI	South East European University, Makedonya
Prof.Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Fehmi YILMAZ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. H. Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Haşim ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İbrahim ŞİRİN	Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. İrfan MORINA	University of Prishtina, Kosova
Prof.Dr. Meral BAYRAK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Muzaffer DOĞAN	Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin ALKAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmettin AYGÜN	Aksaray Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Numan ELİBOL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Prof.Dr. Orlin SABEV	Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaristan
Doç.Dr. Aşkın KOYUNCU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Fatma Sevinç ERBAŞI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Doç.Dr. Mustafa GENÇOĞLU	Uşak Üniversitesi, Türkiye
Assoc.Prof.Dr. Esilda LUKU	Aleksander Moisiu University, Arnavutluk
Assoc.Prof.Dr. Fahd KASUMOVIC	University of Sarajevo, Bosna Hersek
Assoc.Prof.Dr. Getachew KASSA	Addis Ababa University, Etyopya
Assoc.Prof.Dr. Mujib ALAM	Jamia Millia Islamia – A Central University, Hindistan
Dr.Melinda BOTALIC	University of Tuzla, Bosna Hersek
Dr.Sedad BESLIJA	University of Sarajevo, Bosna Hersek

Dr.Fazileta HAFIZOVIC

University of Sarajevo, Bosna Hersek

Dr.Öğr.Üyesi Nilgün DALKESEN İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

KASIM 2019 HAKEMLERİ

Prof.Dr. Abdullah İlgazi, Dumlupınar Üniversitesi,

Prof.Dr. Rahman Ademi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,

Prof.Dr. Meral Bayrak, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,

Doç.Dr. Hülya Boyana, Ankara Üniversitesi,

Doç.Dr. Ümmü Gülsüm Polat, Dumlupınar Üniversitesi,

Doç.Dr. Yüksel Özgen Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Fatih Köse, Namık Kemal Üniversitesi,

Dr.Öğr. Üyesi Mert Kozan, Ankara Üniversitesi,

Dr.Öğr.Üyesi Serkan Demirbaş, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,

İçindekiler

Mustafa GENÇOĞLU&Kader AKKAYA, UŞAK ŞEHİR MERKEZİNİN NÜFUS YAPISI (1831-1842).....	6
Selahattin ÖNDER&Necmettin OĞUR, ESKİŞEHİR ŞEKER FABRİKASI	25
Mehmet Fatih BECERİK, XIX. YÜZYIL ORTALARINDA SİVRİHİSAR'DA MESLEKLER	55

UŞAK ŞEHİR MERKEZİNİN NÜFUS YAPISI (1831-1842)¹

Mustafa GENÇOĞLU&Kader AKKAYA²

Özet

Bu makalede 1831-1842 yılları arasında Uşak şehir merkezinin nüfus yapısı incelenmiştir. Uşak, o dönemde Kütahya sancağına bağlı bir kazaydı. Bu araştırma, Osmanlı Arşivlerinde yer alan dört nüfus defterine dayanmaktadır. İlk olarak, bu kayıtlar Osmanlı Türkçesinden Türkçeye çevrilmiş ve kayıtlardaki veriler Access Veri tabanına kaydedilmiştir. Daha sonra bu veriler, sorgulama yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. Böylece şehrin nüfus yapısı tablolar ve grafiklerle analitik olarak değerlendirilip, 1831-1842 yılları arasında Uşak şehir merkezinde bulunan nüfusun yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nüfus defterlerinde sadece erkeklerin kayıtlı olması, nüfus yapısına dair kapsamı daraltmış, özellikle cinsiyet özelliklerinin belirlenmesinin önüne geçmiştir. Dolayısıyla verilerin elverdiği ölçüde 1831-1842 arasında Uşak merkez nüfusunu meydana getiren gruplar ile nüfustaki değişim, yaş, doğum ve ölüm oranları belirlenerek kentin nüfus yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Osmanlı Nüfus Sayımları, Osmanlı Nüfus Defterleri, Nüfus Yapısı

Abstract

POPULATION STRUCTURE OF THE TOWN CENTER OF USAK (1831-1842)

It is researched the population structure of the town center of Uşak between 1831 and 1842 in this article. Uşak was a district related to the Sanjak of Kütahya in that period. This research is depends on four population registers in the Ottoman Archives. First, these registers were traslated from the Ottoman Turkish to Turkish and datas in the registers were saved in the Access Database. Then these datas were tried to be examined by the method of questioning. Thus the population structure of the city were analytically evaluated by tables and graphics and the population structure of the town center of Uşak between 1831 and 1842 was tried to be put forward. The fact that only males are registered in the population registers narrowed the scope of the population structure and prevented determination of gender characteristics. Therefore, as far as the data allows, the population of the town will be tried to be determined by determining the

¹ Bu makale, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yapılmış olan “Uşak Şehir Merkezinin Nüfus Özellikleri (1831-1842)” başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

² Doç. Dr. Uşak Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: mustafa.gencoglu@usak.edu.tr; Tarih Bilim Uzmanı, E-posta: kaderakkaya701@gmail.com

change, age, birth, death rates in the population that constitute the center population of Usak between 1831 and 1842.

Keywords: Usak, Population of Usak, Ottoman Census, Ottoman Population Registers, Population Structure

Giriş

İç Anadolu ile Ege arasında geçiş bölgesi olan Uşak kuzeyden Kütahya, güneyden Denizli, batıdan Manisa, doğudan ise Afyonkarahisar illeri ile çevrelenmiştir. Burası ilkçağlardan beri birçok antik medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Çağlar itibariyle Frigya, Lidya, Makedonya krallıklarının elinde bulunmuş, kısa süren İskender hâkimiyetinden sonra Bergama Krallığı'nda varlığını sürdürmüştür. Uzun bir müddet Roma hâkimiyetinin ardından 1076'da bölgede ilk Türk hâkimiyeti kurulmuştur. Fakat bu hâkimiyet uzun sürmemiş bölge, 1098'de Bizans İmparatorluğu'na geçmiştir. 1233'te Germiyanogulları'nın idaresine geçen Uşak, Banaz kazasıyla birlikte erkek evladı olmayan Germiyanoglu beyinin vasiyeti üzerine, 1429'da Osmanlı topraklarına katılmıştır (Çakır, 2010, s. 28). Bu dönemden sonra Uşak uzun bir müddet Anadolu Eyâleti'ne tabi Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza olmuştur (Gökçe, 2002, s. 1365). Millî Mücadele döneminde 29 Ağustos 1920 yılında uğradığı Yunan işgalinden 1 Eylül 1922'de kurtulmuş olan Uşak (Karayaman, 2010, s. 130) Cumhuriyetin ilk yıllarında kaza statüsünde Kütahya vilayetine bağlıyken 1953'te il statüsüne kavuşmuştur (Tutsak, 1994, s. 309-325).

Şehrin isminin nereden geldiği hususunda muhtelif fikirler mevcuttur. İlk olarak Uşak adının Türkler döneminde ortaya çıktığı düşünülmektedir (Özdeğer, 2012, s. 222). Uşak kelimesi Çağatay Türkçesinde "Oğul, Torun"; Arapçada (Uşşak) "Âşıklar"; halk dilinde ise "esir, köle, hürriyeti ve fikri olmayan adam olarak adlandırılmıştır (Tümer, 1971, s. 29). Uşak adının menşei ve manası hususunda kesin bir tespit olmasa da Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçtiği üzere (1935, s. 39) bu isim günümüzde (Uşşak) Âşıklar şehri olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı'da nüfusu tespit etmeye yönelik ilk büyük nüfus sayımı veya tahriri, 1831'de yapılmıştır. Aslında bu tahrir, daha önceden planlanmış ve ilk olarak İstanbul'da yapılmaya başlanmışken Ruslarla çıkan savaş (1828-1829) yüzünden akamete uğramıştır (Karal, 1995, s. 8; Aydın, 1990, s. 81). Sadece erkeklerin sayıldığı 1831 nüfus tahriri ile

Osmanlı idaresi, Yeniçeri ordusunun yerine teşkil edilen ordunun finansmanı için yeni vergi kaynaklarının bulunması ve askerlik yapabilecek Müslüman erkek nüfusun tespitini amaçlıyordu (Karal, 1995, s. 11; Behar, 2000, s. 24). Sayım gizli tutulmuş, uzun askerlikten yılmış düşmüş olan Müslümanların doğru bilgi vermelerini temin için sayım işinde genellikle kadılar ve ulemeden güvenilir ve saygın kişiler görevlendirilmişti (Karpat, 2010, s. 67). Bugünkü modern nüfus sayımlarının usul ve amaçlarını tam olarak karşılamamakla birlikte yapıldığı dönem itibarıyla ilk defa ülke nüfusunun erkeklerle sınırlı da olsa ferdi olarak sayılması yeni ve önemli bir atılımdır. Kura usulünün kabulünden sonra askeri bir gaye için 1844'te (Hicri 1260) bir nüfus tahriri daha yapılmıştır (Karal, 1995, s. 9). Dolayısıyla sayımda yine sadece erkek nüfus esas alınmıştır. Defterlere kadınların kaydedilmemesi, eşkâl ve yaş tespitlerinde belirli bir ölçü veya kriterin olmaması gibi hususlar, bu sayımlara ilişkin yapılan araştırmalarda kati sonuçlara ulaşılmasının önüne geçmektedir. Ancak ait olduğu idari birim hakkında nüfus ve toplumsal yapıya dair önemli bilgileri içermesi, kaynak olarak bu defterlerin değerini göz ardı edilemeyecek seviyeye taşımaktadır. Diğer taraftan vergi mükellefi olsun olmasın Müslim, gayr-i Müslim tüm erkeklerin kaydedilmesi, en azından nüfusla ilgili klasik dönem tahrirlerine nazaran daha makul tahminlerin yapılmasına imkân sağlamaktadır.³ 1844'ü takiben 1881/1882'de başlayan 1893'te yayımlanan nüfus tahriri, Osmanlı nüfusuyla ilgili 19. Yüzyılda derlenmiş en eksiksiz ve en güvenilir rakamları vermektedir (Karpat, 2010, s. 106). Ancak ilk defa bu tahrirle sayıldığı ifade edilen kadınların 1870'te Divriği Nüfus defterinde kayıtlı olduğu tespit edilmiştir (Yüksel, 2006, s. 73). Cumhuriyet öncesinde son genel nüfus sayımı, 1905-1906'da yapılmış ve bundan yararlanılarak 1914'te Nüfus İstatistiki yayınlanmıştır (Karpat, 2010, s. 110, 399).

Araştırmanın temel kaynakları, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 1641, 1645, 1647 ve 1553 numaralı Uşak'a ait nüfus defterleridir. 1641 numaralı Nüfus Defteri (BOA.NFS.d., 1641) 19x49.5 ebatlı olup 200 sayfadan oluşmaktadır. Defterin kapak sayfasında H.1247/M.1831-1832 tarihi düşülmüştür. Doğum ve ölüm tarihlerine ulaşarak en son kayıtlı H.1249/M.1833 olduğu görülmektedir. Defterin mukayyidi belli değildir.

³ Osmanlı nüfus tarihinin klasik dönem ana kaynakları olan tahrir, avarız ve cizye defterlerinin bilhassa vergi potansiyelinin tespitine yönelik olmaları ve sakinlerinin kesin olarak belirlenmesinin oldukça zor olduğu hane esasına dayanmaları yüzünden, demografi çalışmalarında önemli sorunlara yol açtığına dair değerlendirme için bkz. (Koç, 2013, s. 185-187). Ayrıca bkz. (Elibol, 2007, s. 137-140).

1553 numaralı Nüfus defteri (BOA. NFS.d., 1553), Reayaya (gayrimüslimler) münhasır defterdir. 19x49 ebadında, 20 sayfası kayıtlı boş sayfalarıyla toplam 198 sayfadan oluşmaktadır. Defterin başında tarih belirtilmemekle birlikte 137. sayfasında hicri 1246/1830-1831 tarihi düşülmüştür. Defterin en son sayfasında mukayyid Mehmed Hüsamettin'in mührü bulunmaktadır. 1645 numaralı Nüfus Defteri (BOA. NFS.d., 1645) 20x53 ebadında ve 627 sayfadır. Bu defter, hem Müslümanların hem de reayanın nüfus bilgilerini içermektedir. Defterin kapak veya iç sayfalarında kayıt tarihi bulunmamakla beraber sonradan düşülen doğum ve ölüm kayıtlarından en erken doğum kaydının H. 21 Ş sene 1249/ M. 3 Ocak 1834 (BOA. NFS.d., 01645, s.185) tarihine denk gelmesi ve en son kaydın H.15 Ş sene 1255/M. 24 Ekim 1839 (BOA. NFS.d., 01645, s.101) olması bu defterin 1834 ile 1839 yıllarını kapsadığını ifade etmektedir. Defterin mukayyidi ise, Mehmed Aziz Efendi'dir. Sadece Müslümanların nüfus bilgilerini ihtiva eden 1647 numaralı nüfus defteri (BOA. NFS.d.,1647) 17x48 ebatların da toplam 264 sayfadır. Tarihi belirtilmeyen defterdeki en eski kayıt H. 5 M sene 1256/ 9 Mart sene 1840 (BOA. NFS.d., 01647, s.151), en son kayıt ise 3 ZA sene 1258/ 6 Aralık 1842 (BOA. NFS.d., 01647, s. 58) olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla defter, 1840 ile 1842 tarihleri arasındaki nüfus bilgilerini kapsamaktadır.

Bu çalışmada, bahsi geçen defterlerdeki nüfus verileri yeni yazıya çevrildikten sonra Access Veri Tabanına işlenmiştir. Sorgulama metoduyla elde edilen sayısal sonuçlar tablolar, diyagramlar ve grafiklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Access Veri Tabanının kullanılması, binlerce verinin analizi ve değerlendirilmesinde iş yüküne olumlu katkılarının yanında daha doğru tespitlere vesile olmuştur. Buna karşın çalışmada verilerin güvenilirliğine dair duyulan en ufak şüphe belirtilmiş ve ihtiyat payı gözetilmiştir. Bu bağlamda Uşak merkez nüfusunun yapısı, detaylı bir şekilde tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

Nüfusun yapısı denilince o topluluğun hangi gruplardan meydana geldiği o topluma mensup insanların cinsiyet, yaş gibi çeşitli özellikleri itibariyle kategorilere ayrılması akla gelir (Tandoğan, 1998, s. 4). Nüfus defterlerinde sadece erkeklerin kayıtlı olması, nüfus yapısına dair kapsamı daraltmış, özellikle cinsiyet özelliklerinin belirlenmesinin önüne geçmiştir. Dolayısıyla verilerin elverdiği ölçüde 1831-1842 arasında Uşak merkez nüfusunu meydana getiren gruplar ile nüfustaki değişim, yaş, doğum ve ölüm oranları belirlenerek kentin nüfus yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Nüfusun Değişimi

Osmanlı dönemi Uşak nüfusu ile ilgili ilk bilgiler 1530'a kadar uzanmaktadır. Söz konusu tarihte Uşak'ta 11 mahallede 411 hanede tahminen 2308 kişi meskûndü. Bu mahalleler Cami, Mescid-i Hacıhasan, Mescid-i Memi Çelebi, Mescid-i Kassab Hasan, Mescid-i Hacı Sadık, Burhan Fakih, Mescid-i Aybey ve Selman Fakih idi (Özav, Çakmak, 2001, s. 139). 1676 yılında yapılan bir avarız sayımında 9 mahallede 383 nefer ve 72 askeri olmak üzere 455 hane kaydedilmiştir. Bu mahalleler Sıddık, Cami-i Kebir, Burhanfakih, Hacıhızır, Karhak-Karadede, İslice, Karaağaç, Hayyam ve İplik mahalleleridir (Çakır, 2010, s. 33). 1679 da yapılan avarız sayımında da Uşak'ta 9 mahalle gösterilmiş ve 349 hanede tahmini nüfus 1745 olarak verilmiştir (Özdeğer, 2002, s. 93). Bu tahmini verilere göre nüfusta düşüş söz konusudur.

İncelediğimiz döneme gelirse; 1247 (1831)'de Uşak 9 mahalleden oluşmaktaydı. Bu mahalleler, Hacıhasan, Burhanfakih, Aybey, İslice, Hacıhızır, Cuma, Kamer, Karaağaç, Sabah'tı. Dikkat edilirse 1530'dan beri ilk üç mahalle (bunlardan Hacıhasan ve Aybey'in Mescid ibareleri düşerek) aynı isimle devam etmektedir. 1676'dan itibaren de İslice, Karaağaç ve Hacıhızır mahalleleri 1831'e kadar aynı isimlerini muhafaza etmişlerdir. Geriye kalan Cuma, Kamer ve Sabah'ın ne zaman teşkil edildiği ve/veya hangi mahallenin yerini aldığı şimdilik bilinmemektedir. Yıllar içerisinde mahalle isimlerindeki değişim günümüzde de geçerlidir. Kamer Mahallesi Işık; Cuma Mahallesi Küme; Sabah Mahallesi Kurtuluş; Hacıhızır Mahallesi Bozkurt; Burhanfakih Mahallesi Özdemir; Hacıhasan Mahallesi Ünalın olarak değiştirilmiştir (Uşak İl Yıllığı, 1968, s. 369).

1831'de Uşak, bahsi geçen 9 mahallede 3527 Müslüman (BOA. NFS.d., 1641), 310 Rum, 153 Ermeni (BOA. NFS.d., 1553) olmak üzere toplam 3990 erkek nüfusa sahipti. Bu rakamı, kadın erkek nüfusunu eşit varsayarak 2 ile çarparsak genel nüfusu tahminen 7980 olarak buluruz.⁴ İslam nüfusun ikisi mefkûd, yani kayıp iken Gayrimüslimler içerisinde ise bir Rum kayıptı.⁵

⁴ Genel nüfusun bulunmasında erkek nüfusun 2 veya 2,5 ile çarpılması hususunda farklı tercihler olsa da genel eğilim 2 ile çarpılmasıdır.

⁵ Bunlar Sabah Mahallesinden Debbağbaşıoğlu Salih bin Mehmed ve Cuma Mahallesinden İkiakçelikoğlu Hacı Hüseyin bin İbrahim'in kardeşi Mehmed'dir (BOA. NFS.d., 1641, s. 30). Gayrimüslimlerde tek mefkûd, Rum Koyuncuoğlu Dimit'tir (BOA. NFS.d., 1641, s. 124).

1834'te ise 3893 Müslüman, 365 Rum ve 161 Ermeni (BOA. NFS.d., 1645) olmak üzere 4419 erkek nüfusuna sahipti. Genel nüfus tahminen 8838'di. Bu nüfusta Müslümanların 9'u, Rumların 2'si kayıptı.⁶

1840'da 4170 Müslüman erkek nüfus vardır (BOA NFS.d., 1647). Bu tarihe ait gayrimüslim nüfus defteri bulunamadığından sadece Müslüman erkek nüfus tespit edilebilmiştir. Müslümanların toplam tahmini nüfusu ise 8340'tır. Bunların içinden 3'ü mefkûddur.⁷ Bu defterdeki verilere göre 1842'de Müslüman erkek nüfus 4147, tahmini Müslüman nüfus 8294'tür. 1844'te ise Uşak merkez nüfusu temettuat verilerine göre 6190'ı Müslüman, 955'i gayrimüslim olmak üzere toplam 7145 olarak tahmin edilmiştir (Özdeğer, 2002, s. 94). Bu sayıya, tespit edilen 1429 hanenin (1238'i Müslüman, 191'i gayrimüslim) 5 ile çarpılması sonucu ulaşılmıştır. Aradaki ciddi fark, dayanılan kaynakların neviyle açıklanabilir. Temettuat defterleri, gelir tespitine yönelik hane bazında yapılmış olan tahrir kayıtları olduğu için nüfustan ziyade bilhassa iktisadi veriler açısından önem arz eder. Dolayısıyla nüfus defterlerinin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmacılara açılması, daha önce diğer kaynaklara dayalı olarak yapılan nüfus tahminlerinin de tashihini mümkün kılmaktadır.

1831-1842 arasındaki Müslüman erkek nüfustaki değişime itibar edilirse, 11 yıllık süreçte 620 kişilik bir artış gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 1). Bu da 1831'e nispeten %17,57'lik bir artışa tekabül eder. Eğer 620'yi yıllara bölüp çıkan sayıyı yıllık artış olarak kabul edersek, bu da nüfusta yıllık %1,6'lık artışa karşılık gelmektedir. 1831-1839 arasındaki gayrimüslim erkek nüfusa ise 8 yıllık süreçte 45 kişi eklenmiş ve 1831'e oranla nüfusta %10,8'lik bir yükselme meydana gelmiştir. Müslüman nüfusta uyguladığımız hesaplamayı gayrimüslimler için de yaparsak yıllık 1,2'lik bir artıştan bahsedebiliriz. Fakat her iki nüfus grubundaki artışın düzenli gerçekleşmediği yıllar arasında iniş çıkışların meydana geldiği göze çarpmaktadır.

⁶ Sabah mahallesinden Cardilli Seyyid Mahmud bin Abdullah (BOA. NFS.d., 01645, s. 75), İslice mahallesinden Enteoğlu Mehmed bin İbrahim (BOA. NFS.d., s. 197), Karaağaç Mahallesinden Kayakçıoğlu Seyyid Abdurrahim bin Abdullah (BOA. NFS.d., 1645, s. 116) ve Darıcıoğlu Mustafa bin Halil (BOA. NFS.d., 1645, s. 135), Kamer mahallesinden Aşıkhaliloğlu Osman bin İsmail (BOA. NFS.d., 1645, s. 145), Burhanfakih mahallesinden Kaftancıoğlu Seyyid Mehmed Ali bin Mustafa (BOA. NFS.d., 1645, s. 157), Eminioğlu Mehmed bin Ömer (BOA. NFS.d., 1645, s. 158), Kameroğlu Veysel bin İsmail ve kardeşi Mehmed'dir (BOA. NFS.d., 1645, s. 167). Gayrimüslimlerden ise Rumlardan iki mefkûd, Sakızlıoğlu Yani ve oğlu Eftemi'dir (BOA. NFS.d., 1645, s. 595).

⁷ Sabah Mahallesi'nden Viranlıoğlu Seyyid Ali bin Mehmed (BOA. NFS.d., 1647, s. 16), Burhanfakih Mahallesi'nden Karagözoğlu Hacı Hüseyin (BOA. NFS.d., 1647, s. 131), Cuma Mahallesi'nden Kahvecioğlu Mehmed bin Hüseyin'dir (BOA. NFS.d., 1647, s. 141).

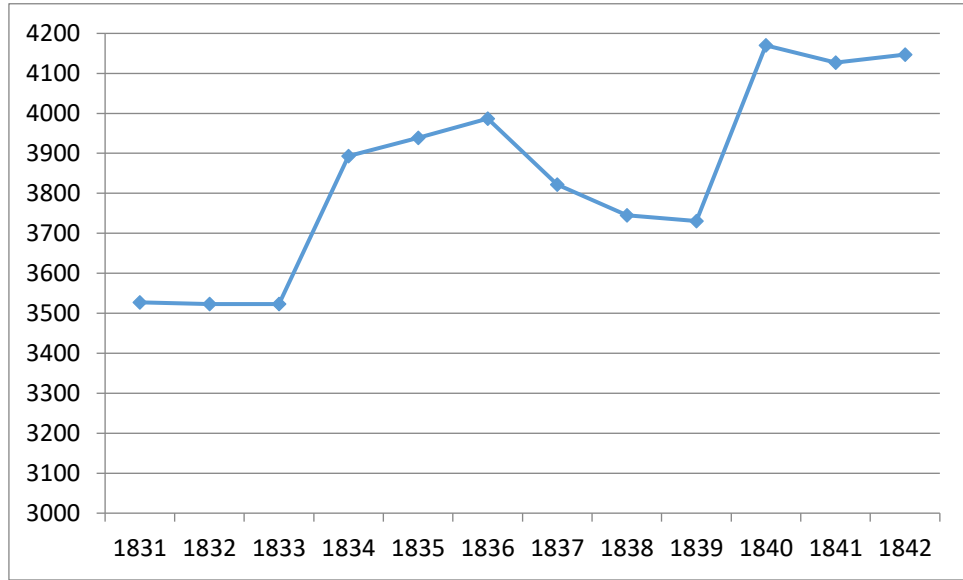
Tablo 1. Erkek Nüfus (1831-1842)⁸

Yıl	Müslüman Erkek	Gayrimüslim Erkek	Toplam Erkek Nüfus
1831	3527	463 (310 Rum, 153 Ermeni)	3990
1832	3523	461 (311 Rum, 150 Ermeni)	3984
1833	3523	458 (307 Rum, 151 Ermeni)	3981
1834	3893	526 (365 Rum, 161 Ermeni)	4419
1835	3939	527 (367 Rum, 160 Ermeni)	4466
1836	3987	528 (367 Rum, 161 Ermeni)	4515
1837	3822	514 (363 Rum, 151 Ermeni)	4336
1838	3745	507 (357 Rum, 150 Ermeni)	4252
1839	3731	508 (353 Rum, 155 Ermeni)	4239
1840	4170	-	4170
1841	4127	-	4127
1842	4147	-	4147

Müslüman erkek nüfusta 1831'den 1833'e kadar sadece dört kişilik bir azalma söz konusuken bir önceki yıla nazaran 1834'te 362 kişilik ciddi bir yükselme görülmektedir. (Bkz. Şekil 1). 1834'ten sonra nüfusta artış hızı düşse de yıllık bazda sırasıyla 46 ve 48'lik fazlayla bu eğilimini sürdürmüştü; ancak 1837'de 165, 1838'de 77, 1839'da 14 kişilik kayıpla düşüşe geçmiştir. Nüfusta 1840'da 439 kişilik ciddi bir artışın ardından 1841'de

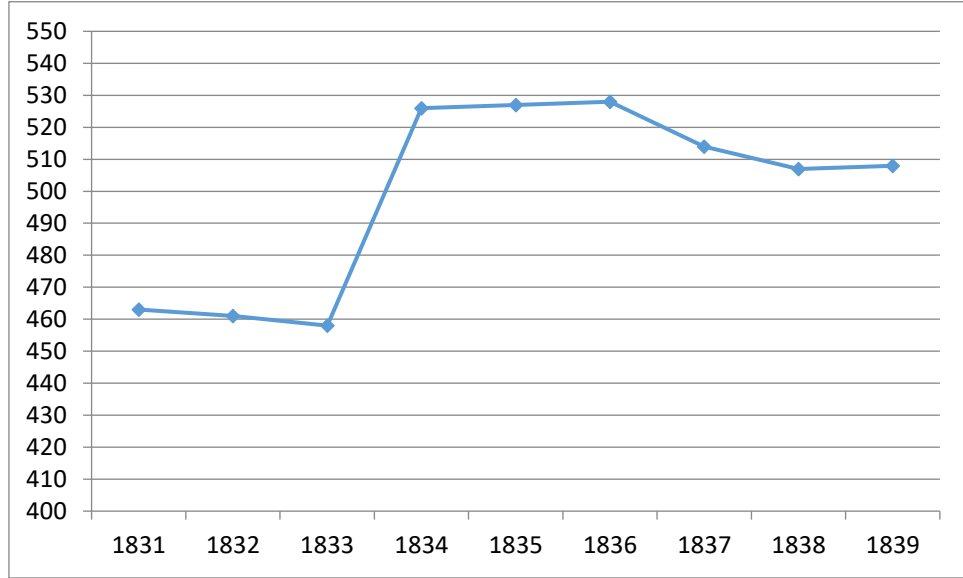
⁸ (BOA.NFS.d. 1641, BOA.NFS.d. 1645, BOA.NFS.d.1647)

yine 43 kişilik bir düşüş gerçekleşmiş, 1842’de 20 kişilik yukarı doğru bir toparlanma gözükse de 1840’taki sayıya ulaşmamıştır. Bu verilere göre her defterin başlangıç yılında bir önceki defterin son tarihine nazaran nüfusta ciddi bir artış olmaktadır. Bu da yeni tutulan defterde memurlarca önceki defterdeki verilerin tashih mi edildiği veya sil baştan yeni bir sayım mı yapıldığı hususunda bir soru işaretine sebep olmaktadır. Keza yeni bir sayımla önceki defterlerdeki eksik beyan, suiistimal veya hatalardan mütevellit eksikliklerin giderilme oranı yüksek olabilir. Bununla birlikte 1831’deki defterle 1840’daki defterde başlangıçtan itibaren düşüşler varken 1834’teki defterde nüfusta yükselme ve sonrasında azalma gözlemlenmektedir. Diğer taraftan ölüm ve doğum sayılarının tam olarak doğru yazıldığı farz edilirse, nüfus dalgalanmalarında Mısır Sorununun ülkede yarattığı krizin etkin olduğu sonucuna ulaşılabilir. Nitekim nüfustaki düşüşler, iktisadi bunalımdan kaynaklı beslenme yetersizliği ve salgın hastalıklara, ani yükselişler ise siyasi kargaşadan mütevellit göçlere bağlanabilir. Tüm bu varsayımların somutlaşması, yapılacak araştırmalara bağlıdır.

Şekil 1. Müslüman Erkek Nüfusundaki Değişim (1831-1842)

1831-1839 tarihleri arasında gayrimüslim erkek nüfusundaki değişim, aynı periyotta Müslümanlarınkiyle benzerlik göstermektedir. 1831’deki nüfus, 1833’e kadar azalmış, 1834’te yükselip 1836 yılında en üst seviyesine ulaştıktan sonra düşüşe geçmiştir.

Şekil 2. Gayrimüslim Erkek Nüfusundaki Değişim (1831-1839)

Mahalleler arasındaki nüfus dağılımına bakacak olursak; aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere 1831 ile 1840 arası dönemde sakin sayısında fazla artış olmamasına karşın kentin en kalabalık mahallesinin Hacıhasan olduğu görülür.

14

Tablo 2. Mahallelerdeki Erkek Nüfus

	1831	1834	1840
Hacıhasan	1078 ⁹	1178 ¹⁰	653 ¹¹
Aybey	701	768	776
Sabah	644	743	771
Karaağaç	485	530	539
Burhanfakih	265	295	287
Kamer	247	291	513
Hacı Hızır	241	262	284
Cuma	222	246	229
İslice	107	106	118

⁹Hacıhasan mahallesinde Müslüman ve Gayrimüslim nüfus bir arada yaşamaktadır. Bu sayı, Müslim gayrimüslim toplam sayıyı ifade etmektedir.

¹⁰Müslim, gayrimüslim toplam sayıyı belirtmektedir.

¹¹ Bu tarihte reyaya ait nüfus verileri bulunmadığı için bu sayı, sadece Müslüman nüfus için geçerlidir.

Toplam	3990	4419	4170
---------------	------	------	------

Bu mahallenin nüfusu heterojen yapılı olup, erkek nüfusun %57'si Müslüman, %43'ü gayrimüslimdir. 1831'de mahallede 615 Müslüman, 310 Rum ve 153 Ermeni meskûndü. 1834'te Müslümanlar 652'ye, Rumlar 365'e Ermeniler 161'e yükselmiştir. 1840'da ise Müslümanların sayısı 653'e yükselmiştir. Kentin en küçük mahallesi ise İslice'dir. 1831 ile 1834 verilerini kıyaslarsak, tüm mahallelerin nüfusunda artış olup büyükten küçüğe sıralamada bir değişiklik olmamıştır. 1840'a gelindiğinde bir miktar kayıp yaşayan Cuma ve Burhanfakih dışındaki tüm mahallelerin erkek nüfusu az çok yükselmiştir. Kamer Mahallesi nüfusu ise kentte en hızlı nüfus artışına sahip olmuştur. Hatta 1831'e nispetle nüfusunu ikiye katlamıştır. Dolayısıyla altıncılıktan beşinciliğe yükselerek az bir farkla Karaağaç'ın altında yer almıştır. Kamer'in bu denli revaç bulmasındaki etkenler hakkında herhangi bir malumatımız bulunmamakla birlikte mahallede iktisadi veya sosyal imkânları arttıran bir gelişmeyle bir cazibe merkezi haline dönüşmesi veya başka bir vakadan dolayı dışarıdan fazlaca göç alması muhtemeldir.

2.Yaş Oranları

Uşak'taki erkek Müslüman nüfusun 1831, 1834 ve 1840 yıllarındaki yaş oranlarını görmek için yaş gruplarının onar yıllık devrelere ayrılıp mukayese yapılması uygun olacaktır.

1831 tarihli defterde (BOA. NFS.d., 1641) erkeklerin 1 yaşından itibaren kaydedildikleri görülmüştür. Müslüman erkek nüfusta sırasıyla 1-10 yaş grubu %26, 11-20 yaş grubu %19, 21-30 yaş grubu %12, 31-40 yaş grubu %18, 41-50 yaş grubu %11, 51-60 yaş grubu %6 paya sahiptir. 61-70 yaş grubundakilerin nüfusa oranı %1 iken 71-80 yaşındakilerin yüzdelik payı bulunmamaktadır. Merkezde bulunan kişiler arasında en yaşlı 101 yaşında olan Sabah Mahallesi'ne kayıtlı Yazıcı Salih bin Hacı Hüseyin ile lakabı okunamayan oğlu Halil bin Ali'dir (BOA. NFS.d., 1641, s. 34-39). Müslüman erkek nüfusun yaş ortalaması ise 25,1'dir.

1834-1839 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden ikinci defterde, ilk defterden farklı olarak nüfusun yaşları 1 aylıktan itibaren kaydedilmiştir. Buna göre 0-11 aylık bebeklerin Müslüman erkek nüfusa oranı %2'dir. Nüfusta 1-10 yaş aralığındakiler %22'lik, 11-20 yaş grubundakiler %15'lik, 21-30 yaş grubundakiler %12'lik, 31-40 yaş grubundakiler %14'lük, 41-50 arasındakiler %10, 51-60 aralığındakiler %6, 61-70

aralığındakiler %3'lük oranlara sahiptir. 71-80 arasındakilerin yüzdeleri payı bulunmamaktadır. İlk defterden farklı olarak 8 kişi 80-99 yaş grubunda görülmektedir. Ortalama yaşam süresinin bu dönemde artması söz konusu olabilir. 1834 tarihinde en yaşlı kişisine baktığımız zaman 100 yaşında Hacılızır mahallesinde bulunan Hacımlıoğlu Seyyid Abdurrahim bin Mehmed'dir (BOA.NFS.d.,1645, s.181). Bu tarihler arasındaki defterdeki verilere göre yaş ortalaması 26,3'dür.

1840-1842 tarihleri arası verileri ihtiva eden defterde 0- 11 aylık 25 bebek kaydedilmiştir. Bunların nüfusa oranı %1'dir. 1-10 yaş grubundakiler %34'lük, 11-20 yaş grubundakiler %13'lük, 21-30 yaş grubundakiler %12'lik, 31-40 yaş grubundakiler %14'lük, 41-50 yaş arasındakiler %12'lik, 51-60 yaş arasındakiler %7'lik, 61-70 yaş arasındakiler %4'lük, 71-80 yaş arasındakiler ise %1'lik paylara sahiptir. En yaşlı kişi 93 yaşında Çobanoğlu Mustafa Efendi bin İbrahim'dir (BOA. NFS.d., 1647, hane 131, s. 115). Yaş ortalaması ise 26'dır.

Tablo 3. Müslüman Yaş Dağılımı

Yaş Grubu	1831	1834	1840
0-11 aylık	-	80	25
1-10	955	1005	1384
11-20	715	697	584
21-30	433	518	541
31-40	667	637	594
41-50	397	450	508
51-60	208	261	294
61-70	44	126	173
71-80	7	23	52
80 ve üzeri	2	8	5

Yukarıdaki tabloda yer alan veriler, Müslümanların genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Yaş grupları arasında en fazla paya 1-10 yaşındaki kişiler sahiptir. 61-70 yaşlarındaki kişilerde bir hayli artmanın olmasının nedeni de ortalama yaşam süresinin uzaması ve sağlık koşullarının iyileşmiş olması olabilir.

1831 (BOA. NFS.d., 1553) ve 1834 yıllarına ait defterlere göre Gayrimüslimlerden ilk olarak Rumların yaş oranlarını incelediğimizde, 1831'deki Rum nüfus içerisinde 1-10 yaşının nüfusa oranı %26'dır. Bu grup, nüfusun en kalabalık kesimini oluşturmaktadır. 11-20 yaş grubu %20, 21-30 yaş grubu %16'lık bir paya sahiptir. 31-40 yaş aralığındakiler %15, 41-50 yaş aralığındakiler %11'lik, 51-60 yaş aralığındakiler %7'lik, 61-70 yaş aralığındakiler %2'lik oranlara sahiptir. Rum nüfusta 71 ve üzeri yaşta 2 kişi bulunmaktadır. Rumların en yaşlısı 1833'de 85 yaşında ölen Çeloğlanoğlu Yani veled-i İstimat'dır (BOA.NFS.d., 1553, s.128). Rum erkek nüfusunun ortalama yaşı ise 25,1'dir.

Tablo 4. Rum Yaş Dağılımı

Yaş Grubu	1831	1834
0-11 aylık	4	25
1-10	84	103
11-20	64	61
21-30	49	41
31-40	48	80
41-50	35	29
51-60	22	17
61-70	6	12
71-80	1	3
80 ve üzeri	1	-

Aynı tarihte Ermenilerin 1-10 arası yaş grubunun nüfusa oranı %31'dir. 11-20'dekilerin ortalaması %19'dur. Rum nüfusuna oranla bu gruptakilerin sayıları bir hayli azalmıştır. Ermeni nüfusunda 21-30 yaşındakiler %20'lik, 31-40 yaşındakiler %8'lik, 41-50 yaşındakiler %7'lik, 51-60 yaşındakiler %7'lik, 61-70 yaşındakiler %5'lik oranlara sahiptir. 70 ve üzeri 2 kişi bulunmaktadır. Ermeni erkek nüfusunun yaş ortalaması 24,7'dir.

1834'de Rumların yaş gruplarına baktığımız zaman 0-11 aylık 10 bebek bulunmaktadır. Nüfusa oranı %6'dır. Rum nüfusta, sırasıyla 1-10 arası kesim %25'lik, 11-20 arası %15'lik, 21-30 arası %10'luk, 31-40 yaşındakiler %19'luk. 41-50 arası

%7'lik, 51-60 arası %4'lük, 61-70 arası %3'lük paylara sahiptir. 71 üzeri yaşta ise 2 kişi bulunmaktadır. En yaşlı kişiler ise 80 yaşındaki Andonoğlu Arslan veled-i Yani ve Terinte(?)oğlu Hristo veled-i Nikola'dır (BOA. NFS.d., 1645, s. 610). Rumlarda 1834'te yaş ortalaması 25'dir.

Ermenilerde 1834'te yaşına girmemiş bebeklerin oranı %4'tür. Ermeni nüfusunda 1-10 yaş arasındakiler % 23, 11-20 arasındakiler %19, 21-30 arasındakiler %17, 31-40 arasındakiler %9, 41-50 arasındakiler %8 ve 51-60 arasındakiler % 5, 61-70 arasındakiler %3 oranlarına sahiptir. Bu gayrimüslim grupta 71 üzerinde 2 kişi vardır. Ermenilerin en yaşlısı, 88 yaşındaki Haytaoğlu Serkiz veled-i Artin'dir (BOA. NFS.d., 1647, hane 131, s. 115). Ermeni nüfusunun yaş ortalaması ise 24,4'dür.

Tablo 5. Ermeni Yaş Dağılımı

Yaş Grubu	1831	1834
0-11 aylık	2	8
1-10	48	40
11-20	30	32
21-30	31	30
31-40	12	16
41-50	10	13
51-60	10	9
61-70	8	6
71-80	2	1
80 ve üzeri	-	1

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere defterlerde yaş kayıtlarıyla ilgili bazı tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Yaşlar arasında 10-15 yıllık bir zaman farkının bulunması memur hatasından kaynaklanabileceği gibi yanlış beyandan da olabilir. Dolayısıyla Uşak nüfusunun yaş oranının belirlenmesinde bu problemten mütevellit yanlış beyanın da hesaba katılması gerekmektedir.

Tablo 6. Defterlerde Yaş Kayıtlarındaki Tutarsızlıklar

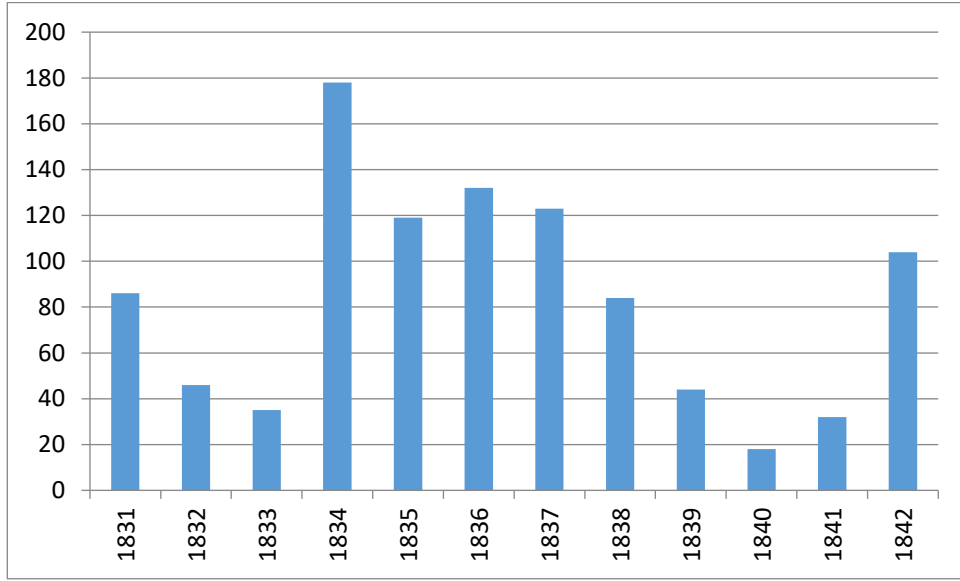
İsim	Mahalle	183	183	184
		1	4	0

Osmançelebioğ lu Seyyid Mehmet bin Ömer	İslice	50	50	-
Börkçüoğlu Seyyid Ebubekir bin Mehmed	İslice	65	80	-
Çepişoğlu Seyyid Ömer bin Mehmed	İslice	27	25	-
Kürtoğlu Hacı Memiş bin Mustafa	İslice	55	70	-
Alaşehirlioğlu SeyyidAhmed bin Hüseyin	İslice	40	35	48
Hatuncukoğlu Seyyid Hüseyin bin Osman	İslice	35	35	-
Ballıoğlu Seyyid Hafız Mehmed bin Mustafa	İslice	20	40	50
Yörükoğlu Mustafa bin Yusuf	Hacıhasan	55	65	-
Öksüzoğlu Seyyid Ali bin Mehmed	Hacıhasan	-	57	75
Nakibzade Seyyid Osman bin Osman	Sabah	60	70	-
Bayburtluoğlu SeyyidMehmed bin Mustafa	Sabah	38	38	38

Bardakçioğlu Seyyid Mustafa bin Ali	Karaağaç	-	50	65
Göbeklioğlu İbrahim bin Elhac Mustafa	Burhanfaki h	15	15	-
Karamağoğlu Seyid Hacı Abdullah bin Mustafa	Kamer	55	52	-

3. Doğum-Ölüm Oranları

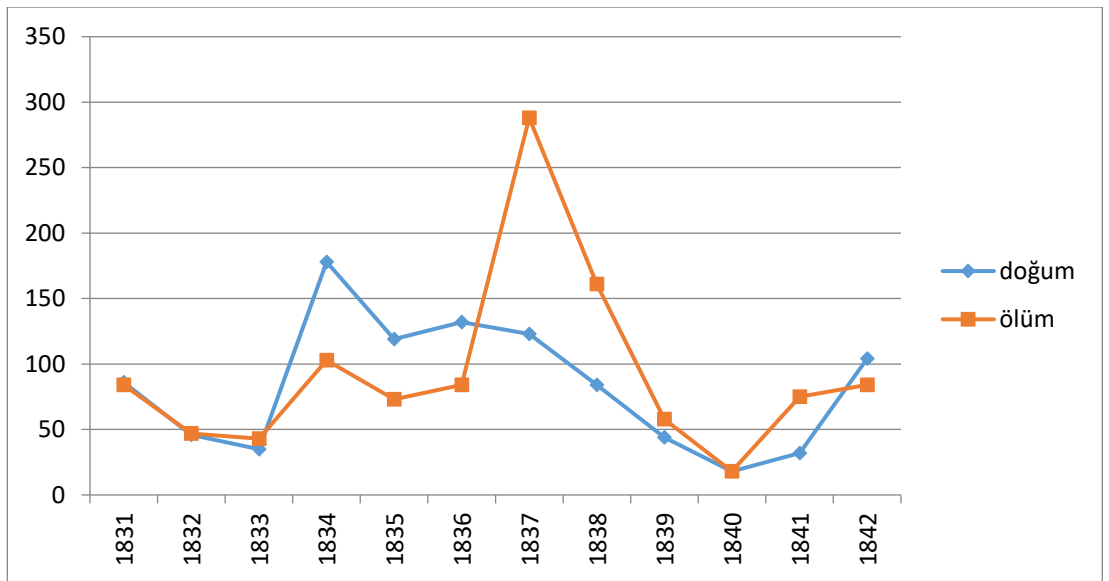
Nüfus defterlerinde sayımdan sonraki süreçte doğanların ve ölenlerin kaydı düşüldü. Keza 1831-1833 tarihleri arasında Müslüman erkek nüfusta 168 kişinin doğduğu tespit edilmiştir. Doğanlardan birisinin tarihi yazılmamıştır. Bunlardan 86'sı 1831'de, 46'sı 1832'de, 35'i 1833'te doğmuştur. 1834-1839 tarihlerinde 680 kişi doğmuştur. Buna göre 178'i 1834'de, 119'u 1835'te, 132'si 1836'da, 123'ü, 1837'de, 84'ü 1838'de ve 44'ü 1839'da doğmuştur. 1840-1842 yılları arasında 153 bebek bulunmaktadır. 1840 yılında 18, 1841'de 32, 1842'de 104 doğum gerçekleşmiştir. Bu veriler aşağıdaki grafikte daha açık bir şekilde görülmektedir. Ebeveynin beyan etmemesi veya beyan ettiği yaşın gerçek olmaması gibi sebepler, bu sayıların kesinliğine gölge düşürmektedir. Nitekim yakın zamana kadar ebeveynler içerisinde askere erken gitmesi amacıyla oğlunu nüfusa geç kaydettirenler olduğu gibi ölen oğlunun yerine yeni doğanı kaydettirenlere de rastlanmaktaydı. Dolayısıyla o dönemin koşulları göz önüne alındığında özellikle yaşla ilgili beyanlarda durumun daha da şüpheli olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Şekil 3. Müslümanların Doğum Oranı (1831-1842)

Müslümanlarda ölüm oranlarına bakacak olursak, 1831-1833 tarihlerinde toplam 174 Müslüman erkek vefat etmiştir. Bu arada 1831 defterindeki üç Müslüman ölüm kaydının silik olması münasebetiyle okunamadığını da ifade etmeliyiz. 1831’de 84, 1832’de 47, 1833’de 43 kişi ölmüştür. Ölüm yaşı ise 45-55 yaş arasındadır.

1834-1839 tarihleri arasındaki ölümleri incelersek, 1834’de 103, 1835’de 73, 1836’da 84, 1837’de 288, 1838’de 161 ve 1839’da 58 olmak üzere toplam 767 kişinin ölüm kaydı mevcuttur. 1840-1842 tarihlerinde 177 kişi’nin ölüm kaydı vardır. 1840’de 18, 1841’de 75, 1842 yılında 84 vefat eden kişiye ulaşılmaktadır.

Şekil 4. Müslümanların Doğum- Ölüm Oranları (1831-1842)

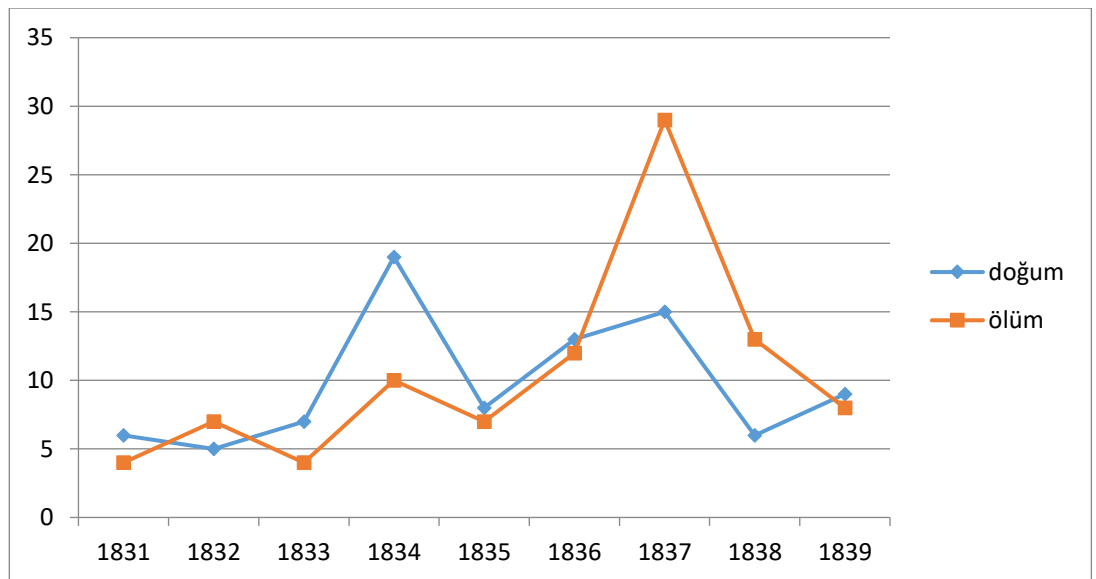
Grafikten de anlaşılacağı üzere 1833'den sonra doğum oranlarında bir artma meydana gelmiş. 1838'e kadar statik olarak devam eden bu durum 1838'den sonra düşmeye başlamıştır. 1840'da doğum-ölüm oranı eşitken 1841'de ölümler, doğumun iki katını aşmıştır. 1842'deki toparlanma 1841'deki nüfusta açılan gediği kapatmaya yetmemiştir.

1831-1833 Gayrimüslimlerin doğum oranları incelendiği zaman Rumlarda 15 kişinin doğduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 4'ü 1831'de, 5'i 1832'de, 6'sı 1833'te doğmuştur. Ermenilerde ise 1831'de 2, 1833'te 1 doğum görülmektedir. Eldeki verilerden Gayrimüslimlerde doğum oranının düşük olduğu görülmektedir.

Rumlarda 1834-1839 arasında 56 doğum vardır. 1834 yılında 15, 1835'de 7, 1836'da 12, 1837'de 14, 1838'de 5 ve 1839'da 3 doğum kaydı bulunmuştur. Aynı süreçte Ermenilerde 14 doğum mevcuttur. 1834'de 4, takip eden 4 yılda 1'er ve son olarak 1839'da 6 doğum kaydına rastlanmıştır.

Gayrimüslimlerde ölümler, defterlere *mürdşüd* olarak kaydedilmiştir. 1831-1833 arasında Rumlardan 12 kişi ölmüş olup 1831, 1832 ve 1833'de 4'er kişi ölmüştür. Bu süreçte Ermenilerden sadece 1832'de 3 kişinin ölüm kaydına rastlanmıştır.

1834-1839 yıllarında Rumlara ait 61 ölüm kayıttan 8'i 1834'e, 5'i 1835'e, 12'si 1836'ya, 18'i 1837'ye, 11'i 1838'e, 7'si 1839'a aittir. Ermenilerden 1834'de 2, 1835'de 2, 1837'de 11, 1838'de 2 ve 1839'da 1 kişi ölmüştür. 1834 defterinde Ermenilerden bir kişinin ölüm tarihi okunamamıştır.

Şekil 5. Gayrimüslimlerin Doğum - Ölüm Oranları (1831-1839)

Grafikten de anlaşılacağı üzere en fazla ölüm 1837 yılında olmuştur. Bu yılda ölümler doğumlardan fazladır. Ancak bu oranın artmasında en büyük pay Ermenilere aittir. Rumlarda ölümler doğumlardan dört fazlayken Ermenilerde bir doğana karşılık 11 ölüm gerçekleşmiştir. Fakat bu tarihte Müslümanlarda da ölüm oranının artmış olması, kentte ölümü tetikleyen genel bir sorunun olduğu şüphesini arttırmaktadır.

Sonuç

Nüfus defterlerinden yararlanarak Uşak merkezdeki yapısını ortaya koymaya çalıştık. Elde ettiğimiz verileri değerlendirerek bazı bilgi ve bulgulara ulaştık. Buna göre Uşak, 1831’de 3527 Müslüman, 310 Rum, 153 Ermeni olmak üzere toplam 3990; 1834’te ise 3893 Müslüman, 365 Rum ve 161 Ermeni olmak üzere toplam 4419 erkek nüfusa sahipti. Kadın-Erkek sayısı eşit kabul edilirse, kentin genel nüfusu, tahmini 1831’de 7980 iken 1834’te 8838’di. 1840’a ait gayrimüslim nüfus defteri bulunamadığı için bu tarihte şehirde 4170 Müslüman erkek nüfus tespit edilmiş olup bunların toplam tahmini nüfusu ise 8340’tı. 1831-1842 arasındaki Müslüman erkek nüfusta yıllık %1,6’lık, 1831-1839 arasındaki gayrimüslim erkek nüfusta ise yıllık 1,2’lik artış görülmüştür. Fakat her iki nüfus grubundaki artış düzenli gerçekleşmemiş, yıllar arasında iniş çıkışlar olmuştur. Bu süreçte şehrin en kalabalık mahallesi, Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı Hacıhasan’dı. En küçük mahallesi İslice’ydi. Kamer ise en hızlı nüfus artışına sahip olan mahalleydi. Diğer yandan şehirde genç nüfusun diğer kesimlere nazaran yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak bazı tarihlerde ölümlerin doğumlardan oldukça fazla olması, bunun Mısır Sorununa bağlı iktisadi bunalımdan mütevellit yoksulluğun tetiklediği sağlık problemlerinden kaynaklanabileceğini akla getirmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA.NFS.d., 01553

BOA.NFS.d., 01641

BOA.NFS.d., 01644

BOA.NFS.d., 01645

BOA.NFS.d., 01647

Kaynaklar, Araştırmalar Ve Başvuru Eserleri

AYDIN, Mahir (1990), “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989), İstanbul, s.81-106

BEHAR, Cem (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. II, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları*, Ankara.

Cumhuriyetin 50.Yılında Uşak 1973 İl Yıllığı (1973), UŞAK Valiliği, İzmir: Ticaret Matbacılık.

ÇAKIR, İ. Ethem (2012), “Uşak Kazâsı (1676 Tarihli Avârız Defterine Göre)”, *OTAM*, s. 27-47.

ELİBOL, Numan (2007), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 12, S.2, s. 135-160.

Evliya Çelebi (1935), *Seyahatname Anadolu, Suriye, Hicaz 1671-1672*, C. 9, İstanbul: Devlet Matbaası.

Gökçe, Turan (2002), “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Uşak Kazası Kır İskân Yerleri ve Nüfus”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999-Ankara)*, C. 3, s. 1365-1387.

Karal, Enver Ziya. (1995), *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Karayaman, Mehmet. (2010), *Kuvâ-yı Milliye ve Milli Mücadele’nin Örgütlenişinin 90. Yılı Uşak’ta Kuvâ-yı Milliye*, 2. baskı, Uşak: Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.

Karpat, Kemal. (2010), *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev., Bahar Tırnakçı, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları,

Koç, Yunus (2013) “Ömer Lütfi Barkan’ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları”, *Bilig*, S. 65, s. 177-202.

Özav, Lütfi ve Çakmak, Biray (2001), “Uşak Şehir Nüfusunun Tarihi Gelişimi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 137-148.

Özdeğer, Mehtap (2002), “19. Yüzyılda Uşak Şehrinde Ekonomik ve Sosyal Hayat”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 140, s. 92-116.

Özdeğer, Mehtap (2012), “Uşak”, *TDVİA*, C.42, s. 222-226.

Tandoğan, Alaettin (1998), *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*, Trabzon: Lega Kitabevi.

Tutsak, Sadiye (1994), "Uşak Kazasında Mülki Taksimatın Gelişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX, İzmir: 309-325.

Tümer, Haşim (1971), *Uşak Tarihi*, İstanbul: Gün Matbaası.

Yüksel, Hasan (2006), “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi*, S. 28-29, s. 73-79.

ESKİŞEHİR ŞEKER FABRİKASI¹

Selahattin ÖNDER&Necmettin OĞUR²

Özet

Ülkemizde şeker sanayinin kuruluşu cumhuriyetin ilk yıllarına dayanmaktadır. İlk kurulan şeker fabrikaları, salt ekonomik kalkınma modeli olmasının çok ötesinde bir nitelik sergilemiş ve topyekûn kalkınmanın öncü modellerini oluşturmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda “iktisadi” olarak ifade edilen varlıklar oldukça sınırlı iken kısa bir zaman dilimi içerisinde iktisadi gelişmelerle ilgili düşünceler ve çalışmalar giderek yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu yıllarda hammadde bakımından ülkemizde bolca yetiştirilebilen potansiyel ürünlere ve bu ürünleri işleyen endüstri kuruluşlarına öncelik verilerek kurulumları için gerekli çalışma ve destekler başlatılmıştır. Özellikle üç beyazlar olarak adlandırılan pamuk, un ve şeker üretimi için yoğun bir çalışma içerisine girilmiştir. Kurulan ilk fabrikalardaki üretim sayesinde ülkenin bu alandaki dışa bağımlılığı azaltılmış ve kendine yeter, ihtiyaçlarını kendi karşılar hale getirilmeye başlanmıştır.

Eskişehir Şeker Fabrikası, kurulduğu 1933 yılından günümüze kadar Eskişehir'in ekonomik ve sosyal gelişiminde önemli bir rol oynamış, anlamlı bir katkı sağlamış ve ulusal şeker ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır. Sanayileşme, ülke ekonomisi açısından lokomotif bir nitelik taşımaktadır. Şeker ve ona bağlı yan sanayiler binlerce çalışana istihdam imkânı sağlamaktadır. Çalışmada Türkiye'deki şeker üretiminin tarihsel boyutu ile toplumsal ve ekonomik yaşamı etkileme boyutları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Şeker Fabrikası, Şeker, Cumhuriyet

ESKİŞEHİR SUGAR FACTORY

¹ Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Necmettin Oğur tarafından yazılan Eskişehir Şeker Fabrikası başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

* Necmettin OĞUR, Öğretmen, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, necmettinogur@gmail.com; Selahattin ÖNDER, Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, onders@ogu.edu.tr

² Selahattin ÖNDER, Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, onders@ogu.edu.tr; Necmettin OĞUR, Öğretmen, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, necmettinogur@gmail.com

Abstract

The foundation of the sugar industry in our country is based on the early years of the republic. First established sugar mills, exhibited a quality far beyond mere economic development model and that the ball has created pioneering models of aggregate development. In the years when the Republic was founded "economic" rather limited when expressed as assets and operations related to the economic development of ideas in a short period of time began to intensification. Can be grown in abundance in our country in this year's potential in terms of products and raw materials required for installation of work by giving priority to industrial organization and functioning of these products support was initiated. Especially the so-called three white cotton, was inserted into an intensive study and sugar production. First established thanks to the reduced dependence on foreign production in the factories of the country self-sufficient in this area and, meet the needs began to make their point.

Eskisehir Sugar Factory, since its establishment in 1933 until Eskişehir have played an important role in economic and social development, has provided a significant contribution and meet the needs of the national sugar significantly. Industrialization carries a locomotive nature in terms of the national economy. Sugar and provide employment opportunities for thousands of employees affiliated suppliers. Social and economic life of the historical dimension of sugar production in Turkey affect the size of the study are discussed.

Keywords: Eskisehir Sugar Factory, Sugar, Republic

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu şehirleri savaş sonrasında ağır ekonomik ve sosyal koşulları altında bulunmaktaydı. Şehirlerin yeniden yaşanabilir ve iktisadi yönden kalkınmış bir seviyeye gelmeleri, öncelikli hedefler arasında yer almaktaydı. İktisadi olarak kalkınamayan milletlerin geleceği ipotek altında olacağını iyi bilen Mustafa Kemal Atatürk, milli bağımsızlık sonrasındaki hedefi ekonomik bağımsızlık olarak tayin etmiştir. Atatürk, harp yorgunu ülkeyi yeniden inşa etmenin ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın ancak iktisadi bir zaferlerle gerçekleşebileceğine inanıyordu. Bu inancını Birinci İktisat Kongresi'nde "*Askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle taçlandırılmadıkça payidar olamaz*" diyerek iktisadi kalkınmanın önemini vurgulamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında “üç beyazlar” olarak ifade edilen un, pamuk ve şeker bulabilmek oldukça zordu. Özellikle Milli ücadele yıllarında şeker temininde büyük zorluklarla karşılaşılıyor ve şeker ithali nedeniyle milyonlarca lira ülke dışına çıkıyordu. Bu durum hem ülke ekonomisini olumsuz yönde etkiliyor hem de şekerin düzenli olarak teminini güçleştiriyordu. Şeker bulunamadığı durumlarda bal ve pekmez gibi ürünler temin edilme yoluna gidilmekteydi

Yurdumuzda şeker sanayiinin kuruluşu, cumhuriyetin ilanını müteakiben kısa bir süre içerisinde başlamış ve şeker fabrikaları, bu dönemde kurulan ilk sanayi tesislerinin başında yer almıştır. Birkaç girişimcinin işbirliği yaparak büyük bir dayanışma içerisinde ülkemizde şeker üretmeye başladıkları yıllar hep bu döneme rastlamaktadır.

Daha iyi beslenme ve dışa bağımlılıktan kurtulma tutkusu yöneticiler tarafından öncelikler arasına alınmış ve ilk şeker fabrikası kurma girişimi Uşak'ta başlamıştır. Uşak Şeker Fabrikasının temelleri 1923'te atılmış ve 1926 yılında üretime başlanmıştır. Diğer taraftan 1925 yılında temeli atılan Alpulu Şeker Fabrikası da 1926 yılında şeker üretimine başlamıştır. Bu iki fabrikanın şeker üretimine geçmesinin ardından, 1933'te Eskişehir Şeker Fabrikası işletmeye açılarak cumhuriyetin ilk on yılında faaliyete geçen şeker fabrikası sayısı üçe yükselmiştir. Cumhuriyet öncesinde şeker ihtiyacı ithal yollarla karşılanırken cumhuriyet sonrasında tüketilen şekerin tamamı, açılan bu fabrikalarla birlikte ülkemizde üretilmeye başlanmıştır.

1.Şekerin Tanımı, Önemi ve Tarihi Gelişimi

Bilimsel adı sakkaroz olan, şekerpancarı ve şeker kamışından elde edilen ve çok yaygın olarak kullanılan kristal durumunda tatlı besin maddesidir.³

Şeker kamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday gibi birçok bitkilerin sap ve köklerinin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, birleşiminde karbon, oksijen ve hidrojen bulunan, beyaz, suda eriyen, mayalanabilen ve çoğu tatlı olan maddelerin genel adıdır.⁴ Şeker, bütün gıda maddelerine tatlılık kazandırmak amacıyla yaygın olarak kullanılan bileşenlerden birisidir. Şeker, enerji vermesi yanında çok kolay ve iştahla alınabilen, aynı zamanda suda hemen eriyebilen tatlı bir maddedir.⁵

³ Asil Nadir, “Şeker”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, Cilt 18., İstanbul, 1996, 11036.

⁴ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 1377.

⁵ Celal Er, *Türkiye’de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Kota Sistemine Geçiş, Bugünkü Durum ve Geleceği*, İstanbul, 2007, 9.

Şeker kelimesi, nerdeyse bütün dillerde birbirine benzemektedir. Şeker kelimesi Arapça “sukkar” kelimesinden türemiştir. Arapların da bu kelimeyi Hint Edebiyatı diye bilinen “Sanskrit” veya Hint Halk Edebiyatı diye bilinen “prakrit”ten aldığı ifade edilmektedir. Türkçe ’ye Arapça’dan “Sukkar” kelimesinden geldiği tahmin edilen şeker, İngilizcede “Sugar”, Almanca ’da Zucker” Fransızca ’da “Sucre”, İtalyanca ’da “Zucchero”, İspanyolca ’da “Azucar”, Latince “Saccharum”, Farsçada “Şakar”, Arnavutça “sheqer”, şeklinde ifade edilmektedir. Türkçede şeker kelimesi dar manada kullanılmaktadır ve şeker kelimesiyle beyaz renkli, kokusuz toz ve kristal, küp şeker maddeleri kastedilmektedir.⁶

İlk zamanlarda şeker, bugün bizim bildiğimiz toz veya küp şeklinde değildi. Pekmez gibi sıvı haldeydi. 11 ve 12. asırda Araplar şekerini kristal olarak üretmeyi başardılar. Yine bu yıllarda şeker kamışı öz suyundan elde edilen Kuzey Hindistan’da “sakara” adıyla katı sakarozun da kullanıldığına dair belgelere rastlanmaktadır. ⁷ Bilinen en eski ve bol şekerli madde baldır. Zamanla balın yerinin şeker kamışı suyu almıştır.⁸ İlkel kabilelerde bal olan bu tatlı kaynağına daha sonraları da şeker kamışı da dâhil edilmiştir. Tropik bir bölge bitkisi olan kamıştan Doğu ve Güney Asya insanları çiğneyip suyunu emerek faydalanmaktaydılar.⁹ Şeker ilk defa Hintliler tarafından, milattan bin yıl önce, ilkel bir şekilde şeker kamışından elde edilmişti. Buradan bütün Orta Asya, Java ve Philippin adalarına intikal eden şeker, kısa zaman içinde Avrupa’da da yaygın bir ekim alanı buldu¹⁰. Şeker kamışının kökeni, Güney Asya ve Güney Batı Pasifik Adaları’dır. Şeker kamışı M.Ö.8000’lerde Yeni Gine’ye, M.Ö.6000 yıllarında da Endonezya, Filipinler ve Kuzey Hindistan’a, daha sonra da Hindistan’dan Batı Asya’ya ve oradan da Arap Yarımadası’na yayılmıştır. ¹¹ Ortaçağda, şeker kamışı üretiminde Araplar ön plana çıkmıştır. Şeker endüstrisini İranlılardan öğrenen Araplar, 636 yılında Suriye’de 640 yılında Mısır’da şeker kamışı üretiminin yaygınlaşmasını sağlamışlar, şeker üretiminin Tunus, Fas, Libya, Cezayir, Kıbrıs, Girit ve İspanya’ya kadar yayılmasında etkili olmuşlardır.¹² Araplar, şekerini 11.yy da kristal olarak imal etmeyi

⁶ Erol Zeytinoğlu, *Türkiye’de Şeker Endüstrisi*, İstanbul, 1964, 1.

⁷ *Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi*, Ankara, 2003, 8.

⁸ Cehdi Şahingiray, “Şekerin Tarihi”, *Pancar Dergisi*, 23. sayı, 1953, 3.

⁹ Hüseyin Koç, *Şeker Pancarı*, Tokat, 1999, 12

¹⁰ Turan Veldet, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii*, Ankara, 1958, 6.

¹¹ Ahmet Şiray, vd, *Türkiye’de Şeker Kamışı Tarımı ve Şeker Kamışından Şeker Üretme İmkânları Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş yayını, 1987, 5.

¹² Mehmet Karayaman, *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*, Uşak, 2010, 1.

başarmışlardır.¹³ Haçlı Seferleri ile doğu ve batı arasında kültürel ve ticari alışveriş hızlanmış, Asya'dan Avrupa'ya şeker alışverişi başlamıştır. Şeker, Avrupa'ya ilk kez getirildiğinde ilaç ve baharatlarla birlikte gruplandırılmış, pahalı ve az bulunan bir madde olmuştur. Uzun süre şeker Avrupa'da ithal edilen lüks bir madde halinde kalmıştır. Haçlı ordusunun dönüşü, şekerin halk arasında anılan bir madde olmasını sağlamıştır.

Amerika'nın keşfi ile Kristof Klomb Amerika'ya 1494 yılında yaptığı ikinci seferinde kamış fidelerini San Dominigo'ya götürmüştür. Buradaki iklim koşulları kamış tarımının kolay ve uygun bir şekilde gelişmesini sağlamış ve özellikle Küba, Puerto-Rikoda bu gelişmeler büyük hızla olmuştur. Pancardaki tatlılığı veren maddenin, kamıştaki tatlılığı veren şekerin aynısı olduğunu ilk defa 1747 yılında Almanya'da, Berlin Akademisi Direktörü ve Akademi labotuarlar şefi Marggraf bulmuştur. Böylece Margraff pancardan da şeker üretiminin mümkün olabileceğini kanıtlamış ve pancar şekeri sanayisinin planını Berlin Akademisine savunmuştur. Margraff ölümünden sonra talebesi ve halefi Franz Karl Achard, Alman hükümeti yardımı ile hocasının çalışmalarını devam ettirmiş ve Berlin civarındaki çiftliğinde pancarın 22 çeşidini yetiştirmiştir. 11 Ocak 1799 da Karl Frederick Wilhelm'e sonucu bildirmiş ve en iyi şekerin pancardan üretilebileceğini açıklamıştır.¹⁴

Margraff'ın talebesi olan Kimyager Achard, Şarki Prusya'da 1787 senesinde üçüncü Frederik'i ikna ederek Prusya'da pancar işleyecek bir şeker fabrikasının kurulmasını teşvik ediyor ve 1802 de ilk şeker fabrikası kurulmuştur. Bunu takiben 3-4 sene sonra da ikinci bir fabrika kurulmuştu.¹⁵ Aşağı Silezya'da üretime başlayan ilk pancar şekeri fabrikasının günlük kapasitesi 3600 kg. idi. Avrupa da pancar şekerinin yayılmasına ve şeker fabrikalarının çoğalmasına 1806 yılında Napolyon'un İngiltere'yi yenmek amacıyla Avrupa kıtasını izole etmesi neden olmuştur. Dışarıdan ucuz kamış şekeri ithali bu şekilde imkânsızlaşınca, şeker pancarı ve bundan şeker üretimi maliyet güçlüklerini ekarte ederek, genişlemek ve gelişmek imkânını bulmuştur. Ayrıca Napolyon pancar tarımını teşvik için bu işle uğraşanlara bazı imtiyazlar sağlamış ve eleman yetiştirmek için okullar açtırmıştır.¹⁶

¹³ Şahingiray, *Pancar Dergisi*, 3.

¹⁴ Nazım Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, Ankara, 1993, 75.

¹⁵ Baha Tekand, *Türkiye Şeker sanayinin Dünü Bugünü ve Yarını*, Ankara, 1958, 4.

¹⁶ Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, 75.

1876 Romanya’da, 1880’de İsveç ve Danimarka’da, 1898’de Bulgaristan ve İspanya’da, 1890’da İtalya ve Sırbistan’da, 1919’da İngiltere’de, 1925’de İrlanda ve Letonya’da, 1932’de İran’da ilk pancar şekeri fabrikaları kurulmuştur.¹⁷

2. Şekerin Ülkemizde Gelişimi

İlk yıllarda Anadolu insanı ne şekeri ne de şeker pancarını bilmektedirler. Şeker yerine yaygın olarak pekmez kullanılmaktadır. Halk arasında ülkeye az miktarda Rusya’dan gelen kelle şekerin mayasının insan kemiği olduğuna inanıldığı belirtilir.¹⁸ Cumhuriyetten önce şeker gereksiniminin bir bölümü, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinden ithal edilerek karşılanıyordu. Kapalı ekonominin egemen olduğu yörelerde ise şeker yerine genellikle üzüm ve öteki meyvelerden elde edilen pekmez kullanılıyordu. 19.yüzyılda dünya şeker üretiminde şeker kamışından başka şeker pancarının da yaygınlaşarak kullanılmaya başlaması, Osmanlı ülkesinde de şeker fabrikası kurulması yönünde bazı çalışmalar yapılmasına yol açtı.¹⁹ İlk teşebbüs 1839’da Necip Paşa’nın bizzat ilgilenmesi neticesinde bir fabrika kurulması için Almanya’dan makine ve teçhizat getirtmesiyle yapılmış, ancak kendisinin ölümüyle bu faaliyet gerçekleşmemiştir.²⁰

Şeker sanayiye diğer teşebbüs ise 1840 yılında İstanbul tüccarlarından Arnavut Köylü Dimitri Efendi tarafından teşebbüste bulunulmuştur²¹. Dimitri’nin bir şeker fabrikası kurmak için Hükümete yaptığı müracaat üzerine, konu Nafia Meclisinde gözden geçirilmiş ve şeker fabrikasının kurulması imtiyazının 10 sene müddetle kendisine verilmesi hakkında 11 Mart 1840 tarihinde bir mazbata yapılmıştı.²² Bundan sonra sırasıyla 1867 yılında Davutoğlu Karabet’in, 1879 yılında Fenerler İdaresi Müdürü Michael Paşa’nın, 1890 tarihinde Yusuf Bey’in, asrın sonlarına doğru da Rauf Paşa’nın teşebbüsleri vardır²³. Hacı Gedik Ahmet ve Celepzade Abdullah efendiler de bir şeker fabrikası kurmayı düşünmüşler (1906-1907) fakat Londra’da halı işleri komisyoncusu Gülbenkyakan’dan aldıkları bilgilerle bu işin 25-30 bin altına çıkacağına öğrenmişler ve fabrikadan vazgeçmişlerdir. ²⁴ Cumhuriyetten önce şeker fabrikası

¹⁷ *Pancar Dergisi*, Türkiye Şeker Fabrikası A.Ş. Yayını, 1953, sayı: 23, 3.

¹⁸ Mahmut Kiper, “Üç Beyazlardan Şeker,” *Pankobirlik Dergisi*, 2010, sayı: 98, 52.

¹⁹ *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Ana Yayıncılık, Cilt 20, İstanbul, 1990, 255.

²⁰ Haşmet Başar, *Adapazarı Şeker Fabrikası ve Çevreye Yaptığı Sosyal Tesirler*, Sakarya, 1971, 7.

²¹ Necdet Baykut, *Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayinin Doğuşu*, Ankara, 1960, 5.

²² Veldet, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii*, 21.

²³ Ömer Alp, *Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye Şeker Endüstrileri*, Ankara, 1963, 232.

²⁴ *Pancar Dergisi*, 6.

kurma girişimleri özellikle Uşak yörelerinde gelişmiştir. Halı ticareti dolayısıyla Avrupa ile yakın temas kuran Uşaklılar, bir yandan yurdumuza gelen Avrupalı iş adamlarından şeker fabrikaları ve pancar tarımı ile ilgili bilgiler toplarken, diğer yandan Avrupa'ya giden Uşaklılar da muhtelif yerlerdeki Şeker Fabrikaları ve pancar tarımını incelemek imkânı bulmuşlardı. Bu arada 1906-1907 yıllarında Türkiye'ye getirilen pancar tohumları Uşak yörelerindeki çiftçilere dağıtılarak deneme amacıyla ekilmiştir.²⁵ Bu teşebbüslerden sonra, bazı müteşebbislerin Akşehir civarlarında, Birinci Dünya Savaşı sıralarında da yabancılar tarafından Adapazarı ve Karacabey havalisinde fabrika etütleri yaptığı görülmüştür. Ankara, Kastamonu, Bursa, Çanakkale, Sivas ve Elazığ'da yapılan etütler ve nihayet 1917 yılında kurulan Zenit Şirketi'nin teşebbüsleri de diğerleri gibi neticesiz kalmıştır²⁶.

Türkiye, gerek Birinci Dünya Savaşı, gerekse Kurtuluş Savaşı sırasında çok büyük şeker sıkıntısı çekmiştir. Bu sıkıntıyı gidermek amacıyla Türkiye'de ulusal nitelikte şeker sanayisini kurma girişimleri Cumhuriyet döneminde olmuştur.²⁷ Kurtuluş Savaşı sonucunda devletin izlediği milli ekonomi politikasının temelinde, ülkemizin en çok ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerinin ülkemizde üretilmesi ve dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmekteydi. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan ekonomik seferberlikte, şeker sanayinin gelişmesi ve buna bağlı olarak şeker kamışı ve şeker pancarı tarımının yaygınlaştırılması, öncelik verilen konuların başında gelmiştir.²⁸

Mustafa Kemal Atatürk, şeker sanayinin gelişmesi yolunda atılacak adımların önemini şu sözleriyle belirtmiştir. “*Memleketimizin her müsait muntıkasında şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır.*”²⁹ Bu sıkıntıyı gidermek amacıyla Türkiye'de ulusal nitelikte şeker sanayini kurma girişimleri Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bu da Cumhuriyet döneminin sağladığı geniş imkânlar sayesinde olmuştur. Halkın, ekmekten sonra gelen et ve şeker gibi asli gıdası çok düşük durumda,

²⁵‘Şeker Sanayinin Kuruluşunun 50.Yılında Türkiye’de Pancar Tarımı’, *Şeker Dergisi*, Kuruluşunun 50.Yılında Özel Sayı, Sayı:102, Ankara 1978, 19.

²⁶ Baykut, *Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayinin Doğuşu*, 5.

²⁷ İsmail Soysal, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920- 1945)* Ankara, 2000, Cilt :1, 173.

²⁸ M. Karayaman, *Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar*, (Çevrimiçi) <http://atam.gov.tr>, 11 Kasım 2014.

²⁹ İlhan Tarus, *Uzun Atlama*, Ankara, 1957, 10.

ihtiyacı olan şeker para bulunabilirse bir miktar dışarıdan getirilmekte ve lüks gıda maddesi idi. 1926 yılında kişi başına yılda 4,5 kg şeker düşmekteydi.³⁰

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen ilk Türk İktisat Kongresi’nde ekonomimize yeni bir yön verilmeye çalışılmış, ülkemizin birçok çeşitli yerlerinden toplumu oluşturan sınıfları ve grupları temsil eden 1135 delege ile toplanmıştır. Burada ülke sorunlarına yönelik yeni çözüm önerileri tartışılmıştır. Kongre sonunda yer alan 16.madde de, “Memleketimizde pancar yetiştirilerek, şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması”,³¹ gerektiği ifade edilmişti. Cumhuriyet döneminde yerli sanayi geniş teşviklerle geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunun ilk örneği şeker üretimidir. Bu kapsamda yasal düzenlemede yapılmış, Teşvik-i Sanayi Kanunu gözden geçirilmiştir.³² 601 sayılı kanunla şeker fabrikaları için tanınan imtiyaz ve muafiyetlerle devlet himayesine alınca ilk ciddi teşebbüs Uşaklı Molla Ömeroğlu Nuri Şeker adında bir çiftçi tarafından başlatılarak³³ 6 Aralık 1925 yılında Uşak Şeker Fabrikası’nın temelleri atıldı³⁴

Uşak Şeker Fabrikası faaliyete geçirilmeden 1925 yılında Alpulu Şeker Fabrikası’nın inşasına başlanmış ve fabrika 26 Kasım 1926’da tamamlanmıştır. Bu iki fabrikanın yapıyla, ülkemizin ilk şekeri üretilmiştir. Türkiye’de ilk defa açılan Şeker şirketi Uşak şirketi olsa da, Uşak fabrikası, Alpullu fabrikasından sonra üretime başladığından ilk defa şeker faaliyetine başlayan Alpullu Şeker Fabrikası’dır.³⁵ Uşak Şeker Fabrikası’nın 12.10.1926 da montajı biter, fabrika da su sıkıntısı yüzünden tecrübe kampanyasına ancak 10.12.1926 da yapılabilmektedir.³⁶ 1930’lu yılların başına kadar Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları ülke gereksinimini kısmen karşılamıştır.³⁷ 1930 yılında yerli şeker üretimi 13 bin ton, şeker tüketimi ise 71 bin ton olduğundan, ülkede

³⁰ Mehmet Gülmez, “Atatürk Yolunda Şeker Sanayinin Milletimize Kazandırdıkları”, *Şeker Dergisi*, Atatürk’ün Doğumu’nun 100.Yılında Özel Sayısı, Ankara 1981, 27.

³¹ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, 1989, 11,30.

³² Nadir Eroğlu, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları(1923-1938)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2007, Cilt:23, sayı:2, 66.

³³ *Türkiye Şeker Sanayi(1926-1986)*, Ankara, Türkiye Şeker Fabrikaları Yayınları, 1986, s. 12.

³⁴ Taygun, *Türkşeker’in Öyküsü*, 85-86.

³⁵ İsmail Türk, “Türkiye’de Şeker Sanayii ve Pancar Ziraatı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, sayı:4, Ankara, 1957, 24-25.

³⁶ Necdet Baykut, “Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayinin Doğuşu ve Erzurum Şeker Fabrikasının Bölge Üzerindeki İktisadi ve Sosyal Tesirleri”, *Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Şeker Dergisi*, sayı:36, Ankara, 1960, 5.

³⁷ Atatürk ve Şeker Sanayi, (Çevrimiçi) <http://www.sekeris.org.tr>, 13 Kasım 2014.

şeker arz ve talep dengesini sağlamak için 63 bin ton şeker ithal edilmek zorunda kalınmıştı.³⁸

Aradan 7 sene geçtikten sonra 1933'te Eskişehir Şeker Fabrikası, 1934 te Turhal Şeker Fabrikası kurulmuştur.³⁹ Böylece şeker fabrikalarının sayısı dörde yükselmiştir, bu ayrı fabrikalar koordineli çalışması için 1935 yılında Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş (Türk Şeker) kurulmuş ve fabrikaları devralmıştır. Ülkemizin nüfus artışına paralel olarak artan şeker ihtiyacını karşılamak için yeni şeker fabrikaları kurulmasını gerektirmiştir. Bu sebeple de 1977'de Afyonkarahisar, 1982'de Muş ve Iğın, 1983'de Bor, 1984'de Ağrı ve 1985'de Elbistan Şeker Fabrikaları işletmeye açılmıştır. Daha sonrasında ise 1989'da Erciş, Ereğli ve Çarşamba Şeker Fabrikaları, 1991'de Çorum ve 1993 yılında da Kars fabrikaları işletmeye açılmıştır. Bu fabrikaları 1998 de açılan Yozgat ve 2001 yılında işletmeye açılan Kırşehir Şeker fabrikaları takip etmiştir. Çumra, Boğazlıyan ve Aksaray Şeker Fabrikalarının da işletmeye açılmasıyla şeker üreten fabrika sayısı 33'e yükselmiştir.⁴⁰

Ülkemizde kurulan bu fabrikalarla birlikte kişi başına düşen şeker tüketimi yıllık 25 kg'dır.⁴¹ 1970 yılında 17,8 kg, 1960 yılında 10,7 kg, 1950 yılında 6,1 kg, 1927 yılında ise bu miktar sadece 4,6 kg idi.⁴²

3. Eskişehir Şeker Fabrikası Kuruluşu

Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının kurulup hizmete girmesiyle artık ülkemizde şeker sanayi doğmuş bulunuyordu. İlk kampanyanın (Kampanya terimi şeker fabrikalarının yıllık çalışma süreleri için kullanılmaktadır)⁴³ yapıldığı 1926 yılından Eskişehir Şeker Fabrikasının kurulduğu 1933 yılına kadar hem pancar tarımında hem de işletmecilik alanında şeker sanayi ile ilgili bilgiler edinilmiş yeterli tecrübeler kazanılmıştı. ⁴⁴ Eskişehir Şeker Fabrikası, Cumhuriyetle birlikte başlayan hızlı endüstrileşme hamlesinin temel taşlarından biridir. Şeker fabrikasının projesi,

³⁸ Ömer Alp, "Atatürk ve Şeker Sanayimiz", *Şeker Dergisi*, Atatürk'ün Doğumu'nun 100.Yılında Şeker Dergisi Özel Sayısı, Ankara 1981, 23.

³⁹ Tekand, *Türkiye Şeker sanayinin Dünü Bugünü ve Yarını*, 5.

⁴⁰ *Şeker İş Dergisi*, Şekerin Geleceği, 119.sayı, Ankara, 2011, 29.

⁴¹ T.C Şeker Kurumu, (Çevrimiçi), <http://www.sekerkurumu.gov.tr>, 15 Aralık 2014.

⁴² *Şeker Dergisi*, 2.

⁴³ Asil Nadir, "Kampanya", *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları*, Cilt 10, İstanbul, 1996, 6262.

⁴⁴ Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası, 216.

Cumhuriyetin getirdiği o özgürlük ve yeniden var olma hareketinin rüzgârıyla kısa bir sürede hazırlanmıştı.⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Kalem Mahsus Müdürlüğünden 9 Ocak 1933 yılında Eskişehir Valisi Hakkı Bey'e gönderilen yazıda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün birkaç gün sonra yapacağı iktisadi tetkik gezisi dolayısı ile Eskişehir'i ziyaret edeceğini ve bu ziyarette 1933 yılı içerisinde kurulması karar altına alınan şeker fabrikası için pancar ziraatı ve ziraat teşkilatı hakkında bilgi alacağını ve fabrika sahasını göreceğini belirtmiştir.⁴⁶

Cumhuriyet Gazetesi'nin 17 Ocak 1933 tarihli haberinde; Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir'e ziyaret gerçekleştirdiğini, halkın büyük bir coşku ve heyecanla Büyük Reisi beklediğini, şehri gezdiğini ve Şeker Fabrikasının yerini bizzat gezdiğini belirtmiştir.⁴⁷

Şeker fabrikasının yeri Mustafa Kemal Atatürk tarafından gösterilerek yapılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Eskişehir Şeker Fabrikası'nın kuruluş hazırlıklarıyla bizzat ilgileniyordu. Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar Kenan Mortan ile yaptığı bir söyleşide Şeker Fabrikasının yerinin seçimini yaparken Mustafa Kemal Atatürk'ün ulaşım yollarına uzak arazi yerine halkın moralini yüksek tutacak ve tren ve karayoluyla yolculuk yapan herkesin görülebileceği yere yapılmasını istemiştir. Celal Bayar Mustafa Kemal Atatürk'le geçen diyaloglarını şöyle anlatıyor "Eskişehir Seker Fabrikasının yerini hazırlıyoruz, ben kendi hesabıma muhtemel iki yer hazırlamıştım. Şehrin hemen yanında şimdiki yer. Bir orası var. Bir de Eskişehir'in Porsuk suyunun yanı vardı. Orada Kızılay Teşkilatı'nın depoları vardır. Geniş bir sahadır. Arazisi daha ucuzdur. Orada da kurulabilirdi. O tarihte Atatürk ile beraber, Trenle İstanbul'a giderken Eskişehir'e yaklaştık. Birdenbire Atatürk, Bizim Eskişehir Fabrikası ne oldu diye sordu. Her şeyi ile hazır Gazi hazretleri dedim ve sonra devam ettim, yeri hakkında karar vermek üzereyiz, iki yerin de fayda ve sakıncaları var. Bunlar üzerinde duruyoruz. Atatürk bunun üzerine bu işi beraber yapalım dedi ve treni durdurdu. Porsuk suyunun yanındaki yeri gösterdim. İkinci yere şimdiki Fabrika mıntikasına vardığımızda burada

⁴⁵ Ahmet Atuk, *101 Eskişehir*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Ankara, 2010, 200.

⁴⁶ Polat Safi(Editör), *Kurtuluş ve Aydınlanma: Arşiv Belgeleriyle Eskişehir*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2009, 381.

⁴⁷ Büyük Reis Eskişehir'de tetkikatta Bulundu ve Bursa'ya hareket Buyurdu, Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ocak 1933, 1.

para meselesi biraz farklı olur dedim. 'Atatürk hiç düşünmeden burada yapacaksınız dedi ve nedenini su şekilde açıkladı."Tren geçtikçe halk istasyonun hemen yanındaki fabrikayı görecek, morali yükselecek. Bu yüzden parası ne olursa olsun, burada yapılmalı..."⁴⁸dedi.

Eskişehir Şeker Fabrikası üç milyon sermaye ile kurulan "Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi" tarafından kurulmuştur. 100 liralık 30 bin hisseden oluşan sermayesine Türkiye İş Bankası %51, T.C Ziraat Bankası %24,5 Sanayi ve Maadin Bankası %24,5,(geri kalan %1 oranındaki hisse İş Bankası Umum Müdür Vekili Muammer Eriş ve Ziraat Bankası Meclisi İdare azası Mümtaz Beyler tarafından taahhüt olunmuştur.) oranında iştirak ettikleri bu Şirket, Şeker fabrikaları kurmak, ispirto ve tali maddeler istihsal etmek pancar ve şeker sanayi için gerekli olan maddeleri yetiştirmek üzere, zirai faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurulmuştur. Fabrikanın kurulmasına karar verildiği 10.10.1932 tarihinden itibaren 2 ay kadar süren tetkikler ve değişik makine fabrikalarıyla temas ve müzakerelerden sonra, 8 Aralık 1932 tarihinde Alman firması olan "Maschinenfabrik Buckau R.Molf Aktien Gesellschaft Magdeburg" şirketiyle anlaşılmıştır. Daha sonra fabrikanın kurulacağı yerin tayini, satın alınması, inşa ve nakil işlerinin yoluna konması gibi ilk faaliyetlerin düzenlenmesi takip etmiştir. ⁴⁹

1 Şubat 1933 yılında fabrikanın temelleri atılmış,⁵⁰ 1 Nisan 1933'te montaja başlanmış, geceli gündüzlü çalışmak suretiyle, inşaat ve montaj işleri altı ay gibi kısa sürede bitirilerek, 20 Ekim 1933 de ilk işletme tecrübelerine çalışmalarına (Daha sonraki üç hafta içerisinde, ilk tecrübeye görünen eksikler ve arızalar giderilmiş) ve 5 Aralık 1933 de resmen işletmeye açılmıştır.⁵¹ Eskişehir Şeker Fabrikası kurulurken Uşak Şeker Fabrikasının tecrübelerinden faydalanmıştır. Şeker sanayimizin öncüsü Uşak Şeker Fabrikası gerek muhitine gerekse bütün memlekete büyük hizmetler vermiştir. Eskişehir Şeker Fabrikası kurulurken Uşak'ın pancar ziraatından ve yetiştirdiği elemanlardan da yararlanmıştı.⁵²

Eskişehir Şeker Fabrikasını kuran Anadolu Şeker Fabrikaları Türk A.Ş.'nin başına Atatürk'ün emirleriyle o zamanlar genç bir kimya mühendisi olan Kâzım Taşkent umum müdürü olarak getirilir. Kâzım Taşkent, tahsilini Almanya'da yapmış, sonra

⁴⁸Celal Bayar'ın Celal Mortan'la sohbeti, Cumhuriyet Gazetesi, 28.02.1984, s. 7.

⁴⁹ Veldet, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii*, 407.

⁵⁰ Hakan Toy, Defne Elmacı, *Kronolojik Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul, 1997, 52.

⁵¹ Zeytinoğlu, *Türkiye'de Şeker Endüstrisi*, 47.

⁵² Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, 93.

Alpullu İşletme Şefliği yapmış zeki, çalışkan, cesur ve üstün yetenekli bir zat idi. Şirketin başına geçer geçmez Alpullu'dan Suphi Argon, Ekrem Oktar, Fethi Tan ve diğerleri gibi en kıymetli ziraatçıları almış ve Eskişehir'de pancar ziraatini emniyet altına almıştı. Montajı idare etmek üzere Almanya'dan yakın arkadaşları bulunan yüksek mühendis Nadir Önen ve yüksek mühendis Macit Eken ile Kırakkale fabrikalarının montaj başmühendisliğini yapmış bulunan Ahmet Yolaç'ı getirmiş ve Türklerin ecnebilerden daha iyi iş yapabileceklerini zamanın idarecilerine ve bütün kamuoyuna kabul ettirmiştir. Teknik adamlar altı ayda fabrikayı bitiriyordu. O sıralar Kâzım Taşkent'i uyurken gören olmamıştı.⁵³

Eskişehir Şeker Fabrikasının montajında büyük bir emeği geçen Muammer Tuksavul, Doğudan Batıya ve Sonrası adlı eserinde şeker şirketi yıllarını şöyle anlatıyor. "...Ocak 1932 sonlarında, önce İstanbul Sanayi Müdürü iken tanışmış olduğum Arif Kâzım Beyden ansızın şöyle bir acele telgraf almıştım.

"-Çok önemli bir büyük endüstri girişiminin kurulması için görevlendirildim. Birlikte çalışmak üzere derhal sizinle burada görüşmek ihtiyacımdayım. Acele telgrafla cevabınızı rica ederim." telgraf Eskişehir'den çekilmişti. Hemen telgrafla geleceğim günü bildirerek arkasından Eskişehir'e gittim. Karlı, soğuk, çamur içindeydi kent. Eskişehir'in tanınmış ailelerinden Yasin Çakırların un fabrikasının bürosunu kiralamışlar. Kâzım Beyle bu binanın birinci katındaki odasında buluştuk: -İşte, tam istediğimiz gibi bir iş. Devlet hizmeti değil! İş Bankasına burada bir üçüncü şeker fabrikası kurduruyorlar. Beni umum müdür olarak görevlendirdiler. Arkadaşım maden mühendisi Nadir Hakkı yanımdadır. Sizi de aramıza alacağız. Kendisine özgü heyecanlı bir kararlılıkla bu sözleri söyleyen Kâzım Bey, sıkı sıkı elimi tutmuş, benden muvafakat cevabımı bekliyordu: - Memnuniyetle, dedim ama şartlarım var. İşim teknik olacak. Yani, işletmede çalışacağım. Montaj ve ilk kampanya bittikten sonra ayrılmakta serbest olayım dedim.

-Hay hay. Montaj işleri gelişinceye kadar merkezde dış müesseselerde yoğun işlerimiz olacak. Makine, tesisat, yedek parça, işletme ve yardımcı maddeler alacağız. Bu işleri yürütürken gereken teşkilatı siz kurarsınız. Yazın yoğunlaşan montaja geçerek işletmeyi elinize alırsınız. Ücret olarak ne istiyorsunuz?

⁵³ Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, 101-102.

-Tamamen size bırakıyorum. -Ama ben size yağ fabrikalarındaki kazancınızı ödeyemeyeceğim. -Bunun hiç önemi yok, dedim.

O gün el sıkıştık ve ben 1 Şubat 1933'de Eskişehir'e taşınarak Şeker Şirketinde çalışmaya başladım. ...⁵⁴

8 Mart tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "Eskişehir'de Bahar Hayatı" adı altında çıkan haberde halkın, şeker fabrikasının kurulmasını sabırsızlıkla beklediğini, Fabrikanın hazırlıklarının devam ettiğini, Fabrika memurlarının birer ikişer olarak Eskişehir'e geldiğini yazmıştı.⁵⁵

Fabrikanın üzerine kurulduğu ve Eskişehir'den 3 kilometre mesafede olan arazisi 2.627 metrelik bir kenarı porsuk çayının sol sahiline, 1.510 metrelik bir kenarı Eskişehir Tayyare Fabrikası arazisine, 2.745 metrelik şimal kenarı Eskişehir Ankara demiryoluna ve 1.228 metrelik diğer bir kenarı da Eskişehir'e dayanan, toplamda 3.653.708 metrelik bir sahadan oluşmaktadır. Fabrika, 10.034 metrelik bir iltisak hattıyla Eskişehir Demiryolu istasyonuna bağlanmış bulunmaktadır. (Fabrika vaziyet Planı Şekil 1'de)⁵⁶

Eskişehir Hava Kuvvetleri Merkezine giden şosenin solundaki düz sahaya fabrika, sağ tarafa, bu sahanın karşısına düşen araziye de idare ile sosyal binalar ve lojmanlar bulunmak üzere hazırlanan plan, Ocak 1933'den beri hummalı bir çalışma ile gerçekleştirilmekte idi. Makine ve cihazları, enerji santrali, borular, fabrika içi demiryolları ile ana demir yoluna bağlantı ve ana makas, bütün fabrika teçhizatı Almanya'dan geliyordu. Binanın demir konstrüksiyonları da Almanya'dan taşınıyordu. Gerek inşaat, gerek montaj programı, fabrikanın eylül sonunda işleyeceğine göre hazırlanmıştı. Bütün işler bu vadenin kesinlikle tutulması zorunluluğuna göre ilerliyordu. yüz kadar Alman montör gelmiş, elli Macar ve Çek şeker ustası angaje edilmiş, onlar da yaz aylarında gelip kampanya çalışmalarına hazırlanıyorlardı.⁵⁷

Büyük bir çaba ile fabrika Eylül ayı sonunda, kısım kısım işletme denemelerine girdi. Bir yandan fabrika yükselirken, öbür yandan pancar üretimi için Alpullu'dan Eskişehir'e gelen Yüksek Ziraat Mühendisi Suphi Argon'un kurduğu ziraat örgütünün denetiminde, pancar ekimi yapılmış, mahsul yetiştirilmişti. Demiryolu ve arabalarla

⁵⁴ Muammer Tuksavul, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, İstanbul, 1981, 352.

⁵⁵ A.Ragıp, Eskişehir'de Bahar Hayatı, Cumhuriyet Gazetesi, 8 Mart 1933, 6.

⁵⁶ Veldet, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii*, 407.

⁵⁷ Tuksavul, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, 354.

mıntikalardan pancarlar fabrika silolarına boşaltılmaya başlandı. Sonunda kampanya açıldı.⁵⁸

Eskişehirli gençlerin de, yılmaz ve yıkılmaz bir azim ve gayretle işe sarılmalarıyla, fabrika bitimine kadar günde 16-18 saat çalıştılar.⁵⁹ Büyük bir sevinç içerisinde açılış törenini tam hazırlarken, büyük bir aksilik olmuştu. Kireç elde edilen yüksek fırının özel ateş tuğlaları, fırın gövdesinin seksiyonunda eridi ve fırının çelikten dış gömleği kıpkırmızı kızararak, çok tehlikeli bir biçimde karın vermeğe başladı. Nerdeyse delinecek gibi olmuştu. Çek fırıncı ustasının bir dikkatsizliği yüzünden, çok önemli bir arıza, bütün fabrikanın durmasına ve açılış töreninin ileri tarihe alınmasına sebep oldu. Şimdi ocak soğuyacak, içine usta ve işçi girecek bir duruma gelecek, içerisi boşaltılacak, elimizdeki bir miktar yedek ateş tuğlasıyla eriyen tuğlalar yeniden örülecek, ocağa tekrar yol verilecek... Bu iş haftalar alacaktı. Bir de ya elimizdeki tuğlalar yetmezse ne olacaktı? Bu sebeple Bozüyük yakınlarındaki magnezit ocağını olduğu gibi derhal satın alıp, tuğlalarını sökerek, bir ihtiyat tedbiri olarak, Eskişehir'e taşıttık. Almanya'dan yeni tuğla getirmek 4-5 aylık bir işti. İyi ki bu tedbiri zamanında almışız. Nitekim yedek tuğlalarımız ancak ihtiyacın yarısına yetti. magnezit tuğlalarını kullanarak yarayı, hiç olmazsa kampanya süresince dayanacak biçimde yamadık. Ancak yitirdiğimiz 6 hafta içinde karakış bastırdı. Isı sıfırın altında 15-18 derece düştü. Tarla ve silolarımızdaki pancarlar dondu. İzolasyonları henüz tamamlanmamış kilometrelerce borular dondu. Vanalar işlemez oldu. Her şeye rağmen sayısız zorluk, aksilik ve kargaşa içinde şeker üretimi sürdürürken, kış kıyamette, açılış merasimi yapılmak zorunda kaldı.⁶⁰

1933 yılında Şeker Fabrikasının faaliyete geçmesi dolaylı olarak Eskişehir Bankası'na bir etki yaratmış, ovada şeker pancarı üretimi yapmaya başlayan büyük çiftçilerin kredi talebi artmış, Eskişehir Bankası da çiftçilere çeşitli kolaylıklar sağlamaya başlamıştı.⁶¹

Fabrika açıldığı yıl, ilk kampanyasında 83.157 ton pancar işleyerek, 12.124 ton şeker imal edilmişti. Günde 1500 ton pancar işlemek üzere kurulan fabrika, kazan,

⁵⁸ Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, 103.

⁵⁹ Eskişehir Şeker Fabrikası, *Halkevi Dergisi*, 111.

⁶⁰ Tuksavul, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, 355.

⁶¹ M.Şinasi Acar, *Eskişehir Zaman*, Mekân, İnsan, 2009, 64.

türbin, pancar ve şeker daireleriyle küspe kurutma tesisatında yapılan ıslahlarla bir sonraki yıl işletme kapasitesi günde 1800 ton pancara çıkarılmıştı.⁶²

Günümüze kadar düzenli olarak bakımları yapılan, teknolojiye ayak uyduran Şeker Fabrikası 2013 yılındaki kampanyada 7.413 ton pancar işlenmiştir. Eskişehir Şeker Fabrikası kurulduğu yıl İlk çalışma kampanyasında 138 daimi ve 78 memur ile 226 daimi ve 1169 geçici işçi çalışmıştır. Kurulduğundan bu yana binlerce kişiye istihdam sağlayan fabrikanın 2013 kampanyasında sadece fabrikada 114 memur, 354 daimi, 76 geçici olmak üzere 546 kişi istihdam etmiştir.⁶³

Fabrikada üretilen ilk şeker 29 Kasım 1933 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası salonunda yapılan törenle satıldı. Saat 16.00 da yapılan merasime Ticaret Odası üyeleri ve tüccarları, fırka başkanı, belediye başkanı ve Vali Vasfi bey toplanmışlardı. Recep Zühtü Bey ve Kâzım Bey salona geldikten sonra bir çuval toz ve bir sandık kesme şeker salonun ortasına kondu. Daha sonra Kâzım Bey, fabrikanın 6 ay gibi kısa sürede kurulup işletmeye başladığını söyledi. Her iki şekeri de fabrika, Tayyare Cemiyetine hediye ettiğinden satış açık arttırma usulüyle yapılmıştı. “ Bir çuval toz şeker 500 liraya Vali Hakkı Bey üzerine kaldı. Müzayede de Recep Zühtü Bey ile bankalar da iştirak etmişlerdi. Vali Bey bu şekeri tayyare cemiyetine bıraktı. Şeker fabrikası da kıymetli bir hatıra olarak fabrika müzesine konulmak üzere bu şekeri piyasa fiatle cemiyetten satın aldı. Bundan sonra misafirlere çay ikram edildi. Ticaret odasının hazırladığı bu çaya, Eskişehir’in kendi şekerinden konulması Recep Zühtü ve Kâzım Bey tarafından teklif olundu. Ve alkışlarla kabul edildi. Herkes ortadaki sandıktan şeker alarak çayına koydu. Bu hal pek lâtif ve çok samimi bir intibah husule getirdi. Çaylar içilirken oda reisi Kamil Bey ayağa kalkarak: “Arkadaşlar; bugün şu mütevazı toplantı ile Eskişehir ve bütün Türkiye yeni bir iktisadi devre girmiş bulunuyor. Vaktiyle yarı müstemleke ve müstehlik bir diyar olan vatanımızda bugün iktisadi istiklâlimizi de temin edilmiş görüyoruz. Bize bu imkânları veren cumhuriyet rejimini alkışlıyorum.”dedi ve şiddetle alkışlandı. Bir çuval şekere eski fiyatlara göre 175 kuruş fark vardı.⁶⁴

⁶² Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, 408.

⁶³ İstatistikler, <http://www.turkseker.gov.tr>, (Çevrimiçi) 12 Kasım 2014.

⁶⁴ Eskişehir’in İktisadi Hayatında Mühim Bir Gün, Akşam Gazetesi, 1 Kânunuevvel 1933 (1 Aralık 1933), 6.

Türk şeker sanayinin en büyük şeker fabrikası olan, 1 Şubat 1933 tarihinde temelleri atılan ve 6 ay gibi kısa sürede tamamlanan Eskişehir Şeker Fabrikasının açılış töreni 5 Aralık 1933 tarihinde coşkulu bir şekilde yapıldı.⁶⁵

Fabrikanın açılış töreni için günler öncesinden hazırlıklar yapıldı. Yurtiçinde gazetelerde ve radyolarda fabrikanın açılışı için günler öncesinden duyurular ve haberler yapıldı. Ankara ve İstanbul'dan törene katılacaklar için hususi trenler hazırlandı. Törene gidecekler için trenin gidiş ve gelişi hakkında bilgiler verilmişti. "Eskişehir Şeker Fabrikası'nın açılma merasimine iştirak buyuracak zevatı Eskişehir'e götürecek olan tren Salı sabahı 8 de hareket edecektir. Eskişehir'e varış saat 15'tedir. Dönüş 17.55 te ve Ankara'ya geliş gece yarısından sonra bir buçuktur. Davetlilerin 8 trenindeki mevkilerini almaları rica olunur." şeklinde davetlilere ayrıntılı bilgiler verilmişti.⁶⁶

Ulusal Gazetelerimiz fabrikanın açılış haberini okuyucularına iki gün arka arkaya manşetten aktardı. Akşam Gazetesi "Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Merasimle Açıldı", Hâkimiyeti Milliye Gazetesi "*Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Açıldı*", Cumhuriyet Gazetesi "Şeker Fabrikalarımızın Üçüncüsü de Dün Açıldı." ve "Üçüncü Şeker fabrikamız" diye okuyucularına iletiler.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi "*Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Açıldı*", diyerek manşetten duyurduğu habere Cumhurbaşkanımız Mustafa Kemal Atatürk'ün Şeker Fabrikasıyla ilgili söylediği "...Eskişehir Şeker Fabrikası, millî ülkeye derin alâkanın yükselmiş, değerli vesikasıdır." Diyerek okuyucularına duyurmuştur. Başbakan İsmet İnönü'nün "...Yüksek bir millet olarak, milletler ailesi içerisinde Türk milletinin haklı ve yüksek mevkiini tutmak ve muhafaza etmek için sanayii memlekette behemehâl kurmak lâzımdır." sözü yer alıyordu.⁶⁷

TBMM Başkanı Kâzım Özalp, Başbakan İsmet İnönü, İktisat Vekili Mahmut Celal Bayar, Maarif Vekili Yusuf Hikmet Bayur, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ile Milletvekillerinin yanı sıra İstanbul'dan 200 kişilik heyetin yanı sıra Ankara, Bilecik, Afyon, Kütahya, Adapazarı ve hatta Bolu'dan gelen vatandaşlar vardı. Şehir dışından gelen misafirler Porsuk oteline yerleştirildiler. Başbakan İsmet İnönü ve misafirlerin 15.00 te gelmeleriyle birlikte tören büyük bir sevinç ve heyecan içerisinde saat 16.00'da

⁶⁵ Veldet, 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii, 407.

⁶⁶ Eskişehir Şeker Fabrikasının Açılışı, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 3 Birinci Kânun 1933 (3.12.1933), 1.

⁶⁷ Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Açıldı, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 6 Birinci Kânun 1933(3.12.1933), 1.

İstiklâl Marşı'nın okunmasıyla başladı. İstiklal Marşı okunduktan sonra Recep Zühtü Bey kürsüye çıkarak konuşma yaptı. Daha sonra Başvekil İsmet İnönü'nün konuşması olmuştu. Konuşmadan sonra fabrikanın kapısına gerilen kurdeleyi İsmet İnönü keserek fabrikaya girildi. Fabrika baştan aşağı gezildi. Tayyareler misafirleri alçak uçuşla selamladılar. Misafirler fabrikayı baştan aşağı gezdikten sonra Başvekil ve TBMM Başkanı Kâzım Paşa ve diğer misafirler 19.00 da Ankara'ya hareket ettiler.⁶⁸

Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde Falih Rıfki Atay Eskişehir Şeker Fabrikasıyla ilgili "İkinci Beyaz" isimli yazısında On yıl öncesine kadar unumuzun bile milli olmadığını, yeni sanayi tesisleri kurmak isteyen ülkelere gelişmiş sanayisini önceden kurmuş olan ülkelerin güldüğünü söyleyerek "*On sene kadar ekmeğimiz bile milli değildi. Millet Meclisinde, Türkiye iktisat istiklâlinin ilk merhalesi olarak üç beyaz davasının ortaya atıldığı günü hatırlıyorum: Un, Şeker, Pamuk! Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'si ununu Amerika'dan getiren bir ziraat memleketiydi. Uzun değil, on senelik bir tarihten bahsediyoruz. Cumhuriyet çocuklarını şimdi garabete inandırmak güçtür. Yarın şuna da güç inanacaklardır. Türkiye, ecnebi şekeri yiyen en iyi pancar memleketlerinden biri idi. Biz, Adana ve Aydın topraklarının öz sahipleri, henüz ecnebi pamuklusu giymekte devam ediyoruz. Birinci beyaz senelerden beri yüzde yüz Türk'tür. İkinci beyazın üçte ikisini millileştirdik. Turhal topraklarında dördüncü şeker fabrikasının temelleri atılmıştır. Pamuklu tezgâhlarının makineleri ise bir kaç aydan beri Sovyetler Birliğinin ihtisas fabrikalarında imâl olunmaktadır.1933 yılını yeni bitiriyoruz. Şeker sanayiine 1926 da başladık. Pancar tarlasından laboratuvarına kadar, bütün dava, Türk çiftçisinin ve Türk işçisinin, Türk teknisyeninin ve Türk idarecisinin elinde, kökten halledilmiştir.*" diye yazmıştır.⁶⁹

Mustafa Kemal Atatürk, 12 Kasım 1937 günü Ankara'dan Doğu Anadolu gezisine çıktığında 20 Kasım'da Eskişehir'e uğrar. İstasyonda kendisini karşılayanlarla kısa bir görüşme yapmış, Eskişehir Valisinden Şeker Fabrikası'nın durumu ve pancar ekimi hakkında bilgi alıp ve şöyle demiştir: "*Eskişehir bir sınaî şehri olmalı, buradan tütecek bacalar Türkiye'nin iktisadi hayatını yükseltmelidir. Çalışmalarınızı buna göre planlayınız.*"⁷⁰

⁶⁸ Şeker Fabrikasının Üçüncüsü de Dün Açıldı, Cumhuriyet Gazetesi, 6 Kânunuevvel 1933 (6 Aralık 1933), 1.

⁶⁹ Falih Rıfki Atay, İkinci Beyaz, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 7 Birinci Kânun 1933 (7.12.1933), 1.

⁷⁰ Perihan Sarıöz, *Bir Zamanlar Eskişehir*, Esbank Yayınları, İstanbul, 1997, 123.

Fabrikanın bir de gayet iyi kurulmuş dökümhane ve marangozhane ile demirhane ve tamirhaneden mürekkep atölye teşkilatı vardır. Bu atölye sayesinde fabrikanın hem kendi yedek parçalarıyla tamiratı temin edilmekte, hem de diğer şeker fabrikalarının, mühim ve yekûna baliğ olan ziraat aleti tamir edilmekte ve yedek ihtiyaçları karşılanmaktadır.⁷¹ Bunlar daha sonra “makina yapan makina fabrikalarıdır”. Bu atölye (Eskişehir ve Turhal) yeni şeker fabrikalarının kuruluşlarında önemli rol oynamış ve büyük hizmetler yapmıştır. 1962 ve 1963 yıllarında kurulan Ankara ve Kastamonu Şeker Fabrikalarının makine ve tesislerinin önemli bir kısmı bu atölyelerde imal edilmiştir.⁷² Makine fabrikaları bunların yanı sıra kapasite arttıracak olan şeker fabrikalarının tevsii için gerekli makinaları da üretiyordu. Her yıl yapılmakta olan şeker fabrikalarının bakım ve onarım makine tesis ve yedek parçaların üretimi de bu makine fabrikaları tarafından yapılmaktaydı. Ülke içi taleplerin yanı sıra yurtdışından da sipariş kabul etmeye başlamıştı.⁷³ Eskişehir Makine Fabrikası, Şeker Şirketi dışında Türkiye Çimento Sanayii A.Ş., Türkiye Petrolleri A.O, TCDD, Karayolları, devlet Su İşleri, Tekel Genel Müdürlüğü, Seka Kâğıt Sanayii ve çeşitli özel sektör kuruluşlarına imalat ve satış yapmaktaydı.⁷⁴

Şeker fabrikası içerisinde 20 yataklı bir revir (Hastane) vardı. Bu hastane 1947 yılında yapılmıştı.⁷⁵ İçerisinde modern bir ameliyat salonu da vardı. Burada fabrika yöneticileri, çalışanları tedavi görüyordu.

Eskişehir Şeker Fabrikasında ham madde olarak küp ve toz şeker satışının yanı sıra kampanya süresince üretilen şekerli maddelerde bulunuyordu. Bonbon şekeri, karamela şekeri, piknik şekeri, çerez şekerleri, draje şekeri, jöle şekerleri ve lokum da üretilerek satılırdı.⁷⁶ Çiftliklerde üretilen buğday, arpa, ayçiçeği ve baklagil tohumlukları anaç ve sertifikalı kademelerde üretilerek kamu kuruluşlarına ve pancar çiftçilerine dağılmaktaydı. Avrupa'dan getirilen Holstein ve Braunvich süt ırkı yüksek vasıflı damızlıklar, şeker sanayinin çiftliklerinde üretilerek kamu kuruluşlarına ve çiftçilere verilmekteydi. Ayrıca üretilen koyun ve kümes hayvanları da çiftçilere dağılmaktaydı.

⁷¹ Cumhuriyetin 15'inci Yılında Eskişehir, 93.

⁷² Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, 185.

⁷³ Salih Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünyü Bugünü Yarını*, Ankara, 2007, 189.

⁷⁴ *Eskişehir 1973 İl Yıllığı*, Uğur Matbaası, Eskişehir, 1973, 189.

⁷⁵ Fikret Çelikkanat, *Eskişehir*, Bozkurt Matbaası, 1963, 107.

⁷⁶ *Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Tekdüzen Genel Hesap Planı ve Açıklamaları*, Ankara, 1983, 306.

Tarımsal işletmelerdeki hayvancılık ürünlerinden süt, yoğurt, peynir, tereyağı, tavuk eti ve yumurta da şeker fabrikası çalışanları ile çevreye satılarak değerlendirilmektedir.⁷⁷

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yönetim Kurulunun 30.12.1998 tarih ve 2337-35/1 sayılı kararı ile fabrikaya Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin ilk Genel Müdürü olması nedeniyle anısını yaşatmak için KÂZİM TAŞKENT adı verilmiştir.⁷⁸

Şeker fabrikalarının kurulmasının ana hedefi sadece ülkemizin şeker ihtiyacını karşılamak değil, tarımı ve dolayısıyla çiftçiyi de, fabrika işçisini de kalkındırmaktı. Şeker sanayiinde çalışanlar batıdan sadece şeker üretim teknolojisini almadılar, bununla birlikte sosyal yaşantılarında batının kültürünü de benimsediler, uyguladılar, yaşadılar ve yaşattılar. Şeker sanayii; fabrikaları, lojmanları, misafirhaneleri, lokantası, okulu, camii, öğrenci yurtları, aile toplantıları, kampanya ve yılbaşı baloları, sineması, çocuk bahçesi, spor (futbol, güreş, bisiklet, tenis, basketbol, voleybol), kültür derneği, caz topluluğu, satış mağazası, para biriktirme ve yardımlaşma sandığı, hayır müesseseleri kurma ve yaşatma derneği, park ve bahçeleri, hastanesi, yüzme havuzu ile bir bütün olarak 'Şeker Ailesi'ni oluşturmuştur.⁷⁹

Şeker sanayimizin milli ekonomimize yaptığı büyük hizmetlerin yanında çeşitli sosyal faaliyetleri de destekliyordu. Şeker fabrikalarının bulunduğu yere inşa edilen camii ve okullar bu güzel faaliyetlerdendi. Şeker Sanayii mensupları Hayır Müesseseleri Kurma ve Yaşatma Derneği'nin 1951 yılından bu yana çeşitli fabrikalar civarında üyelerin aidatlarıyla ve küspe bağışlarıyla 10 ilkokul, 6 camii inşa etmişti. Eskişehir Şeker İlkokulu bu dernek tarafından 394.900 TL ye yaptırılmıştır.⁸⁰ 2.5 yıllık süre içerisinde tamamlanan okul, 1963 yılında eğitim öğretime açılmıştır. Mahallenin genişlemesiyle birlikte mevcut okul ihtiyaca cevap veremediğinden 1968 yılında 1 kat daha (6 derslik ve 1 salon) yapılarak yine aynı yıl eğitim-öğretime yetiştirilerek hizmet vermeye başlamıştır.⁸¹

Kültür Derneği'nin faaliyet gösterdiği kollar şöyleydi:15 günde bir Çarşamba geceleri mensuplara konferans, münazara, kültür filmi, edebiyat ve sosyete oyunlarından oluşan bir akşam tertip eden dernek Geceleri Tertip Kolu vardı. Ankara ve İstanbul'dan davet ettikleri Devlet ve Şehir Tiyatrolarına sosyal tesis sahnesinde

⁷⁷ Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, 106.

⁷⁸ Cumhuriyetin 80.Yılında..., 13.

⁷⁹ Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, 150.

⁸⁰ Özel, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, 150.

⁸¹ Şeker İlkokulu, (Çevrimiçi), <http://www.mebk12.meb.gov.tr>, 3 Aralık 2014.

piyesler oynatan, batı müziği konserleri, solistler ve oda müziği icraatlarını yapan müzik ve Tiyatro kolu vardı. Şeker çalışanları ve çocuklarına İngilizce ve Almanca dili eğitimi veren Lisan Kursları kolu vardı. Yakın ve uzak yerlere hafta sonu gezileri ve piknikleri tertipleyen Gezi Kolu vardı. Ayrıca Fabrika misafirhanesinde zengin bir kitaplık vardı ve bu kitaplığı üyelerin hizmetine sunan Kütüphane Kolu vardı.⁸²

26 Şubat 1947 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren İşçi ve İşveren Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un getirdiği imkânlardan da yararlanarak Şeker Sanayiinde ilk işçi sendikası 4 Mayıs 1948 tarihinde Eskişehir'de kurulmuştur. Eskişehir'de Sendika kurulduktan sonra Turhal'da ikinci sendika, Alpullu'da üçüncü Sendika ve daha sonra da Uşak'ta dördüncü sendika kurulmuştur. O tarihlerde kısıtlı imkân dar mevzuattan dolayı birleşip beraber hareket etmeye başlamışlar ve Federasyon kurulmasına karar vermişler. 1953 yılının Ocak ayı son haftasında Eskişehir'de toplanan dört sendikanın yetkilileri hazırladıkları Federasyon Nizammesini Bakanlığa ve Valiliğe vermek, takiben gazetelerde ilan etmek suretiyle, 1 Şubat 1953 tarihinde Türkiye Şeker Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurmuşlardır. Bu Federasyonun ilk başkanı, 2.başkanı, kâtibî, muhasip, veznedar ve üyelerin çoğunluğunu Eskişehir Şeker Fabrikası çalışanları oluşturuyordu.⁸³ Böylece federasyonlu yıllarda Şeker sanayi İşçi Hareketi'ne Eskişehir Şeker Çalışanları öncülük etmiş, güç katmış ve gelişmesine yardımcı olmuştur.

Şeker sanayiinin hammaddesi olan şekerpancarı, Türkiye ekonomisine çok yönlü katkısı olan bir tarımsal üründür. Şekerpancarı, üreticiye modern tarımın öğretilmesine, sulamanın, ekim nöbetinin tanıtılması, yaygınlaşması ve yerleşmesinde önemli görevler üslenmiştir.⁸⁴ Eskişehir Şeker Fabrikası, 3 il ve 314 yerleşim biriminde yaklaşık 20-25 bin kişi şeker pancarı tarımı yapmaktadır. Yılda ortalama 250.000 dekar pancar ekimi yapılmakta, dekara ortalama 13 tarım işçisi (çapa ve söküm) çalışmaktadır. Yılda yaklaşık 1 milyon ton pancar üretimi düşünüldüğünde ortalama 16 ton kamyon yükü göz önüne alınırsa, toplam 62.500 kamyon seferi yapılmaktadır. Fabrikadan günde ortalama 600 kamyon pancar, 100 kamyon küspe çıkmaktadır. Bu da 700 kamyon sahibinin 3 ay süreyle ailesinin geçimini sağlamaktadır. Fabrikada yılda yaklaşık 1 milyon ton pancar işlendiği ve bundan 350 bin ton yaş pancar küspesi üretildiği düşünülmektedir. Bir besi

⁸² Taygun, *Türkşeker'in Öyküsü*, 156.

⁸³ Şeker İş 25.Yıl Belgeseli, 27-28.

⁸⁴ Erdoğan Güneş v.d, *Türkiye'de Gıda Sanayii*, Tübcel Ofset, İzmir, 2002, 222.

döneminde (4 ay) 1 hayvanın 3 ton yaş küspe tükettiği düşünülürse, fabrikanın ürettiği küspeden yaklaşık 120.000 büyük baş hayvanın yiyeceğinin karşılandığı görülmektedir. Her besi çiftçisi ailesinde 10 adet besi hayvanı düşünülürse 120.000 ailenin hayvanı besleyecek ve kendi geçimini sağlayacak yan ürünü sağlamaktadır.⁸⁵

Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fabrikayı yapanları, çalışanları takdir ve teşvik eden sözleri fabrikanın Altın Defterindeki ilk yazısı şöyledir “*Eskişehir şeker fabrikası millî ülkeye derin alâkanın yükselmiş değerli vesikasıdır. Memleketin şeker ihtiyacını temin yolunda muvaffakiyetli son adımlarından biridir ve şeker ihtiyacının temini hedefine varılmak olduğunun ümit dolu müjdesidir.*

Bu yüksek millî eseri yarım yıl gibi pek az bir zamanda başarmak teşebbüs ve himmetinde bulunan millî müesseselerimizi takdir ve tebrik eylerim. Eserin fiilen vücut bulmasında bizzat çalışmış olan kıymetli arkadaşların ciddiyet ve yorulmaz faaliyetlerine hassatan teşekkür ederim.

Eskişehir şeker fabrikası gibi, modern bir sanayi ocağı vücuda getirmiş olmakla, teşebbüs ve himmet sahipleri, memleketimizin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini de gözlerimiz önünde fiilen ve maddeten, ispat etmiş bulunuyorlar.

Türkiye Cumhuriyetini Böyle Sanayi müesseseleriyle zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet.!

Gazi M.Kemal (04.12.1933)

⁸⁵ Yusuf Kızıldağ, *Eskişehir'de Pancar Tarımı ve Alternatifleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Yayını, Eskişehir, (19-20 Mart 2002), 2.

4/12/1933

Eskişehir Şeker Fabrikası, Milli
ülkeye derin alâkanın yükselmiş, değerli
vesikasıdır; Memleketin şeker ihtiyacını tatmin
yolunda müvaffakiyetli son adımlardan
biridir ve Şeker ihtiyacının temini hedefine
varılmak üzere olduğunun ümit dolu
müjdecisi olur.

Bu yüksek milli eser, yarım yıl gibi
pek az bir zamanda başarmak, tezellüs ve
himmetinde bulunan Milli Müesseselerimizi
Takdir ve telrik aylarım. Eserin fiilen vücut
bulmasında, bizzat çalışmış olan Kıymetli
Ar Kadastarın ciddiyet ve yerülmez faaliyet-
lerine Hassatan teşekkür ederim.

Eskişehir Şeker Fabrikası gibi, Modern
bir sanayi ceâğı vücutta getirmiş olmakla,
Tezellüs ve himmet sahipleri, memleketimizin
bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi
müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda
yaratmak mümkün olabileceğini de
gözlerimizin önünde, fiilen ve maddeten,
bizzat etmiş bulunuyorlar.

Türkiye Cumhuriyetini, böyle
sanayi müesseseleriyle zenginleştirenlere,
Güzelleştirenlere Minnet!

Gazi M. Kemal

A. Koşun

5- XII - 933

İsmi A
5.12.933

Türkiye şeker sanayiini “cumhuriyet evladı” olarak adlandırabilmek mümkündür çünkü Türkiye’nin ilk sanayi hareketi şeker fabrikalarının kurulmasıyla başlamıştır. Şeker fabrikası kurmak üzere cumhuriyet öncesi yapılan çalışmalar teşebbüs olmanın ötesine geçememiştir. Dolayısıyla, Türkiye şeker sanayii tam anlamı ile bir cumhuriyet eseri olarak doğmuştur. Yaklaşık 90 yıllık bir geçmişi olan bu milli sanayi kolu, ülke tarımına ve ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Şeker pancarı tarımı Türkiye genelinde ve Eskişehir ili özelinde sosyo-ekonomik açıdan çok kilit bir rol oynamaktadır. Ülkemizde şeker fabrikalarının kurulmasının hedefi sadece şeker üretmek olmamıştır. Aynı zamanda tarımı geliştirmek ve üreticiyi kalkındırmak amaçlanmıştır. Üreticiler, geleneksel tarımdan modern tarıma pancar tarımını öğrendikten sonra daha kolay bir şekilde uyum sağlamayı başarmışlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında dışarıdan şeker ithal edilirken ilk kurulan fabrikalarla seksen yedi bin ton şeker üretme kapasitesine ulaşılmıştır. Günümüzdeki üretim hacmi ise bir milyon üç yüz bin tona ulaşmıştır. Yaklaşık 3 milyar dolar katma değer yaratan şeker sanayii, taşımacılık sektörüne 25 milyon ton iş hacmi oluşturmakta ve birçok alanda dışa bağımlılığın önüne geçmektedir. Doğrudan ve dolaylı olarak 10 milyon çalışana iş ve ekmek olanağı sağlayan bu sektör Türkiye’nin, Eskişehir’in ekonomik-sosyal gelişimi bakımından da önemli katkılar sağlamaktadır.

Kaynakça

I. Gazeteler

- Akşam Gazetesi, 08.03.1933.
Akşam Gazetesi, 01.12.1933.
Akşam Gazetesi, 03.12.1933.
Cumhuriyet Gazetesi, 17.01.1933.
Cumhuriyet Gazetesi, 08.03.1933.
Cumhuriyet Gazetesi, 28.02.1984.
Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 03.12.1933.
Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 06.12.1933.
Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 07.12.1933.

II. Dergiler

- Halkevi Dergisi, Cumhuriyetin 10 yıldönümü Fevkalade Nüshası, No-13-15,1933.
Pancar Dergisi, Sayı 23, Ankara, 1953.
Şeker Dergisi, Cumhuriyetin 50.Yılı Özel Sayı, Ankara 1973.
Şeker İş Dergisi, *Şekerin Geleceği*, 119.sayı, Ankara, 2011.
Atatürk ve Şeker Sanayi, (Çevrimiçi) <http://www.sekeris.org.tr>, 13 Kasım 2014.

III. İnternet Kaynakları

Atatürk Araştırma Merkezi, <http://atam.gov.tr>, 11 Kasım 2014.
Eskişehir Şeker İlkokulu, <http://www.mebk12.meb.gov.tr>, 3 Aralık 2014.
Şeker Kurumu, <http://www.sekerkurumu.gov.tr>, 15 Aralık 2014.
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., <http://www.turkseker.gov.tr>, 12 Kasım 2014.
Türkiye Gıda ve Şeker Sanayi İşçileri Sendikası, <http://www.sekeris.org.tr>, 15 Aralık 2014

IV. Kitaplar

- Acar, M.Şinasi, *Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları No:23, Ankara, 2009.
- Alp, Ömer, “Atatürk ve Şeker Sanayimiz”, *Şeker Dergisi*, Atatürk’ün Doğumu’nun 100.Yılı Özel Sayısı,1981.
- Ana Britannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, Cilt 20, 1990.
- Alp, Ömer, *Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye Şeker Endüstrileri*, Ankara, 1963.
- Atuk, Ahmet, *101 Eskişehir*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Ankara, 2010.
- Başar, Haşmet, *Adapazarı Şeker Fabrikası ve Çevreye Yaptığı Sosyal Tesirler*, Sakarya, 1971.
- Baykut, Nejdət, *Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayinin Doğuşu ve Erzurum Şeker Fabrikasının Bölge Üzerindeki İktisadi ve Sosyal Tesirleri*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Şeker Dergisi, Sayı:36,1960.
- Baykut, Nejdət “*Dünya ve Memleketimizde Şeker Sanayinin Doğuşu*”, Ankara, 1960.
- Cumhuriyetin 15’inci Yılında Eskişehir*, C.H.P Eskişehir İl Yönetim Kurulu Yayını, Kültür Matbaası, İstanbul, 1938.
- Cumhuriyetin 80.Yılında Türk Şeker Sanayi*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, No. 221 Ankara, 2003.
- Çelikkanat, Fikret, *Eskişehir*, Bozkurt Matbaası, Eskişehir, 1963.
- Er, Celal, *Türkiye’de Şeker ve Şeker Pancarı Üretiminde Kota Sistemine Geçiş, Bugünkü Durum ve Geleceği*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, No:33 İstanbul, 2007.
- Eroğlu, Nadir, “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları(1923-1938)”,*Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, 2007.
- Eskişehir 1973 İl Yılığ*, Uğur Matbaası, Eskişehir, 1973.
- Gelendost, Naci, *Eskişehir Basımında Atatürk 1919-1989*, Olay Yayınları, Bursa, 1989.
- Gülmez, Mehmet, “*Atatürk Yolunda Şeker Sanayinin Milletimize Kazandırdıkları*”, *Şeker Dergisi*, Atatürk’ün Doğumu’nun 100.Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1981.
- Güneş, Erdoğan v.d, *Türkiye’de Gıda Sanayii*, Tübcel Ofset, İzmir, 2002.
- İnan, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Karayaman, Mehmet, *Nuri Şeker ve Uşak Şeker Fabrikasının Kuruluşu*, Uşak, 2010.
- Kızıldağ, Yusuf, “*Eskişehir’de Pancar Tarımı ve Alternatifleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*”,Eskişehir Pancar Ekicileri Kooperatifi Yayını, Eskişehir,2002.
- Kiper, Mahmut, “*Üç Beyazlardan Şeker*,” *Pankobirlik Dergisi*, Sayı:98, 2010.
- Koç, Hüseyin, *Şeker Pancarı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:31, Tokat, 1999.
- Nadir, Asil, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, Cilt 18, İstanbul, 1996.
- Özel, Salih, *Türkiye Şeker Sanayi Dünü Bugünü Yarını*, Ankara, 2007.
- Safi, Polat(Editör), *Kurtuluş ve Aydınlanma: Arşiv Belgeleriyle Eskişehir*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2009.
- Sarıöz, Perihan, *Bir Zamanlar Eskişehir*, Esbank Yayınları, İstanbul, 1997.
- Soysal, İsmail, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I.cilt, (1920- 1945)*, Ankara, 2000.
- Şeker İş 25.Yıl Belgeseli*, Türkiye Şeker Sanayii İşçileri Sendikası, Şeker İş Yayınları No:61, Ankara, 1988.
- Şeker Sanayinin Kuruluşunun 50.Yılında Türkiye’de Pancar Tarımı, *Şeker Dergisi*, Kuruluşunun 50.Yılında Özel Sayı, Sayı:102,Ankara, 1978.
- Şiray, Ahmet vd, *Türkiye’de Şeker Kamışı Tarımı ve Şeker Kamışından Şeker üretme İmkânları Üzerine Bir Araştırma*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Yayını, Ankara, 1987.
- Tarus, İlhan, *Uzun Atlama*, Mars Matbaası, Ankara, 1957.
- Taygun, Nazım, *Türkşeker’in Öyküsü*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.Yayınları, No:217, Ankara, 1993.

- Tekand, Baha, *Türkiye Şeker sanayinin Dünü Bugünü ve Yarını*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.Yayımları, No:52, Ankara, 1958.
- Tuksavul, Muammer, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, İstanbul, 1981.
- Türk, İsmail “*Türkiye’de Şeker Sanayii ve Pancar Ziraatı*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:12, Sayı:4,1957.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1988, s.1460.
- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Tekdüzen Genel Hesap Planı ve Açıklamaları*, Ankara, 1983.
- Toy, Hakan. Elmacı, Defne, *Kronolojik Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul, 1997.
- Veldet, Turan, *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayii*, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayınları, No:48, Ankara, 1958.
- Zeytinoğlu, Erol, *Türkiye’de Şeker Endüstrisi*, İskender Matbaası, İstanbul, 1964.

Ek 1: 6 Kânunuevvel 1933 (6 Aralık 1933) Akşam Gazetesi (Eskişehir Şeker Fabrikası Dün Merasimle Açıldı)

Eskişehir şeker fabrikası dün merasimle açıldı

İsmet paşa: "Her sene bir iki
fabrika açacağız,, diyor

Eskişehir şeker fabrikası

Eskişehir 6 (Hususi) — Eskişehir şeker fabrikasının küşat resmi dün parlak merasimle yapılmıştır. Merasimde başvekil İsmet, büyük millet meclisi reisi Kâzım paşa Hz., maarif, iktisat, ziraat vekilleri, mebuslar ve muhtelif yerlerden gelen misafirler hazır bulunmuşlardır.

Merasime istiklâl marşı çalınarak başlanmış, Recep Zühtü bey bir nutuk söylemiştir.

Bundan sonra başvekil İsmet paşa da zaman zaman alkışlarla kesilen mühim bir nutuk irat etmiştir. İsmet paşa nutkunda demiştir ki:

«Sanayii geri kalmış memleketler sanayi tesisine teşebbüs ettikler zaman sanayii ileri memleketler ona gülerler. Bir memlekette sanayi tesisi heves edildiği kadar kolay değildir. Bazan en hevesliler 2 senelik müşkülât karşısında teşebbüslerinden vazgeçerler.

Sanayii geri kalmış memleketler bu müşküller yüzünden büyük sanayi kuramamışlardır. Bu fabri-

kanın 3 milyon sermayesi ve bunu 6 milyona çıkaracak yeni işleri vardır. İşçisi 1200 kişidir. Bu fabrika 6 ayda kuruldu. Böyle büyük bir müesseseyi temelden başlayarak kurmakla teşkilât kuvvetimiz itibarile iyi bir imtihan vermiş olduk.

Arkadaşlar şeker memleketleri her yerde içeride pahalı şeker yiyorlar, dışarıya ucuz şeker gönderiyorlar. Bu hareket yalnız sanayi için değil, ziraat için çok faydalıdır. Şeker sanayii çok mühim bir sanayidir.

İsmet paşa bir aralık etraflarını saran gazetecilere demiştir ki:

«— Şeker sanayii çok mühimdir. Bu sanayi köylüden başlayarak bir çok halka iş buluyor. Eskişehir pancar ekimine çok müsaittir. Çekoslovakya'da dönüm başına 3 ton pancar alındığı halde burada 5 hattâ 7 ton almak kabildir.

Celâl beyle gelecek sene Turhal fabrikasını açacağız. Her sene bir iki fabrika açmak suretile mem-

[Devamı 2 inci sahifede]

Ek 3: 6 Kânunuevvel 1933 (6 Aralık 1933) 5.Sayfa (Şeker Fabrikasının Üçüncüsü de Dün Açıldı) 5. sayfa

Cumhuriyet

Onuncu sene: No. 3445

ISTANBUL — CAĞALOĞLU
Telgraf ve mektup adresi: Cumhuriyet, İstanbul - Posta kutusu: İstanbul, No. 245
Telefon: Başmuharrir: 23200, Tahrir müdürlüğü: 23230, İdare müdürlüğü: 23245, Matbaa: 20472

Perşembe 7 Kanunuevvel 1933

Üçüncü şeker fabrikamız

Eskişehirdeki fabrikada geçen saatler

Cumhuriyetin sanayi siyaseti metin adımlarla yürüyor, yeni fabrika bu sağlam adımlardan biridir.

«Türk milletinin, milletler ailesi içinde lâyık olduğu yüksek mevki tutmak için sanayi behemehal, behemehal kurmak lâzımdır.»

Başvekil İsmet Paşa

ŞEKER FABRİKASINA
Aşısından iki inçlik: Nuh
tut söyleyen Başvekilimiz
ve dinleyiciler

Altı yedi sene evvel, henüz «üç beyaz mı, üç siyah mı?» diye münakaşa edip dururken bugün üç beyazdan unu kâmil, şekerin dörtte üçünü, pamuklu mensucatın da mühim bir kısmını

kendi kendimize temin ediyoruz. Yarın, mubâşâ olduğumuz şeker ve pamuklu mensucatın hepsini, süpşesiz, kendimiz yapacağız. Bu suretle on sene az bir zamanda üç beyaz kâmil temin edilmiş ve üç siyah, kömür, demir, petrole geçilmiş olacaktır.

Cumhuriyetin, sanayi siyaseti emin ve metin adımlarla yürüyor. Eskişehir şeker fabrikası bu kuvvetli ve sağlam adımlardan biridir. Tesisat itibarıyla Alpullu fabrikasından da büyük olan Eskişehir fabrikasını, Tırhal fabrikasını takip edecek, önümüzdeki sene zarfında bu fabrika da açılarak şeker sanayii sahasında bir adım daha atılmış olacaktır.

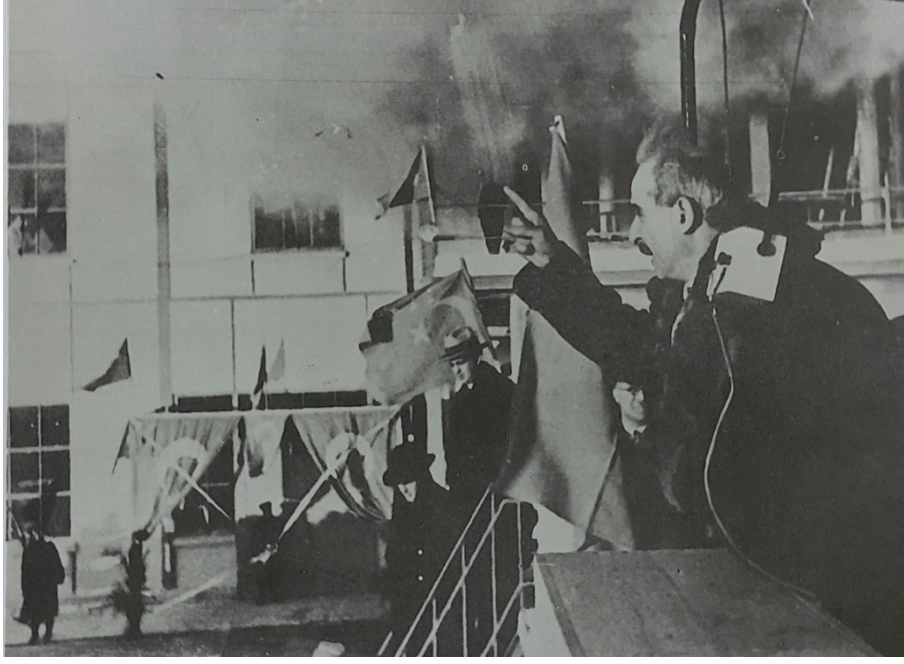
(Mabadi 6 ncı sahifede)

Alpulludan, Uşaktan sonra Eskişehir üçüncü şeker fabrikamız da şeker çıkarıyor. Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin müthiş bir soğuğa rağmen, bizat açtıkları Eskişehir şeker fabrikası, Paşanın buyurduğu gibi, iftihar duyulacak güzel ve millî bir eserdir. Altı yedi sene gibi nisbeten kısa bir zaman içinde üçüncü ve mevcütlardan daha büyük bir şeker fabrikası tesis etmek, hem de bu fabrikayı altı ay içinde vücuda getirmek, elbette iftihara değer bir muvaffakiyettir.

Şeker de, un gibi, insanlar için bir ihtiyaç ve gıda olmuştur. Halbuki altı yedi sene evvel, un gibi şekeri de dışardan getiriyorduk. Koca Türkiyede bir dirhem şeker yapılamıyor, her sene milyonlarca liramız harice gidiyordu.

Fotoğraf 1: Başbakan İsmet İnönü, Fabrikanın Açılış Töreninde Konuşuyor.

(5 Aralık 1933)

XIX. YÜZYIL ORTALARINDA SİVRİHİSAR'DA MESLEKLER¹

Mehmet Fatih BECERİK²

Özet

Bu çalışmada, tarihten günümüze önemli ticaret ve ulaşım yolları üzerinde kurulmuş ve Eskişehir-Ankara arasında büyük yerleşim yeri olarak günümüze kadar varlığını sürdüren Sivrihisar'da (eski adıyla Seferihisar) XIX. yüzyıl ortalarındaki meslekleri ele alınmıştır. Günümüzde özellikle insanların sosyal yaşamı üzerine yapılan tarihi çalışmalarda ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Toplum hayatını doğrudan etkileyen iktisadi durumu ortaya koymanın yollarından birisi insanların mesleklerini ve mesleki çeşitliliğini analiz etmekten geçmektedir. Özelde Sivrihisar ile ilgili olan bu çalışmanın genelde Osmanlı sosyal yaşamıyla doğrudan irtibatı bulunmaktadır. Dolayısıyla yaptığımız bu çalışma, Osmanlı sosyal yaşamına dair pek çok kantitatif veriler içermekle birlikte kalitatif bir değerlendirmeye yapılan/yapılacak pek çok çalışmaya kaynaklık edecektir. Çalışmamızın esasını ortaya koyan veriler, Temettuat defterleri kataloğunda yayınlanan ve Sivrihisar'ın kaza merkezine ait 26 adet defterden elde edilmiştir. Yapılan bu araştırma ile kazada yaşayan hane reislerinin yaşamlarını idame ettirici meslekleri, bu mesleklerin gruplandırılarak birbiri ile irtibatları ortaya konulacak ve böylece XIX. yüzyıl Osmanlı sosyo-kültürel yaşamına ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı şehri, Sivrihisar, sosyal yaşam, meslekler, Temettuat.

The Occupations In Sivrihisar In The Mid-19th Century

Abstract

In this study, occupations in the mid-nineteenth century in Sivrihisar (formerly known Seferihisar), which has been established on the major trade and transportation routes since the

¹ Bu çalışma Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2003 yılında kabul edilen *Sivrihisar'ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)* adlı tarafımızca savunulan yüksek lisans tezinin meslekler ile ilgili bölümünün, ortaya çıkan yeni belgelerle geliştirilmesi sonucunda oluşturulmuştur.

² Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, mfbecerik@hotmail.com

present day and has survived as a major settlement between Eskişehir and Ankara, are discussed. Today, it is seen that there is a significant increase especially in historical studies on the social life of people. One of the ways to put forward the economic situation that directly affects the life of society is to analyze people's professions and occupational diversity. This study, which is especially related to Sivrihisar, has a direct connection with the Ottoman social life in general. Therefore, this study contains many quantitative data about the Ottoman social life and will be the source of many studies that will be done with a qualitative evaluation. The data revealing the basis of our study were obtained from 26 books published in the Temettuat books catalog and belonging to the district center of Sivrihisar. With this research, the occupations that maintain the lives of the household heads in the district and their connections with each other will be put forward and thus, the XIX century Ottoman socio-cultural life will be shed light.

Keywords: Ottoman city, Sivrihisar, social life, occupations, Temettuat.

Giriş

56

Osmanlı şehir yapısında *Kadı*'nın yetki alanını ifade eden bir idarî birime denilen *kazâ*, bugünkü idarî teşkilatta ilçenin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kaza, hem kadı'nın idari bölgesini hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafi bir terim özelliği göstermektedir³. Şehirleri oluşturan mahalle terimi ise, aynı mescitte ibadet eden bir cemaatin aileleri ile yerleştikleri kaza birimi olarak algılanmıştır. Osmanlı şehirlerinde yapılan gözlemlerden biri de genellikle Müslümanlar ile Gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde yerleşim yerlerinde oturmalarıydı⁴. Yerleşim düzeninde Müslim ve Gayrimüslimlerin iç içe yaşamaları tercih olunan bir durum değildi. Genellikle dini açıdan farklı topluluklar kendilerine ait mahallelerde ikamet edilmekteydi. Bu durumun bir sınıf yapılanmasının gereğinden değil, sosyal düzenin, kamu düzeninin korunması için alınan bir tedbirden kaynaklandığı bilinmektedir. Oluşturulan bu düzen, kaza yaşamında bu zümrelerin bir bütünü ile birlikte ortak yaşam oluşturmalarına engel olmamıştır⁵.

³ Tuncer Baykara, "Kaza", *DİA*, Ankara 2002, 25, 119.

⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1994, 4, 69-70.

⁵ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası", *Divan*, BSV Yay. İstanbul 1999, S.6, 63.

2. Sivrihisar Kazası Örneğinde 19. Yüzyılda Osmanlı Sosyal Yaşamına Kısa Bir Bakış

Sivrihisar ile ilgili incelediğimiz Temettuat defterlerine bakıldığında farklı dine mensup toplulukların genelde ayrı mahallelerde yaşam sürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte beraber yaşadıkları mahallelerin olduğu da görülmektedir⁶. Ancak bu birlikte yaşam, Müslümanların çoğunlukta olduğu mahallelerde söz konusu olmuştur. Gayrimüslimlerin kendilerine ait mahallelerde ise Müslümanlar ikamet etmemiştir. Sivrihisar'da bulunan Gayrimüslim unsurların Ermeniler olduğu bilinmektedir.

Yapılan bazı sosyal tarih çalışmalarında Osmanlı mahalleleri ile ilgili dikkat çeken bir başka husus da bazı meslek mensuplarının kendi mesleklerinin isimleriyle anılan mahallelerde/köylerde oturmalarıdır⁷. Nitekim çalışmamıza konu olan Sivrihisar'da da bazı mahallelerde ziraat ile uğraşanların, bazı mahallelerde ticaretle ile uğraşanların yoğunlukta olduğu görülmektedir⁸.

Şehri oluşturan mahallelerin birbirinden dere, tepe, ırmak, dağ, göl yahut cadde, abidevi bir eser gibi sonradan ortaya çıkan ancak genel kabul gören sınırlarla ayrıldıkları bilinmektedir. Mahallelerin fiziki bakımdan aynı genişlikte olmaması, bazılarının kalabalık, bazılarının seyrek nüfusa sahip olmalarına ve doğal olarak büyük ve küçük mahalle tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Sivrihisar'ın Yenice, Benli, Ay, Şey Baba Yusuf, Kılıç gibi nüfusu kalabalık olan yerleşim yerlerinin büyük mahalle tipine, Hisar, Gazi Sinan, Faruklar gibi nüfus bakımından küçük mahalleler de küçük mahalle tipine örnek oldukları anlaşılmaktadır.

İdari yapılanmada küçük birimleri oluşturan mahallelerin başında *imam* bulunmaktaydı. İmamlar, mahallenin yönetici ve temsilcisi olarak kadı tarafından atanırdı. Daha sonraları bir görevli olarak ortaya çıkan *muhtar* ise başlangıçta imama vekalet edebilecek, cami cemaatinin seçkin kişisini ifade etmekteydi⁹. Temettuat defterlerinde Müslüman mahallelerin temsilcisi konumundaki muhtarlar ile Gayrimüslimlerin

⁶ Yenice, Kılıç, Müslim Akdoğan mahallelerinde Müslümanla Gayrimüslimler beraber yaşamışlardır.

⁷ Ergenç, *a.g.m.*, 70.

⁸ Mesela Zimmi Akdoğan, Benli ve Orta mahallelerinde bohçacıların, Ay, Tahtalı ve Benli mahallelerinde çerçilerin, Yenice mahallesinde çobanların ve ziraat erbabının, Demirci mahallesinde ziraat erbabının, Elmalı mahallesinde keçecilerin daha çok bulunduğu görülmektedir.

⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2000, 160.

temsilcileri konumundaki kocabaşı yahut milletbaşı olarak geçen kişilerin özellikle kaydedilmesi, halkın bu temsilciler vasıtasıyla yönetildiğine veyahut yönlendirildiğini göstermektedir.

Türkler'in Anadolu'ya gelişinden itibaren gelişen Sivrihisar'ın XV. ve XVI. yüzyılda kale, hanlar, kervansaray, hamam, pazaryeri, çarşı, kapan, medrese ve ibadethanesiyle tam bir şehir niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır¹⁰. İncelediğimiz dönemde ise Sivrihisar'ın merkezinde mahallelerden ve kendisine bağlı köylerden oluştuğu görülmektedir.

Çalışmamızın ana kaynağı durumundaki Temettuat defterlerine bakıldığında 1844-1845 yıllarında Sivrihisar'ın 26 mahallesi bulunmaktadır. Ancak yakın tarihli başka kayıtlarda ise bu sayının daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır¹¹. Mevcut 26 defter içerisinde yazan bazı notlardan da bu durum teyit edilmektedir¹². Karşılaştırma amaçlı olarak bakılan ve incelenen Şeriye sicilleri ve salname kayıtları ile Temettuat defterlerinin verileri birleştirildiğinde Kazanın XIX. yüzyıl ortalarında 29 olan mahalle sayısı¹³ yüzyıl sonlarına doğru 30'a çıkmıştır¹⁴.

XIX. yüzyıl ortalarında tespit edilebilen 29 mahallenin isimleri şöyledir: Araklı, Ay, Benli, Camiikebir, Çapanlı, Çopuk Demirci, Elmalı, Faruklar, Gazi Sinan, Gedik, Hacı Ashab, Hacı Eskiçi, Hacı Hasan, Hacı Veysi, Hazinedar, Hisar, Karabaş/Karabaşlı,

¹⁰ Halime Doğru, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, TTK yay., Ankara 1997, 29.

¹¹ Nitekim daha önce yaptığımız ve Yüksek Lisans tezi olarak sunduğumuz çalışmada ismini bildiğimiz, ancak defterini bulamadığımız 4 defterin zaman içinde tarama, tasnif, tamir vb. sebepler sonucunda ortaya çıktığını ve bu çalışmaya bulduğumuz defterleri dahil ettiğimizi belirtmeliyiz. Mehmet Fatih Becerik, "Sivrihisar'ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi SBE, Eskişehir 2003, 101.

¹² Mesela Kethüda mahallesi defterinde bu mahallede 3 no'lu hanede mukim Kaza Müdürü Yazıcızade Hüseyin Bey'e ait bazı gayrimenkullerin defterini bulamadığımız Gedik mahallesinde kayıtlı olduğu yazılmıştır. ML.VRD.TMT,d. 9160, 3.

¹³ 1845 (H.1261) yılına ait nüfus vukuat defterinde 28 adettir. KK, 6364. Burada adı geçen mahallelerden Gayrimüslimlerle ilgili olanlarının 1263 yılındaki cizye defterlerinde de geçmesi defterini bulamadığımız mahallelerin olup olmadığı ile ilgili şüpheleri de ortadan kaldırmaktadır. 1852 tarihli şeriye sicillerine göre 31 mahallesi gözükmektedir. Ancak bu durum, 2 mahalle içerisinde her ne kadar birlikte yaşamış olsa da Müslim ve Gayrimüslimlerin ayrı ayrı yazılmasından ve mahalle sayısının 2 yerine 4 şeklinde kaydedilmesinden kaynaklanmıştır. SSS, nr. 1/4. Yine aynı tarihlere yakın tarihli olduğunu düşündüğümüz tarihsiz bir arşiv belgesinde 29 mahalle gözükmektedir. KK, 18904.

¹⁴ Ankara Vilayeti Mahsus Salnamesi, 12. Defa, Ankara 1311, 324.

Kethuda, Kılıç, Kubbeli, Kutbettin, Müslim Akdoğan, Orta, Şeyh Baba Yusuf, Tahtalı, Tatlar, Yenice, Zimmi Akdoğan¹⁵.

Defterlerini bulabildiğimiz mahalleleri dini ve etnik durumuna göre incelediğimizde Ay, Tahtalı, Zimmi Akdoğan, Orta, Benli/Beyli mahallelerin tamamen Gayrimüslimlerden oluştuğu görülmektedir. Müslim Akdoğan, Kılıç ve Yenice mahallelerinde ise Müslüman nüfusun çoğunluktadır. Kazanın geriye kalan 18 mahallesi ise tamamen Müslümanlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte şeriye sicilleri, cizye kayıtları ve nüfus defterleri kayıtlarına bakıldığında ise defterini bulamadığımız Gedik, Çapaklı/Çapanlı ve Kubbeli mahallelerinde Müslümanlarla Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı anlaşılmaktadır¹⁶.

Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi XIX. yüzyıl ortalarındaki Sivrihisar'da yerleşim yeri isimlendirmelerinde aşiret, kabile, boyların (Kılıç, Araklı, Çopuk/Çubuk, Elmalı, Tatlar)¹⁷; hayır sahibi, alim, arif ve fazıl kişilerin (Hacı Ashab, Hacı Veysi, Hacı Hasan, Gazi Sinan, Akdoğan, Şeyh Baba Yusuf, Faruklar, Kutbettin, Hacı Eskici)¹⁸; halkın çok uğraştığı meslek, unvan veya zanaat gruplarının (Demirci, Gedik, Hazinedar, Kethüda) veya mevcut durumdaki isimlerinin (Ay, Tahtalı gibi özellikle Gayrimüslim yerleşim yerleri) kullanıldığı gözlemlenmektedir.

3. Hane Reislerinin Meslekleri

Temettuat defterlerinin bize vermiş olduğu önemli verilerden biri aynı zamanda bu çalışmanın ana konusu olan hane reislerinin meslekleridir. İncelenen bu kayıtlardan dönemin mesleki hayatı üzerinden kazaya ait ekonomik ve sosyal yapı hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Yapılan incelemeler sonucunda hane reislerinin çok çeşitli mesleklere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Sivrihisar kaza merkezinde yaşayan hane reislerini yaptıkları mesleklerine göre yedi farklı grupta değerlendirmek mümkündür: Ziraatle uğraşanlar (üreticiler), işçiler, esnaf (sanatkar ve zanaatkar) ve tüccar, görevliler, rant gelirliler, meslekleri olmayanlar, kazada bulunmayanlar.

¹⁵ ML.VRD.TMT.d. 9107, 9110, 9111, 9112, 9117, 9121, 9125, 9126, 9128, 9132, 9137, 9140, 9142, 9143, 9144, 9146, 9147, 9149, 9155, 9159, 9160, 9162, 9165, 9168, 9171, 9173; KK.d. 6364; MAD.d. 18904.

¹⁶ Ancak Şeriye Sicilleri kaydında Zimmi Akdoğan mahallesinde Müslümanlarla Gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı ifade edilmektedir. ŞSS, 1/4.

¹⁷ Orhan, Keskin, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*. Eskişehir 2001, 57.

¹⁸ Keskin, *a.g.e.*, 58.

Tablo 1’de görüldüğü üzere kazadaki hane reislerinin yaklaşık üçte ikisi (% 66) esnaf ve tüccar sınıfı ile ziraatle uğraşanlar oluşturmuştur. Geriye kalan üçte birlik kısma ise diğer beş grup girmektedir. Şimdi de bu meslek gruplarını ayrıntılı bir şekilde görelim.

Tablo 1: Meslek Gruplarının Dağılımı

Sıra No	Meslek Grubu	Sayısı
1	Ziraatle Uğraşanlar	306
2	İşçiler	250
3	Esnaf ve Tüccarlar	782
4	Görevliler	157
5	Rant Gelirli	4
6	Mesleği Olmayanlar	130
7	Kaza Dışındakiler	9
*	Toplam	1638

3.1. Ziraatle Uğraşanlar

Sivrihisar’da 306 hane sahibinin ana mesleği, zirai faaliyetlerle ilgilidir. Kazada sayıca büyük bir fazlalığa sahip bu üretici grubun varlığı, tarımsal faaliyetlerin bu dönemde büyük öneme haiz olduğunun da göstergesidir. Tarımla uğraşanların büyük bir kısmının uğraştığı arazi çeşitlerinin başında ziraat alanları gelmektedir. Bu grupta yer alan hane sahipleri, söz konusu tarımsal faaliyetlerini, tarımla ilgili arazilerin yaklaşık %70’sini oluşturan mezru (ekili) ve gayri mezru (ekilmemiş-nadas) arazilerle, %30’unu oluşturan çayırılık, bağlık ve bostanlık bağlarında gerçekleştirmektedir. Bundan dolayı olsa gerek ziraat üreticilerinin başında 267 adetle adına *erbab-ı ziraat* denilen küçük zirai üreticiler gelmektedir. Bu da zirai üretimin %87’sini ifade eden büyük bir kısmının erbab-ı ziraat tarafından yapıldığını göstermektedir. Bu kişilerin büyük bir kısmının kendi toprağında, geriye kalanlarının da başkasının toprağında çalıştığı bilinmektedir. Ziraat erbabı hane reislerinin bir tanesi dışında geriye kalanları Müslümanlardan oluşturmaktadır.

Gruptaki diğer önemli hane reisleri, zirai üretime bağlı olarak çalışan, “*ashab-ı ağnam*” yahut “*erbab-ı ağnam*” olarak isimlendirilen ve hayvancılıkla uğraşan kişilerdir. İç Anadolu bölgesinin tipik hayvanı olan koyun ile keçi ve dolayısıyla küçükbaş hayvan yetiştiriciliği Sivrihisar’da da revaç bulmuştur. Burada mevsim ve coğrafyaya uyum

sağlaması ve de zirai mahsulle doğru orantılı olarak yetiştirilmesi bu çeşit hayvancılığın önemli üretim biçimi olduğunu da göstermektedir. Hane reislerinden 31 tanesi ashab-ı ağnam olarak kaydedilmiş olup bunlardan bir tanesi dışında tamamı Müslüman hane reislerinden oluşmuştur.

Tablo 2: Ziraatle Uğraşanların Dağılımı

Sıra No	Ziraat Gelirli	Sayı	%
1	Erbab-ı Ziraat	267	87,3
2	Ashab-ı Ağnam	31	10,1
3	Sebzevatçı	5	1,6
4	Ashab-ı Çiftlikat	1	0,3
5	Camkos	1	0,3
6	Değirmenci	1	0,3
*	Toplam	306	100

Bostanlardan elde edilen sebzelerin dükkânlarında satımı ile uğraşan 5 adet hane reisinin hepsi Müslüman olarak kaydedilmiştir. Tarlalardan hasat edilen buğday, arpa, yulaf vs. tahıl ürünlerinin öğütüldüğü işletmeler olan değirmenlerde görev yapan değirmenci sayısının bir tane de kalması başka değirmenciler olmadığı anlamına gelmemelidir. Hane reislerinden bazılarının değirmen işletmelerinden kazançlarının olması bu konuda önemli bir kanıttır. Önemli bir ticari işletme olan değirmenler ve içerisinde çalışanların değirmen bekçilerince de korunması, bu binaların kamu ile ilgili önemine işaret etmektedir. Kazada kaydedilen tek değirmenci hane reisinin Müslim Akdoğan Mahallesi 34 no’lu hanede sakin Tatar oğlu Ahmed olduğunu ifade edelim¹⁹. Bağ alanlarında çıkan ve üzüm teveklerini mahveden bir böcek türü olan “*camkos*”²⁰ ile uğraştığını düşündüğümüz *camkosluk* kazada sadece Ay Mahallesinde 13 no’lu hanesinde yaşayan ve adı bu şekilde anılan Gayrimüslim hane reisi tarafından yapılmaktadır²¹.

Ziraatle uğraşan üreticiler, şehrin toplam hane sayısının %18,7’sini oluştururlar. Kazada tarımla uğraşanların en yoğun olduğu yerler Yenice (94 adet), Demirci (27 adet), Hacı Eskici (23 adet), Kutbeddin (20 adet), Şeyh Baba Yusuf (20 adet), mahalleleridir.

¹⁹ ML. VRD.TMT.d. 9171, 11.

²⁰ Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, Ankara 1993, III, 853.

²¹ ML. VRD.TMT.d. 9147, 4.

Buna karşın tarımsal faaliyetle uğraşanların en az olduğu yahut hiç olmadığı yerler ise Orta, Tahtalı, Benli, Ay (1 adet), Faruklar (2 adet), Hacı Ashab (2 adet) mahalleleri olmuştur.

3.1. İşçiler

Sivrihisar'da çeşitli alanlarda işçi olarak çalışanların sayısı 250'yi bulmaktaydı . Bu ise genel toplamın % 15,3'üne karşılık gelmekteydi. Bu gruba dâhil olan hane reislerinin başta amelelik (148 adet), çobanlık (60 adet) ve hizmetkârlık (40 adet) yaptığı görülmektedir. Hizmetkarların ne iş yaptıkları bilinemediği gibi, ev ve konaklarda yahut tarlalarda çalışıp çalışmadıkları da belirtilmemiştir. Grupta ayrıca belirtilen seyislik ve tablakârlık yapan birer hane reisi bulunmaktadır²².

Tablo 3: Kazada İşçilikle Geçinen Hane Reisleri

Sıra No	Meslek Adı	Sayı
1	Amele	148
2	Çoban	60
3	Hizmetkar	40
4	Seyis	1
5	Tablakar	1
*	Toplam	250

İşçilerin dini mensubiyetine bakıldığında ise işçilerin % 72,8'ini Müslümanların 27,2'sini de Gayrimüslimlerin oluşturduğunu görürüz. Amelelerin % 30,5'i, hizmetkarların % 58'i dışında kalan işçilerin tümü Müslüman hane reisidir.

3.2. Esnaf ve Tüccarlar

Sivrihisar'da sanayi, ticaret ve hizmet alanlarında uğraşan hane reisleri 782 adet olup genel toplamın % 47,7'sine tekabül eder ki meslek grupları içinde sayıca en önde olan gruptur. Şehrin ilk çağlardan itibaren ticaret yolları üzerinde oluşu, İç Anadolu şehirlerinin birbirine ve Ege ve Marmara bölgesine bağlantı ve ulaşım yollarının buradan geçişi çeşitli esnaf ve sanayi kolunun gelişmesine yol açmıştır. Ticaretin canlı olduğu kazada esnaf ve

²² Bazı kaynaklarda toprakla ilgili iş yapan, çalışanların bu grupta olduğu gözükse de biz ziraat dışında daha çok bir mesleğin vasıfsız elemanlarını işçi olarak göstermeyi daha uygun bulduk. Çünkü yaptıkları işler birbirine yakın ve sadece işgücü gerektiren, herhangi bir zanaat sahibi olmayanların yaptığı çalışmalardır.

tüccarların 700 tanesini mesleğinde ihtisaslaşmış ustalar oluşturmaktadır. Hane reisi olarak ifade edilenlerin 71 tanesi kalfa, 11 tanesi ise çırak olarak mesleklerini devam ettirmektedirler.

Sivrihisar'da mesleklerinde usta olanların daha fazla gözükmesi bu çalışmanın hane reislerine ait verilerle sınırlandırılmasından kaynaklıdır. Çünkü çırak ve kalfalık mesleğin ilk yıllarında geçirilen aşamalar olduğu için hane reislerinin çoğunun ustalaştığını, çırak ve kalfa olanların ise hanesine bakmak durumunda içlerinde evlenmişleri de olan genç bireyler olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca hanelerde hane reisi dışında çalışan oğul, abi, kardeş, yeğen, kayın gibi aile üyelerinden de meslek sahiplerinin olduğu, bunların arasında da çırak ve kalfaların olabileceği unutulmamalıdır.

Esnaf ve tüccarların dini yapılarına bakıldığında, Gayrimüslimlerin yoğun meşguliyetlerinin ticaretle ilgili olduğu görülmektedir. Gayrimüslim hane reislerinin % 75,9'u ticaretle uğraşırken, Müslüman hane reislerinde bu oran % 36,6'da kalmıştır. Sivrihisar'da halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere mesleklerini icra eden bu hane sahipleri, çoğu zaman imalat ve satış işlerini bir arada yürütmektedir. Kazada esnaf ve sanatkârlıkla ilgili çok çeşitli meslekler olduğu için bunları kendi içinde şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

Tablo 4: Esnaf ve Tüccarın Dağılımı

* a	Meslek Adı	Sayı sı	%
a	Gıda Maddesi Üretenler ve Satanlar	68	8,7
b	Giyim Eşyası Üreten ve Satanlar	129	16,5
c	Dokuma İşi ile Uğraşanlar	31	4,0
ç	Deri İşi ile Uğraşanlar	46	5,9
d	Madeni Eşya Üreten ve Satanlar	52	6,6
e	Ticaretle Uğraşanlar/Satıcı Tüccarlar	337	43,1
f	Keyif Verici Madde Üreten ve	20	2,6

	Satanlar		6
g	İnşaat İşi ile Uğraşanlar	25	3,
h	Taşımacılık ile Uğraşanlar	44	6
İ	Çeşitli Hizmetleri Yerine Getirenler	30	3,
*	Toplam	782	1 00

3.3.1. Gıda Maddeleri Üreten ve Satanlar

Sanayi ve ticaret kolunda % 8,7'lik bir oranla en çok mesleğe sahip üçüncü grup olan yiyecek ve içecek üreten esnaf grubunda 68 hane reisi bulunmaktadır. Bu hane reislerinin 1'i çırak, 10'u kalfa geriye kalanları da usta konumunda yer almaktadır. Halkın temel gıda ihtiyaçlarını karşılayan yiyecek maddeleri üreten ve satan esnaf grubunun başında hemen hemen her yerde olduğu gibi bakkallık, kasaplık, manavlık, etmekçi/ekmekçilik, attarlık ve koyun ve keçi tüccarları gelmektedir. Kazada 22 bakkal, 1 manav, yenecek hayvanları kesip satan 16 kasap (11 usta, 4 kalfa, 1 çırak), tıbbiye ilaçları, kokulu yağlar ya da baharat satan bir adı da aktar olan 9 attar²³, ekmek pişirip satan 14 etmekçi (8 usta, 6 kalfa) bulunmaktadır. Yiyecek ve içecek satan hane reislerinin daha çok Kılıç (11 adet), Yenice (9 adet) ve Demirci (5 adet) mahallelerinde oturduklarını görmemiz mümkündür.

Yiyecek, içecek üreten ve satan esnaftan ek gelir sağlamak amacıyla başka iş veya görevle uğraşanlara sıklıkla rastlamaktayız. Bu hane reislerinden çoğunun ziraat ve hayvancılıktan, bir kısmının da değişik dini ve sosyal kurumlarda, vakıflarda görevlerinden elde ettiği gelirleri söz konusudur. Mesela Kethüda mahallesinin 8 numaralı hanesinde yaşayan etmekçi esnafından Sarı oğlu Mehmed aynı zamanda hayvancılık ve ziraatle uğraşmaktadır ve bu uğraşılardan geliri bulunmaktadır²⁴. Tatlar mahallesi 3 no'lu hanede sakin Başçı Hacı Ali bakkallık mesleğinin, Kılıç mahallesi 38.hanede oturan Soyтары oğlu Ali ise etmekçilik mesleğinin yanı sıra ziraatten kazanç elde etmektedir²⁵. Elde ettikleri bu

²³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, 939.

²⁴ ML. VRD.TMT.d. 9160, s.5.

²⁵ ML. VRD.TMT.d. 9155, 2; 9126, 10.

gelirler toplam gelirin az bir kısmına tekabül etmektedir ve bu hane reisleri gelirinin büyük bir kısmını mesleklerinden elde etmektedir. Gıda maddesi üreticileri içerisinde kasapllıkla uğraşan 6 hane reisi (4 usta, 2 kalfa) dışında diğer hane reislerinin Müslümanlardan teşekkür ettiği görülmektedir.

3.3.2. Giyim Eşyası Üreten ve Satanlar

Kazada giyim eşyaları üreten ve satan toplam 129 hane reisi bulunmaktadır. Bu rakam tüm esnaf ve tüccarlar arasında % 16,5'lik orana karşılık gelmektedir. Bu meslek grubunda hane reislerin tarafından en çok icra edilen iki meslek 49 ustası, 9 kalfası ve 2 çırağı bulunan terzilik ile 30 ustası, 15 kalfası ve 2 çırağı bulunan yemeniciliktir. Hane reislerinin giyim eşyası üreten ve satan bu mesleki grupta ustalık mertebesinde çalıştığı diğer meslekler papuççuluk ile kavvaf yahut kavaf olarak da bilinen haffalıktır²⁶. Papuççulukla uğraşan bu kişilerden 2 adedi mesleğin kalfası konumunda iken 1 adedi de çıraklığını yürütmektedir.

65

Giyim eşyası üreten meslekler her ne kadar birbirine yakın meslek gibi de görünse de içerisinde ayrıntıları bulunmaktadır. Ayakkabı çeşitleri üreten meslekler bu kabildendir. Kazada üretimi ve satışı 18 usta tarafından yapılan giyim eşyası ökçesiz bir çeşit ayakkabı olan pabuçtur²⁷. Bir çeşit yazlık ayakkabı olan yemeni 30 usta, 15 kalfa ve 2 çırak tarafından imal edilmektedir. Ayakkabıcılıkla uğraşan bir diğer meslek ise daha çok eski tarzda ayakkabı veya terlik satan ve diğer adı kavaf da olan haffaf olup Sivrihisar'da 1 tane usta gözükmektedir. Giyim eşyası üreten ve satan esnafın genellikle meslek kazançları ile geçindikleri söylenebilir. Ancak içlerinde mesleklerinin yanı sıra başka gelir kaynakları olan hane reisleri de bulunmaktadır. Mesela pabuççu esnafından Zimmi Akdoğan Mahallesi 1 no'lu hanede sakin olan Vartar oğlu Mıgırdıç ile Yenice mahallesinden 11 no'lu hanede ikamet eden Yangöz oğlu Artin'in aynı zamanda ziraat ve hayvancılıktan kazançları vardır²⁸.

Sivrihisar'da giyim sektörü ile uğraşanların dini yapılarına bakıldığında ise Gayrimüslimlerin sadece papuççuluk ve terzilik ile uğraştığını, geriye kalanların tamamının

²⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 1317, 584.

²⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 338.

²⁸ ML.VRD.TMT.d. 9107, 2; 9146, 40.

ise Müslüman olduğunu söyleyebiliriz. Kazada toplam da 21 adet olan pabuçuların 20'si, 60 olan terzilerin 31'i Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Diğer giyim üreticilerini tamamı Müslüman hane reisleridir.

3.3.3. Dokumacılıkla Uğraşanlar

Sivrihisar'da dokumacılık ve dokumacılığın yan dallarının icra edildiği 4 çeşit meslek ve bu alanda hizmete veren toplam 31 hane reisi bulunmaktadır. Dokumacılıkla uğraşan esnaflar tüm esnaf grupları içinde toplamda %4'lük bir orana sahiptir. Giyimcilik kadar revaçta olmayan dokumacı esnafı, giyim üreticilerinin dörtte biri kadardır. Grup içinde faaliyet gösteren usta, kalfa ve çırakların dağılımı tabloda gösterilmiştir. Kazada ipek böceği ve kök boya üretimi, giyim ve dokuma alanlarında pek çok mesleğin oluşmasını ve gelişmesini de sağlamıştır. Bu alanda faaliyet gösterenlerin başında yer alan ve dökülmüş yünden aba, halı veya kilim imal eden keçecilik²⁹ 26 hane reisi tarafından icra edilmektedir. Bunlardan 21 tanesi ustası, 5 tanesi kalfa olarak çalışmaktadır.

Tablo 5:Dokuma İşi ile Uğraşanlar

Sıra No	Meslek Adı	Sayı	%
1	Keçeci	2	6,7
2	Keçeci Kalfası	5	16,1
3	Bezzaz	3	9,7
4	Mutaf	1	3,2
5	Tiftikçi	1	3,2
*	Toplam	31	100

Bez ve sair mensucat satanlara denilen bezzazlıkla³⁰ geçimini sağlayan 3 tane hane reisi, mesleğin ustası olarak kaydedilmiştir. Dokumacılık alanında diğer meslekler ise

²⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 1151.

³⁰ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 292.

kıldan çul ve benzerini dokuyup satan ve aslı muytaf yahut muytab olan mutaflık³¹ (1 adet) ile tiftik dokuyan ve satan tiftikçiliktir (1 adet).

Dokumacılıkla ilgili çalışan hane reislerinin büyük kısmının Elmalı (8 adet), Karabaş (3 adet) ve Çopuk (3 adet) mahallelerinde oturdukları anlaşılmaktadır. Toplamda 31 adet olan dokumacı hane reislerinden 20'si Müslüman, bir tanesi Gayrimüslim hane reisinden oluşmaktadır.

3.3.4. Deri İşi İle Uğraşanlar

Sivrihisar kazasında dericilik ve yan dalları, 4 çeşit meslekte hizmet veren toplam 46 hane reisi tarafından icra edilmektedir. Sanayi ve ticaretle ilgili esnaf grupları içinde % 5,9'luk orana sahip olan dericilik sektöründe başta gelen esnaf grubu meşin, kösele yapmak için hayvan derilerini deri terbiye etme ve sepilme sanatı olan debbağlıktır³². Tabaklık ya da günümüzdeki söylenişi ile debbağlık, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri var olan ve XIX. yüzyıla kadar gelişerek devam eden bir sanayi koluydu. Ayakkabı, at koşum takımları, kırba, matara, sofrta gibi çok çeşitli yerlerde kullanılan derinin halk için gerek olduğu kadar ordu için de gerekli bir madde olduğu bilinmektedir³³. Kazada deri tabaklama işini yapan hane reislerinin 25 tanesi usta ve 16 tanesi de kalfa statüsündedir. Eyer ve sair at takımları yapma ve meşinden muhtelif maddeler işleme sanatı olan sarraçlık³⁴ bu grupta gördüğümüz diğer bir meslek grubudur.

Tablo 6: Deri İşi ile Uğraşanlar

Sıra No	Meslek Adı	Sayısı	%
1	Debbağ	25	54,3
2	Debbağ Kalfası	16	34,8
3	Sarraç	4	8,7
4	Semerci	1	2,2

³¹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 1425.

³² M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, I, 1971, 408.

³³ Mübühhat S. Kütükoğlu, (1994). "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, 2, 635-636.

³⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 714.

*	Toplam	46	1 00,0
---	--------	----	-----------

Yük hayvanlarının sırtlarına yük bağlamak için konulan palan da denilen semeri üretme işi semerciler tarafından yapılmaktaydı. Kazada semer üreten ve satan bir tane hane reisi olup mesleğinde usta konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Daha çok Hacı Veysi (9 adet), Şeyh Baba Yusuf (8 adet), Yenice (4 adet), Gazi Sinan (4 adet), Demirci (4 adet) Mahallelerinde kayıtlı olan deri işi ile uğraşan hane reislerinin kazadaki mahallelerin yarısına yakınında ikamet ettikleri görülmektedir. Sivrihisar'da dericilik Müslümanların uğraşı alanı olmuştur. Bu nedenle dericilikle uğraşan Gayrimüslim hane reisine rastlamıyoruz.

3.3.5. Madeni Eşya Üretenler

Kazadaki madeni eşya üretilen ve satan esnaflar 5 iş kolunda 52 adet hane reisinden oluşmaktadır. Bu rakamın sanayi ve ticaret alanındaki esnaf grupları arasında % 6,6'ya karşılık geldiği görülmektedir. Bu gruba mensup 42 kişi mesleklerinde usta konumunda iken, 9 kişi kalfa, 1 kişi ise çırak konumundadır.

Tablo7'ye baktığımızda grupta hane reisleri tarafından en çok icra edilen meslek demirciliktir. Kazada demircilikle uğraşan 22 usta, 8 kalfa hane reisi bulunmaktadır. Gruptaki bir diğer önemli meslek olan nalbantlık 8 usta ve 1 çırak hane reisi tarafından yapılmaktaydı. Hane reislerinin uğraştığı ve usta sayısı çok olan diğer iki meslek kuyumculuk ve kalaycılık olmuştur. Değerli madenleri işleyen ve satan kuyumculuk sektöründe çalışan hane reislerinin tamamı (5 adet) usta iken yük hayvanlarına nal takan nalbant hane reislerinin 6'sı usta 1 tanesi de kalfa olarak gözükmektedir. Madeni eşya üretilen ve satan bir başka meslek ise bakırcılık olmuştur. Bu iş ile uğraşan tek hane reisi mesleğinin ustası konumundadır.

Tablo 7: Madeni Eşya Üretenler ve Satanlar

Sıra No	Meslek Adı	Sayı	%
1	Demirci	22	42,3
2	Demirci Kalfası	8	15,4
3	Nalbant	8	15,4
4	Nalbant Şakirdi (Çırağı)	1	1,9
5	Kalaycı	6	11,5

6	Kalaycı Kalfası	1	1,9
7	Kuyumcu	5	9,6
8	Bakırcı	1	1,9
*	Toplam	52	100

Daha çok Müslim Akdoğan, Kılıç ve Hacı Eskici mahallelerinde kayıtlı gözüken madeni eşya üretip satan hane reislerinin Sivrihisar genelinde 17 mahallede oturdukları anlaşılmaktadır. Kazada kuyumculuk, Gayrimüslimler tarafından yapılmaktadır. Gayrimüslimlerden üç hane reisinin nalbantlıkla uğraştığı Sivrihisar'da diğer madeni eşya üreticilerinin Müslüman hane reisleri olduğunu ifade edelim.

3.3.6. Ticaretle Uğraşanlar & Satıcı ve Tüccarlar

Sivrihisar'daki önemli iş kollarından biri de ticarettir. Yüzyıllardır ticari bir ağın içinde bulunan kazada yerli ve yabancı tüccarlar her dönemde faaliyetlerini yapacak ortam bulmuşlardır. Dönem dönem yapılan çarşılar ve dükkânlar, bu ortamı geliştiren şehir elemanları olmuşlardır. Sivrihisar'da geçimlerini ticaretle sağlayan hane reislerinin sayısı 337 olup sanayi ve ticaret alanındaki tüm hane reislerinin % 43,3'üne karşılık gelmektedir. Bu hane reislerinin tamamı usta statüsündedir. Ticaretle meşgul olan esnaf grubu 11 iş koluna ayrılmıştır. Bu grupta en yaygın meslek bohçacılıktır. Tamamı Gayrimüslimlerden oluşan bu grup ticaretle geçimini sağlayan hane reislerinin %36'sına tekabül etmektedir. Gruptaki diğer önemli meslek tüccarlık olarak kaydedilmiştir. Mesleği tüccar olan 88 hane reisinin hangi ürünün ticaretini yaptıkları belirtilmemiş, "tüccar taifesi", "erbab-ı ticaret" yahut "ahz u ita" gibi tanımlarla kaydedilmiştir. Tüccarların büyük bir kısmı (73 adet) Gayrimüslim iken kalan kısmı (15 adet) Müslümandır.

Tablo 8: Satıcı ve Tüccarlar

Sıra No	Meslek Adı	Sayı	%
1	Bohçacı	12	35,
2	Tüccar	88	26,
3	Çerçi	71	21,
4	Eskici	43	12,

5	Boyacı	5	1,5
6	Çorapçı	5	1,5
7 çi	Dönbek	1	0,3
8	Kafesçi	1	0,3
9	Mumcu	1	0,3
1 0 ci	Süpürge	1	0,3
*	Toplam	33 7	10 0

Tüccarlıktan sonra grupta en çok yapılan meslek ufak tefek eşya satıcılığına denen çerçiliktir³⁵. Çerçilikle geçimlerini sağlayan 71 hane reisi Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Grupta önde gelen bir başka meslek grubu ise eski eşya alıp satan eskiciliktir. 43 hane reisi bu işle uğraşmaktadır. Eskicilik dışında ticaretle geçinen hane reislerinin uğraştığı diğer meslekler ise boyacılık (5 adet), çorapçılık (5 adet), kafesçilik (1 adet), mumculuk (1 adet), süpürgecilik (1 adet) ve dömbek (darbuka) de denen ve dönbek işi ile uğraşan dönbekçiliktir³⁶ (1 adet). Sivrihisar'da Araklı ve Hisar mahalleleri dışında her mahallede geçimlerini ticaretle sağlayan hane reisi bulunmaktadır. Bu gruptaki hane reislerinin mahallelere dağılıma baktığımızda daha çok Benli (62 adet), Ay (59 adet), Tahtalı (51 adet), Zimmi Akdoğan (39 adet), Orta (37 adet), Yenice (13 adet) ve Kılıç (12 adet) mahallelerinde oturdukları anlaşılmaktadır.

3.3.7. Keyif Verici Madde Üreten ve Satanlar

Sivrihisar'da keyif verici madde üretilip satan hane reisleri tütün ve kahve ile ilgili 2 iş kolunda 20 kişiden oluşmaktadır. Bu hane reislerinin 17 tanesi usta, 3 tanesi de tabii yahut çırağıdır. Bu hizmet kolundaki hane reislerinin sayısı, sanayi ve ticaretle uğraşan tüm esnaf grubunun % 2,6'sına karşılık gelmekte olup esnaf ve tüccarlar arasında sayıca en az olan kesimdir. Grupta en çok yapılan meslek, devlet tarafından ekimi ve üretimi kısıtlanan ürünlerden biri olan tütün ile uğraşan duhancılık yani tütüncülüktür. Tütünü toplayan, kıyıcılık yapan toplam 11 hane reisinin tamamı, yaptıkları işin ustası konumundadır. Aynı zamanda insanların toplanıp konuşabildiği kahvehane ve kıraathane gibi işletmelerde

³⁵ Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Çağrı Yay. İstanbul 1992,717.

³⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 454.

gerçekleştiren kahvecilik, gruptaki diğer önemli meslektir. Mesleğini kahveci olarak icra eden 6 usta, 4 tane de teb'ası (çırağı) bulunmaktadır.

Tablo 9: Keyif Verici Madde İmal Eden ve Satanlar

Sıra No	S	Meslek Adı	S	%
1		Duhan Kıyıcısı	4	20
2		Duhancı	7	35
3		Kahveci	6	30
4		Kahveci Tabii	3	15
*		Toplam	20	100

Sivrihisar'da bu alanda önemli bir meslek olup tütün içmeye mahsus içi delik değnek üretip satan çubukçuluk³⁷ ile uğraşan hane reisi gözükmemektedir. Tütünle ilgilenenlerin olduğu kazada en önemli tüketim malzemesi olan çubukçuluk esnafının olmaması muhtemelen eksik kalan defterlerin yokluğu ile ilgilidir. Bu gruptaki hane reislerinin oturdukları mahallelere baktığımızda ise Hacı Eskici (4 adet), Elmalı (2 adet), Müslim Akdoğan (2 adet), Kethüda (2 adet) ve Yenice (2 adet) mahallelerinin başta geldiği kazada bu esnaflık kolu Müslüman hane reislerince yürütülmektedir.

3.3.8. İnşaat İşi İle Uğraşanlar

Sivrihisar'da inşaat sektöründe 3 iş kolunda 25 hane reisi çalışmaktadır. Kazada toplamda 15 mahallede sakin olan bu sektörün çalışanları daha çok Kılıç (4 adet), Benli (3 adet) ve Yenice (3 adet) mahallelerinde bulunmaktadır. Sanayi ve ticaret alanında çalışanların % 3,2'sini oluşturan bu alandaki mesleklerden en yaygını, yapıların kapı ve pencerelerinden başka kaba ağaç işlerini yapan dülgerliktir³⁸. Kazada dülgerlik mesleğin 11 ustası, 4 kalfası, 1 çırağı bulunmaktadır. Bu meslek grubunda diğer iş kolları yapı işi ile uğraşan yapıcılık (8 adet), inşaatlarda kapı anahtarları ile uğraşan çilingirliktir (1 adet). Genellikle Müslüman hane reislerinden oluşan inşaatçılar arasında Gayrimüslimlerin sadece dülgerlik (3 adet) ve yapıcılıkla (3 adet) meşgul olduğu görülmektedir.

Tablo 10: İnşaat İşi ile Uğraşanlar

³⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 518.

³⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 633.

Sıra No	Meslek Adı	Sayı	%
1	Dülger	11	44
2	Dülger Kalfası	4	16
3	Dülger Şakirdi (Çırağı)	1	4
4	Yapıcı	8	32
5	Çilingir	1	4
*	Toplam	25	100

3.3.9. Taşımacılık İle Uğraşanlar

Ulaşımın ve ticaretin vazgeçilmez öğelerinden biri taşımadır. Sivrihisar'ın şehirler ve bölgeler arası bir kavşakta bulunması taşıma ve taşımacılığı daha da önemli kılmaktadır. Kazada taşımacılıkla uğraşan hane reislerinin sayısı ticaretle ilgili diğer meslek dallarında uğraşanların sayısından çok daha azdır. Sadece kaza dışı değil kaza içinde de ulaşım ve ticaretin olmazsa olmazlarından olan bu sektörün araştırma yaptığımız dönemde pek rağbet görmediği ya da daha kurumsal bir yapısı, uzmanlaşmış bir safhada olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra mesleki olarak yük hayvanlarını kullanan taşımacıların dışında pek çok hane reisinin mesleklerinin yanı sıra bu işle ilgilendiklerini söylemek mümkündür. Mesela Şeyh Baba Yusuf Mahallesinde 32 numaralı hanede oturan ziraat erbabı Karansız oğlu Hasan'ın bir bargiri ve yine aynı mahalleden Hacı İbad oğlu Bekir'in "arabacılık, araba kiracılığı" şeklinde gelirleri kaydedilmiştir³⁹. Oluşturulan kayıtlarda bu hane sahiplerine ait yük hayvanlarının tamamında aynı kazançların yazılması, bu kişilerin mesleği kiracılık olanlar gibi hayvanlarıyla taşımacılık yaptıklarına işaret etmektedir.

Yük hayvanlarına sahip hane reislerinin çoğunun ziraatle ilgili işlerle uğraştıkları gözükmektedir. Ticaretle uğraşan çok az hane reisinin yük hayvanı olması kendi lojistiğini başkalarının hayvanları ile sağladıkları kanaatini bize vermektedir. Kazada taşımacılıkla

³⁹ ML.VRD.TMT.d. 9112, 9.

geçimlerini sağlayan 44 hane reisinin 41 tanesi araba ve hayvanlarla yük taşıyan *kiracılık*⁴⁰ mesleğini, 3 tanesi de arabasını kiralayan yahut kiralama işlemini yapan *araba kiracılığı*, *arabacılık* mesleklerini yapmaktadır. Bu hane reisleri çoğunlukla Yenice (5 adet), Şeyh Baba Yusuf (5 adet), Karabaş (5 adet), Kethüda (4 adet), Araklı (4 adet) mahallelerinde yaşamaktadırlar.

Tablo 11: Taşımacılık ile Uğraşanlar

Sıra No	Meslek Adı	Sayı	%
1	Kiracı	4	9,1
2	Araba Kiracısı	2	4,5
3	Arabacı	1	2,3
*	Toplam	4	100

3.3.10. Çeşitli Hizmetleri Yerine Getirenler

Esnaflıkla ilgili oluşturulan son grupta çeşitli hizmetleri yerine getirenler bulunmaktadır. 30 adetle tüm esnafların % 3,8'ini oluşturan bu grupta kalfa olarak vasıflandırılan 1 hane reisi dışındaki 29 hane reisi tarafımızdan usta olarak değerlendirilmiştir. Grupta en yaygın meslek, berberlik olarak öne çıkmaktadır. Sivrihisar'da geçimleri için berberlik yapan toplam 20 hane reisinden 19'u berber ustası ve 1'i berber kalfasıdır. Kayıtlara göre Kazada yahut civarda bulunan hamamlarda hizmet veren hamam çalışanları çok fazla bulunmamaktadır. Hamam işleten yahut teknik işlerini yürüten 1 adet hamamcı ile hamamda keseleme işini yapan 2 tellak⁴¹ bu iş kolunda çalışan hane reisleridir.

Kazanın ticaret ve ulaşım yolları üzerinde bulunması yerli ve yabancı tüccar, yolcu ve gezginlerin kendileri, binekleri, hayvanları ve araç gereçleri ile kalabileceği yerlere ihtiyaç duymasına yol açmıştır. Bu noktada han, kervansaray ve çarşıların önemi ortaya çıkmış ve zaman içinde bu yapılar ticaret, konaklama, barınma ve temel ihtiyaçları karşılama hizmetleri vermiştir. Ulaşabildiğimiz Temettuat defterlerinde Sivrihisar'da her ne

⁴⁰ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 1154.

⁴¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, 1944.

kadar han, kervansaray gibi bina kaydı bulunmasa da hane reislerinden bazılarının hanlarda yolcu karşılayan, müşterilerle ilgilenen odabaşılık (3 adet) yapması, bu dönemde adı geçen bina yahut benzerlerinin kazada bulunduğu düşüncesini bize vermektedir.

Bunlar dışında çarşı ve mahallelerde ilan, satım, tembih gibi herkese duyuran tellal (2 adet), yazı işi ile uğraşan kâtip (1 adet) ve ulaştırma işi ile meşgul olan sâi (1 adet) grupta bulunan diğer meslek çeşididir. Bu alanda hizmet eden hane reislerinin daha çok Kılıç (3 adet), Hazinedar (3 adet), Çopuk (3 adet) mahallelerinde ikamet ettikleri anlaşılmaktadır.

3.4. Görevliler

Sivrihisar'da yaşamlarını görevli olarak hane reisleri yaptığımız genel tabloda dördüncü sırada gelmektedir. Kazadaki bu görevlileri dini ve eğitim alanında hizmet verenler ile askerî, idari ve ictimai alanda hizmet verenler olmak üzere iki ana bölümde incelemek mümkündür.

3.4.1. Dini ve Eğitim Alanında Hizmet Verenler

Osmanlı Devleti'nde eğitim ile dinin ayrı düşünülemediğini, hatta iç içe girdiğini ifade etmek gerekir. Ancak konuyu anlaşılır kılmak adına sadece ibadetle ilgili olanları dini hizmetler, diğerlerini de eğitimle ilgili hizmetler olarak değerlendirmek mümkündür. Bu doğrultuda Kazada imam, hatip, şeyh (çoğulu meşâyih), müezzin, tekye-nişîn (tekkede oturan), zaviyedâr, papas gibi dinî hizmet verenlerin sayısının 57, dersiam, müderris, hoca, mektep hocası gibi eğitimle ilgili hizmet verenlerin sayısının da 16 olduğu görülmektedir. Müslümanlarla beraber yaşayan Gayrimüslim unsurlar olan Ermeni ve Rumlar'ın dini ve eğitim işlerini diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi kendi cemaatleri içerisinde çözdüğü bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde din ve eğitim alanında çalışanların devlet hazinesinden bir maaş almadıkları, bünyesinde çalıştıkları kurumların mensup oldukları vakıfların gelirlerinden belirli bir miktar kazanç sağladıkları bilinmektedir. Sivrihisar'da incelediğimiz pek çok görevlinin de bu şekilde kazançları olmuştur. Bazıları, vakıflara ait dükkan, tarla vb. gayrimenkulleri işleterek maaşlarını kazanmışlar, bazıları da vakıflardan yaptıkları işlerin karşılığı olarak aylık almışlardır. Bazı din ve eğitim görevlilerinin de

aldıkları maaşların yetmemesi yahut varsa bir mesleği onu icra etmek amaçlı farklı kazanç grupları olmuştur. Çalışmamızda yeri geldiğinde bunlarla ilgili örnekler verilecektir.

Dini alanda hizmet verenlerin başında her mahallede asıl işlerinin dışında nüfus, emlak sayımı gibi idari konularda da yardımcı olan imamlar gelmektedir. İmamlık kelime anlamı itibarıyla önde olan, öne geçen demektir. İmamlar mensubu buldukları mahallelerde hem dini hem de sosyal konularda kendilerine danışılan söz sahibi insanlardı. Yapılan idari işlerde muhtarlarla birlikte bir nevi halkının da idari temsilciliğini yürütmekteydi. Bu nedenle grupta yer alan bu dinî, sosyal ve idarî kişilik üzerinde biraz eğilmek gerekmektedir.

Tablo 13: Dini ve Eğitim Alandaki Görevliler

Sıra No	Meslek Adı	Sayısı	%
1	İmam	47	64,4
2	Müderris	8	10,9
3	Papas	5	6,8
4	Hatib	3	4,1
5	Tekye-nişîn	3	4,1
6	Hoca	2	2,7
7	Zaviyedar	2	2,7
8	Mektep Hocası	1	1,4
9	Müezzin	1	1,4
10	Meşayih-ı İzam	1	1,4
*	Toplam	73	100

Kazada defterini bulabildiğimiz 26 mahallede 47 imam görev yapmaktadır. Bunların 14 tanesi özellikle “mahalle imamı” olarak belirtilmiştir. Diğerleri ise karye imamı (28 adet) ve yayla imamı (4 adet) şeklinde ifade edilmiştir. Kâtiplerin bu ifadeleriyle imamların buldukları mahallede görev yapıyor olduklarını yahut birden fazla imam varsa bir tanesinin temsilen seçildiğini gibi bilgileri aktarmayı amaçladıkları düşünülebilir. Böyle bir amacın olup olmadığını bilmemekle beraber mahallelerinde imam ya da mahalle imamı olarak kaydedilenlerin mesleki görevlerinin yanı sıra sayımlarda vb. idari işlerde muhtarlara yardımcı olduklarını düşünmekteyiz. Kayıtlarda geçen “karye imamı”, “cami imamı”, “yayla imamı” gibi vasıflandırmalar, imamlık yapanların bir kısmının camilerde,

bir kısmının aynı zamanda tekke de olan mescidlerde bir kısmının da muhtemelen çeşitli köylerde ve yazları kalmak için gittikleri yaylalarda mevsimlik olarak imamette bulduklarına işaretir.

Gayrimüslim mahalleleri dışında sadece Camiikebir, Kılıç ve Hisar mahallelerinde kayıtlı imam bulunmamaktadır. Bu mahallelerde imam yahut dini bir görevlinin kayıtlı olmaması, mescid, tekke veya cami olsa da görevlilerinin başka mahallelerde oturmasından kaynaklı olabileceğini hatıra getirmektedir. Nitekim her imam oturduğu mahalledeki bir ibadethanede görev yapmamaktadır. Örneğin Hacı Ashab Mahallesi 16 no'lu hanede sakin Osman Hoca, Elmalı Mahallesi imamıydı⁴². Yine Çopuk Mahallesi 3, Hacı Eskici Mahallesi 3, Elmalı Mahallesi 4 imam köylerde imamlık yapmaktaydı⁴³. Ayrıca camide yahut dini müessesedeki görevli sayısının, yapının ve çevrenin büyüklüğüne göre değişebileceğini de akılda tutmak gerekir. Bütün bunlarla birlikte imam olarak bilinen kişilerin geçimlerini sağlamak amacıyla farklı meslekler icra ettikleri yahut farklı meşgalelerle uğraştıkları görülmektedir. Mesela Tatlar Mahallesi 26 no'lu hanede karye imamı gözükken Günyüzülü Süleyman hayvancılıktan da kazanç sağlamaktadır⁴⁴. Aynı şekilde Müslim Akdoğan mahallesi 27 numaralı hanede sakin mahalle imamı olan Sayzı oğlu Hacı Süleyman Hoca “erbab-ı ziraat” olarak da kaydedilmiş ve bu meslekten de kazancı gösterilmiştir⁴⁵.

Sayım yapılan her mahallede muhtarla beraber imamların da bulunduğunu ile ilgili defterin sonundaki mühürlere anlamaktayız. Defterler sonlarında mahalle imamlarına ait olduğu ve “*İmam-ı der mahalle-i Yenice*”⁴⁶ örneğinde olduğu gibi mühürlere bulunduğu gözükmektedir⁴⁷. Hisar, Camiikebir ve Kılıç mahallelerinde mahalle imamına ait mühür bulunsa da mahallede imam olarak kaydedilen bir kimse bulunmamaktadır. Mahallelerdeki hane reislerinden bazılarının mahalle imamlığı yaptıkları halde bu şekilde

⁴² ML.VRD.TMT.d. 9159, 5.

⁴³ ML.VRD.TMT.d. 9110, 9165, 9140.

⁴⁴ ML.VRD.TMT.d. 9155, 8.

⁴⁵ ML.VRD.TMT.d. 9171, 9.

⁴⁶ ML.VRD.TMT.d. 9146, 41.

⁴⁷ İncelediğimiz Temettuat defterlerinin tamamına yakınında muhtar-ı evvel, muhtar-ı sani, imam ve ziraat müdürü mühürleri bulunmaktadır.

vasıflandırılmaması, onların toplumda tanındığı mesleki zanaat üzerinden kaydedildikleri fikrini bize vermektedir.

Dini alandaki bir başka meslek ise camilerde özellikle Cuma, kandil, bayram ve diğer önemli günlerde cemaate hitab eden, hutbe irad eden, vaaz veren hatipliktir⁴⁸. 3 adet hane reisinin hatip olarak görev yaptığı Sivrihisar'da cami ve mesciddeki vakit namazları için ezan, cenazeler için salâ okuyan 1 adet müezzin kayıtlıdır.

Sivrihisar'da Müslümanlarla Gayrimüslimlerin beraber yaşadığını ve ayrıca Gayrimüslimlerin ağırlıklı olduğu mahallelerin de olduğunu ifade etmiştik. Gayrimüslim unsurların din hizmetlerini yerine getiren 5 papaz, 1 tane de hoca bulunmaktadır.

Eğitim alanında çalışanlar da aslında din ile ilgili bilgiler sunan görevlilerdi. Bu şekilde incelememizin sebebi ise doğrudan ibadetle ilgili olanlarını diğerinden ayrı tutmaktır. Eğitim ile ilgili görevli hane reislerinin başında medrese ile özellikle büyük camilerde ders veren müderrislerdir. Bazı mahallelerde “Dersiâm” olarak da kayıtlı olan müderris hane reislerinin sayısı 8'dir. Eğitim alanında müderrislerden sonra gelen diğer görevliler ise hoca ve mektep hocası şeklinde kaydedilmiştir. Bu görevliler medrese, mektep, cami, tekke, kilise vb. eğitim kurumunda görev alarak halkın dini ve eğitimi ile ilgili hususlarda yardımcı olmuşlardır.

Sayıdığımız bu görevlilerin yaptıkları bu işlere karşılık halktan ve eğitim müessesesinin bağlı bulunduğu vakıftan maaş aldıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti içerisinde başta din ve eğitim olmak üzere pek çok alanda müessese kurmuş olan vakıflar, buralarda çalışanların da geçimlerini temin etmekteydi. Bu hane reislerinden bazıları farklı meslek dallarına da kayıtlı gözükseler de görevlerinin önemine binaen grupta değerlendirmenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Eğitim alanında görev yaptıklarını gördüğümüz bir diğer hane reisleri, kazada hem çevresini hem de bölgeyi nüfuzları altında tutan *şeyhler*dir. Tarikatlerde pirlük makamında olup müridlerini irşad eden, onlara faydalı ve zararlı şeyleri olan şeyleri anlatan bu kişiler⁴⁹ Temettuat defterlerinde “*meşâyıhdan*”, “*meşihatten*” gibi tabirler ile belirtilmişlerdir. Tekkenin küçüğü anlamına gelen zaviyelerde şeyhlik yapan 2 adet zaviyedâr ile tekke

⁴⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 584.

⁴⁹ Pakalın, *a.g.e.*, III, 246-247.

idaresini üstlenen 3 adet tekve-nişîn de bu grupta göreceğimiz son görevlidir. Şeyh ve zaviyedârlar tekke ve zaviyelere gelenlere İslami ilimler yanında onlara dini rehberlik yapmakta ve manevi olarak da etkide bulunmaktaydı. Kazada din ve eğitimle ilgili görev yapanların dağılımına baktığımızda hane reislerinin en fazla sakin olduğu yerlerin Şeyh Baba Yusuf (8 adet), Eski Kethüda (11 adet) ve Üçler (10 adet) mahalleleri olduğunu görüyoruz.

Sonuç olarak Sivrihisar'da din ve eğitimle ilgili görevliler toplamda 73 kişi olup bunlardan 6'sı dışında (5 adet papaz ve 1 adet hoca) hepsinin Müslüman olduğu gözükmemektedir. Müslümanlardan din ve eğitimle uğraşanlarının pek çoğu kurulmuş olan vakıfların fonlarından geçimlerini sağlamaktadır.

3.4.2. İdari, Sosyal ve Askeri Alanda Hizmet Verenler

Sivrihisar'da hizmet veren görevlilerden ikinci kısmını idari, sosyal ve askeri alanda hizmet veren hane reislerinden oluşmaktadır. Bu gruptaki hane reislerinin 20 farklı görevde toplamı sayısı 84'tür. Kazada en başta gelen idareci olan ve *Kaza Müdürü* olarak kaydedilen kişinin Kethüda Mahallesi 3 no'lu hanesinde sakin aynı zamanda erbab-ı ziraatten ve İbrahim Ağa Medresesi mütevellisi olan Hüseyin Ağa olduğu anlaşılmaktadır⁵⁰. Kaza müdürünü idari ve yazı işleri ile ilgilendiğini düşündüğümüz ve müdür katibi olarak kaydedilen bir hane reisi bulunmaktaydı.

Kazadaki önemli işlerden biri olan nüfus kayıt işlerinde sorumlu olan nüfus mukayyidliği bir hane reisince yürütüldüğü kaydedilmişse de bunun yanlış bir değerlendirme olacağı aşıkardır. Nüfusla ilgili diğer kişilerin ne vazife ile isimlendirildiği anlaşılamamaktadır. Muhtemelen bu ve buna benzer kayıt işlerinde yardımcı olduğunu düşündüğümüz 3 adet kethüda kaydedilmiştir.

Osmanlı Devletinin tarım toplumu olması zirai alanlarını sürekli kontrol altında tutma ve ekonomik olarak verimli olmasına dikkat etmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda çıkan bazı zirai gelişmeleri takip etmeye çalışmış, köylüye kendi toprağı ile birlikte miri arazilerin de işlenmesi amacıyla bazı çalışmalar yaptığı ve idari olarak da kurumsal bir idari sistem çalışması içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda

⁵⁰ ML.VRD.TMT.d. 9160, 2

kazalarda ziraat müdürlükleri ihdas edildiği ve nüfus sayımlarına ziraat müdürlerinin de eşlik ettiği görülmektedir. Nitekim incelediğimiz defterlerini sonunda ziraat müdürüne ait kaydın olduğunu biliyoruz. Bu dönemde Kazada ziraat müdürlüğünün Yenice mahallesinden Sarızâde Osman Ağa'nın uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır⁵¹.

İdari, sosyal ve askeri alanda başta gelen görevli grubu 50 hane reisinden oluşan muhtarlar ve kocabaşılar olmuştur. Müslüman hane reislerinin mahallelerdeki temsilcileri olan muhtarlık Sultan II. Mahmud ile birlikte idari anlamda bir teşkilat olmuş ve taşrada mahalleler ve köylerde işler hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde defterlerden görebildiğimiz kadarıyla merkezden gelen emirleri uygulamak ve yapılan düzenlemelerin halk arasında daha iyi yerleşmesini sağlamak amacıyla kullanılması düşünülen bu taşra idareciliği Müslüman mahallelerinde *muhtar-ı evvel* ve *muhtar-ı sâni* olarak; Gayrimüslim mahallelerinde ise *kocabaş-ı evvel* ve *kocabaş-ı sâni* şeklinde isimlendirilmiştir. Araştırmaya konu olan ve defterini bulabildiğimiz mahallelerin hepsinde ilgili yöneticilere ait kayıtlar olduğu ya da en azından temsil kabiliyeti en yüksek kişinin kaydının tutulduğu anlaşılmaktadır. 21 Müslüman mahallesinin tamamında muhtar-ı evvel kayıtlı iken 16 mahallede muhtar-ı sâni kaydına rastlıyoruz. Ancak defterlerin her birinin sonlarında bulunan mühürlerde muhtar-ı sâni mühürlerinin de bulunması bize kâtiplerce bu görevi yapan kişilerin sadece kendi mesleği ile kaydedildiğini düşündürmektedir. Gayri Müslimlerin mahalle sorumluları olan kocabaş-ı evvel olarak 4 kişi, kocabaş-ı sâni olarak ise 5 kişinin kaydedildiğini görmekteyiz. Yalnızca Benli Mahallesinde kocabaş-ı evvel kaydına rastlayamıyoruz. Ancak bu mahallede 1 no'lu hanede oturan ve Kazadaki tüm Gayrimüslim Ermeniler'in temsilcisi konumunda olup "*milletbaşı*" olarak kaydedilen Tüccar Agob'un⁵² aynı zamanda kocabaş-ı evvel olabileceği düşünülmelidir. Bunlarla birlikte muhtarlık ve kocabaşılık vazifesi yapanların esas mesleklerini yaptıkları ve farklı gelirleri oldukları görülmektedir. Mesela Gazi Sinan Mahallesi muhtar-ı evveli 1 no'lu hanede oturan Cennet oğlu Ali'nin asıl mesleği kasaplık idi ve ziraat ve kira gelirleri de mevcuttu⁵³. Aynı şekilde Ay Mahallesi kocabaş-ı evveli Hacik oğlu Artin tüccarlıkla geçinmekteydi⁵⁴.

⁵¹ ML.VRD.TMT.d. 9146, 2.

⁵² ML. VRD.TMT.d. 9132, 2.

⁵³ ML.VRD.TMT.d. 9162, 2.

⁵⁴ ML.VRD.TMT.d. 9147, 2.

Osmanlı Devletinde XVI. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan ve XIX. yüzyıla geldiğinde işlevini kaybetmiş olsa da çeşitli hizmetler karşılığında tımar sahibi olan kimseleri Sivrihisar’da bu güvenlik işleri ile görevlendirildiğini görmekteyiz. Bu yüzyıl ortalarında tımar sisteminin ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar sonucunda 1826’da *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu* kurulmuş ve ordu için süvari birliklerinde tımarlı sipahilerden yararlanılmıştır. 1834’te kurulmaya başlanıp 1843 yılındaki düzenlemeyle ordunun yedek gücü durumuna gelen Redif Teşkilatında da Tımarlı sipahiler kullanılmıştır. 1844 yılındaki Zabtiye Teşkilatı’yla Tımarlı sipahilik kaldırılmış, sipahilerin ellerindeki tımarları ellerinden alınmıştır. 1858’de yapılan arazi kanunnamesi sonrasında da bazı tımar tevcihlerinin yapıldığı da görülmüştür.

Sivrihisar’da tımarlı süvari olarak kaydedilenlerin pek çoğu “*Asâkir-i Zabtiyede Müstahdem İdüği*” şeklinde kayıtlanmıştır. Yani hali hazırda askerlik bünyesinde oldukları bundan dolayı da tımarlarının devam ettiği görülmektedir. Tımarla ilgili burada ifade edeceğimiz son söz ise daha sonra da göreceğimiz üzere süvari olup vefat edenlerin ardından gelen yetimlerin bazıları vâris olarak tımar bedelleri verilmeye devam etmiştir. Kazada güvenlik işleri ile ilgili olarak kaydedilen bu şekilde ya da buna benzer 20 hane reisinin zaptiye (9 adet), sipahi (1 adet), müstahdem (4 adet), süvari (1 adet), bekçi (4 adet) ve değirmen bekçisi (1 adet) olduğunu görüyoruz. Hangi garnizonda ya da askeri birlikte görevli olduğunu bilemediğimiz bu kişiler şehrin farklı mahallelerinde kayıtlı gözükmemektedirler.

Tablo 14: Askeri, İdari ve İctimai Görevliler

Sıra No	S	Meslek Adı	S	%
			ayısı	
1		Muhtar-ı Evvel	2 1	2 5
2		Muhtar-ı Sâni	1 9	2 2,6
3		Zaptiye	9	1 0,7
4		Kocabaş-ı Evvel	4 8	4, 8
5		Kocabaş-ı Sâni	5	6

6	Mütevelli	4	4,
7	Askeriye Müstahdemi	4	8
8	Bekçi	4	8
9	Kethüda	3	6
0	İhtisap Kantarcısı	1	2
1	Kaza Muhzırı	1	2
2	Kaza Müdürü	1	2
3	Millet Başı	1	2
4	Mukayyid-i Nufüs	1	2
5	Müdür Katibi	1	2
6	Sürtücü	1	2
7	Tımarlı Süvari	1	2
8	Asiyab-ı Yeniçeri	1	2
9	Askeri Sipahi	1	2
0	Ziraat Müdürü	1	2
*	Toplam	4	8

Askeri alanda değerlendirdiğimiz önemli meslek âsiyab-ı yeniçeri olarak ifade edilen değirmen bekçiliğidir. Sahipleri ve devlet için önemli gelir kapılarından birisi olan değirmenler aynı zamanda halkın temel ihtiyacı olan un vb. gıdaların üretiminde de öneme haizdiler. Değirmenlerin sıkıntı yaşaması doğrudan ekonomik, siyasal, sosyal hayata da etki edecek olmasından ötürü buraların korunması, işleyişinin devamı için bekleyen değirmen bekçileri önemli görevler üstlenmekteydi. Kazada kayıtlı bir değirmen bekçisi

hane reisi bulunmaktaydı. Posta işleri ile uğraşan sürücülük (1 adet) askeri alandaki diğer görevlileri oluşturmaktadır.

İdari ve sosyal alanda ise başta gelen görevliler vakıflarda idarecilik yapan mütevelliler⁵⁵ olmuştur. Vakfın gelir giderini kontrol eden, işleyişini sağlayan, görevliler arasındaki koordinasyonu devam ettiren her türlü durumda Kadı'ya karşı sorumlu olan bu hane reislerinin sayısı 4'tür. Önemli ilim adamlarını yetiştiren ve dini ve ilmi faaliyetler yapılan Sivrihisar'da vakıfla ilgili görevlerin hane reislerinin kendi mesleklerine ek olarak yaptıkları aldıkları bazı vakıf gelirlerinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ayrıca vakıf görevi ile değil kendi meslekleri ile ilgili bölümlere kaydedildiği için Kazadaki görevli sayısı fazla gözükmemektedir. Kazada mahkemelerde hâkim huzuruna çıkarma işini yapan celbe memur 1 adet muhızır⁵⁶ ve ihtisapla ilgilenen bir adet ihtisab kantarcısı bulunmaktadır. Askeri, idari ve ictimai görevlilerin daha çok Yenice (7 adet), Karabaş (6 adet), Kethüda (6 adet), Şeyh Baba Yusuf (5 adet), Faruklar (5 adet), Demirci (5 adet) mahallelerinde ikamet ettiklerini görüyoruz. Görevlilerin dini yapısına bakıldığında ise mahallelerini temsil eden 10 adet Gayrimüslim haricinde tamamının Müslümanlardan oluştuğunu, toplumda genel kamu işlerinde Müslümanlar dışında kimsenin görevlendirilmediğini anlamak mümkündür.

3.5. Rant Gelirliler

Kazada bir mesleğe dayalı olmayarak kazanç sağlayan hane reisleri bulunmaktadır. Bunlar kira, bedel, ortakçılık vb. gibi kazançlar elde etmektedirler. Toplam 4 hane reisinin değerlendirildiği bu grupta 1 hane reisi bir bâb menziline, 1 hane reisi ise mağazasından, 1 hane reisi dükkan ve kârhanesinden, 1 hane reisi ise başkalarına verdikleri zirai tohumluklardan elde ettiği kiralarla gelir elde etmektedir. Rant geliri ile geçinenlerden 1 tanesinin Gayrimüslim hane reisi olduğu görülmektedir.

3.6. Meslekleri Belli Olmayanlar

Kazada yaşayanlara arasında hiçbir mesleği belirtilmeyen hane reisleri mesleki değerlendirmemiz içinde son sırayı almaktadır. Toplam 112 kişiden oluşan bu grup tüm

⁵⁵ Pakalın, *a.g.e.*, III, 640.

⁵⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, 1302.

hane reislerinin % 7,9'unu oluşturmaktadır. Meslekleri olmayanların başında “*şunun bunun ianesiyle*” geçinenler vardır. Hiçbir mal varlığı olmayan ve geçim kaynağı da bulunmayan bu hane reislerinin sayısı 66'dır. Bunlar dışında bazı meslek işleri ile uğraşan hane reisleri ile bazı yetim, talebe, dilenci gibi hane reislerinin de “*ianeyle*” geçindikleri ifade edilmiş olsa da bu çalışmamızda adı geçenlerin farklı gruplarda değerlendirildiğini ifade etmeliyiz. Fakir olarak kayıtlı olanların 53 tanesi Müslüman, 13 tanesi Gayrimüslim olarak kaydedilmiştir.

Burada mesleği olmadıklarını belirteceğimiz önemli bir grup da *sabi, sabi-yetim, yetime* gibi tanımlamalarda bulunan hane reisleridir. Çocuk yaşta yetim kalan bu kişiler 31 tanedir. Yetim kalan çocuklara kadı tarafından işlerini yürütmek mirasına sahip çıkmak ve haklarını korumak üzere vasî tayin edilirdi. Genelde vasî olarak tayin edilen kişiler de yetim kalan çocukların anneleri idi. Bazen de mahallede yahut kaza içinde bir kişi “*vasî-yi muhtar*” olarak seçilmekteydi. Mesela Şeyh Baba Yusuf mahallesinde yetim olan Çoban Ali oğlu Ali için seçilen vasi, aynı mahallede 93 no'lu hanede bulunan araba kiracısı Hacı Vayis oğlu Mustafa iken Hacı Ashab Mahallesinde Müderris Totluy oğlu Mehmed Efendinin oğlu Muhammed'in vasisi ise validesi Hatice Hatun idi⁵⁷. Bazen de gelirlerinin kendi başlarına idare edebilecek durumda olmalarından dolayı vasilerinin olmadığı gözükmektedir. Yetimlerden bazılarının da vakıflardan geliri olan kişiler olduğu gözükmektedir. 22 yetimin Müslüman, 9 tanesinin Gayrimüslim olduğu kazada toplam 31 yetim hane reisi bulunmaktaydı.

Kazada medresede okuyan ve aynı zamanda hane reisi olarak gözüken 17 kişi kayıtlıdır. Talebelerin hemen hemen tamamı halkın verdiği bağış, zekat gibi ianelerle geçiniyor olmalıdır. Zira ilim talebelerinin toplumda her zaman önemli bir konumu olduğu ve evlâd-ı vâkıf olarak da vakıf gelirleri ile Anadolu'nun pek çok şehrinde görmek mümkündür. Osmanlı ilim ve dini hayatı dini olarak ayrıldığı için Osmanlı medreselerinde okuyan talebeler Müslüman hanelerden gelen kişiler olmuştur.

Bu grupta belirteceğimiz diğer önemli hane reisleri de 3 tanesi Müslüman 1 tanesi de Gayrimüslim toplam 4 kadındır. Genellikle “*zukûrdan hâli...hatun*” şeklinde belirtilen

⁵⁷ ML. VRD.TMT.d. 9112, 5, 23; 9159, 2.

ve evinde reis olarak erkek bulunmayan kadınların ikisinin adı Asiye, Hatice olarak kaydedilmişken diğer ikisi (bunlardan biri Gayrimüslim) için isim ifade edilmemiştir.

Genellikle idari yahut askeri bir görevden dolayı emekli anlamında *tekâüd* olarak gözüken 3 hane reisi bulunmaktadır. Bu kişilerden bazıları daha sonra farklı mesleklerle uğraşsa da bu çalışmada bu grupta değerlendirilmiştir. Defterlerde 9 hane reisi ise alil, ihtiyar, mecnun ve dilenci olarak kaydedilmiştir. Bunların pek çoğu da “*şunun bunun ianesiyle geçinmekte*” şeklinde nitelendirilmiştir. Kazada Hisar ve Araklı mahalleleri dışında tüm mahallelerde bu gruba ait hane reisleri bulunmaktadır.

Tablo 15: Mesleği Olmayanlar

Sıra No	S Adı	Meslek Adı	Sayı	%
1		Alil	4	3,1
2		Dilenci	1	0,8
3		Fakir	66	50,8
4		İhtiyar	2	1,5
5		Kadın	4	3,1
6		Mecnun	2	1,5
7		Talebe	17	13,1
8		Tekâüd	3	2,3
9		Yetim	31	23,8
*		Toplam	130	100

3.7. Kazada Bulunmayanlar

Temettuat Defterlerinde hanesi durup da kendisi kazada olmayan hane reisleri de belirtilmiştir. Bu kişilerin mesleklerine ilişkin bilgi verilmemiştir. Temettuat sayımlarına göre XIX. yüzyıl ortalarında kazada bulunmayan, herhangi bir sebeple dışarıda bulunan 9 hane reisi bulunmaktadır. 8 tanesinin Müslüman 1 tanesinin Gayrimüslim olduğu bu hane

reislerinin dışarıda bulunduğu yerler belirtilmemiştir. 8 hane reisinin “firari” olarak nitelendiği grupta 1 hane reisinin ise kayıp anlamına gelen “mefkûd” olarak kaydedildiğini görüyoruz. Bu kişiler, şehirdeki Yenice (2 adet), Orta (1 adet), Çopuk (1 adet), Hacı Eskici (1 adet), Karabaş (2 adet), Kethüda (1 adet), Kutbeddin (1 adet) mahallelerine kayıtlıdır.

4. Kazada En Çok Yapılan Meslekler

Mesleklerdeki ustaların sayısının fazla olması o meslek dallarında ilerleme kaydedildiğinin bir kanıtıdır. Kazadaki mesleklerde ustaların sayısının fazla olmasının bir sebebi de yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Temettuat Defterlerinde hane reislerinin vergiye esas kaydedilmesidir. Bu hane reislerinden çırak, kalfa (halife) olanlarının nitelenmesine rağmen usta olanların bir kısmının ifade edilmesini kaydı yapan kâtibin tercihi ile ilgili olduğunu düşünmek mümkündür. Çünkü hane reislerinin çoğunun ev sahibi bir fert olduklarını düşündüğümüzde çıraklık ve kalfalık aşamalarını geçirmiş bir yaş diliminde oldukları anlaşılmaktadır. Bir kısım hane reislerinin de evlerinde oturan yakın akrabaları ile aynı işi yaptıkları göz önüne alındığında bu akrabalarının kendi mesleklerinde çırak ve kalfa statülerinde olduklarını da ifade edebiliriz.

Sivrihisar’da en yaygın mesleklere bakıldığında birbirine yakın iş kolları olan bohçacılık (121 adet), tüccarlık (88 adet), çerçilik (71 adet) ve eskicilik (43 adet) olduğu anlaşılacaktır. Bu mesleklerde uğraşan toplam hane reisi sayısı 322’yi bulmuştur.

Giyim eşyası üreten ve satan esnaf grubu içinde mesleğinde 49 ustanın bulunduğu terzilik ise yaygın olan önemli mesleklerdendi. Terzilikle uğraşan hane reislerinden 9’u kalfa, 2’si de çırak statüsündedir. Bu sektörde bir diğer yaygın meslek ise toplamda 47 kişi (30 usta, 15 kalfa ve 2 çırak) ile yemeniciliktir. Pabuççuluk diğer giyim üreticileri kadar yaygın olmasa da 18 ustası ve 2 kalfası olmak üzere toplamda 20 kişi ile kazadaki yaygın iş kollarından biriydi.

Tablo 12:Kazadaki En Yaygın 15 Meslek

İsira No	Şek	Meslek	Usta	Kalfa	Çırak	Toplam
1	acı	Bohç	121	-	-	121
2	ar	Tücc	88	-	-	88

3	Çerçi	71	-	-	70
4	Terzi	49	9	2	60
5	Eski	43	-	-	43
6	Kira	41	-	-	41
7	Yem	30	15	2	47
8	Debb	25	16	-	41
9	Bakk	22	-	-	22
10	Dem	22	8	-	30
11	Keçe	21	5	-	26
12	Berb	19	1	-	20
13	Pabu	18	2	-	20
14	Dülg	11	4	1	16
15	Yapı	8	-	-	8
*	Topl	588	60	5	653
	am				

Ulaştırma ve nakliye ile ilgilenen kiracılar kazada yaygın iş kolu olarak görev üstlenmişlerdir. 41 hane reisinin uğraştığı bu meslekte herhangi bir uzmanlaşma ifadesi belirtilmediği için hepsi usta kabul edilmiştir. Bunlardan başka diğer yaygın meslekler debbağlık (25 usta, 16 kalfa), dülgerlik (11 usta, 4 kalfa, 1 çırak), berberlik (19 usta, 1 kalfa), demircilik (22 usta, 8 kalfa), keçecilik (21 usta, 5 kalfa), bakkallık (22 usta) olarak kaydedilmiştir.

Sonuç olarak Sivrihisar'ın defteri olan 26 mahallesinde sanayi ve ticaret alanında 9 grupta incelediğimiz hane reislerinin 48 çeşit meslek tespit edilmiştir. Bu meslek grubundakilerin %89,5'inin uzmanlaştığı ve usta statüsünde olduğu %10,5'inin de çırak ve kalfa olarak kaydedildiğini anlaşılmaktadır.

Sonuç

XIX. yüzyıl ortalarında yapılan Temettuat sayımlarına bakılarak yapılan bu çalışmada kullanılan 26 deftere göre yalnızca 18 mahallede Müslümanlar, 5 mahallede de Gayrimüslimler yaşarken; 3 mahallede ise birlikte yaşamaktaydılar. Ancak adı geçen defter sayısının Sivrihisar'ın bu dönemdeki mahalle sayısını tam olarak ifade etmediği, yine bu dönemdeki Nüfus Vukuat, Cizye ve Şeriye Sicillerinden anlaşılmaktadır. Bütün bu kaynaklar değerlendirildiğinde bu dönemdeki mahalle sayısı 29 olarak gözükmektedir. Kazada yer alan Gayrimüslim nüfusun ise Ermeni milletinden oldukları anlaşılmaktadır.

Tarihte birçok uygarlığa ve olaya tanıklık eden ve özellikle Selçuklular ve Osmanlılarla birlikte kaza ve nahiye merkezlerinden biri olan Sivrihisar'ın Ankara-Eskişehir-İzmir yolları kesişiminde işlek yolları üzerinde bulunması kazanın mesleki yaşamında da önemli etkiler göstermesine neden olmuştur. Pek çok iş kolunda onlarca mesleki tecrübeye şahit olan bu yerleşim yeri üzerine yapmış olduğumuz araştırmaya göre hane reislerinin mesleki alanlarını esasen 5 grupta ele almak uygun olacaktı. Ancak vasfi bulunmayan fakat geçimlerine dair bulgular bulunan diğer hane reislerinin de mesleki olarak ifade edilmesi gerektiğinden iki grup daha ilave edilmiş ve grup sayısı yediyi bulmuştur.

Kazada meslek grupları dini yapıya göre tasnif edildiğinde bazılarında Müslümanların bazılarında da Gayrimüslimlerin daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluğun geleneksel etkenler, kuşaktan kuşağa geçen usta çırak ilişkileri, dini ve sosyal nedenlerle açıklanması mümkündür. Müslümanlar Anadolu coğrafyasının hâkim nüfusu olmak bakımından daha yerleşik mesleklerle uğraşmışken Gayrimüslimlerin ticaret ve zanaatle uğraştıkları gözükmektedir. Ayrıca toprak mülkiyetinin ziraate dayalı olan kısmının Müslümanlar elinde daha fazla olması da bu sonucu doğurmuştur.

Sivrihisar'da hane reislerinin büyük bir kısmı (%47,7) esnaflık ve tüccarlık yapmaktadır. Bu oran Müslüman ve Gayrimüslimlerin kendi aralarında büyük bir farklılıkla değiştiği görülmektedir. Gayrimüslimlerin %75,9'u özellikle ticarete dayalı işlerde uzmanlaştığı görülürken Müslümanlarda bu oran %36,6'da kalmıştır. Buna karşın Müslümanların geçimlerini yoğun olarak zanaat ile sağladıkları gözükmektedir. Esnaf çeşitliliğinin dağılımına bakıldığında satıcı ve tüccar kesimi dışında Müslümanların, gıda,

giyim, dokuma, inşaat, taşıma, keyif verici ve farklı diğer esnaflık alanlarında malzemeleri üretimi alanında sayıca daha fazla olduğu görülmektedir.

Tarımla geçimlerini sağlayan hane reislerinin %18,7 ile ikinci büyük mesleki grup olduğunu ifade etmiştik. Kazada zirai üretimin tamamına yakını Müslümanlar tarafından sağlanmaktadır. Toplam 306 hane reisinden 303'ünü Müslümanlar oluşturmaktaydı. Genel olarak Müslüman hane reislerinin dörtte biri ziraat ile geçinmekteydi (%25,8). Hem ekili hem de dikili alanları tasarruf eden Müslümanların büyük bir kısmının zirai alanının bulunduğu ve şehrin tarım ihtiyacına da cevap verdiği anlaşılmaktadır.

İşçilikle ilgili geçim sağlayan hane reislerinin oranı %15,3 ile üçüncü sırada yer almaktaydı. Amelelik, hizmetkârlık ve çobanlık işçiliğin en yoğun olduğu gruplardı. Amele ve hizmetli dışında işçilikle uğraşan Gayrimüslim hane reisinin olmadığını, çoban, seyis ve tablakâr gibi geriye kalan tüm işçilerin Müslümanlardan oluştuğunu ifade edelim. Gelirini bir yerin kirası, getirisi veya rantı ile sağlayan 4 kişiden 3 tanesi Müslüman hane reisidir. Bunlarla birlikte şehirde farklı meslek sahibi olup rant gelirine sahip hane reisleri de oldukça fazladır. Ancak bu kişiler kendi meslekleri içerisinde değerlendirilmiştir.

Sivrihisar'da yaşayan görevlilere bakıldığında % 90 civarında büyük bir kısmının Müslüman olduğunu görüyoruz. 5 papaz, 1 hoca, 5 kocabaş-ı sâni, 4 kocabaş-ı evvel ve 1 milletbaşı haricinde geri kalan bütün görevlilerin Müslümanlardan oluşmaktadır. Müslüman hane reislerinin %12'sini, Gayrimüslimlerin ise %3,4'ünü oluşturan görevli zümresi her dini kesimde de 4. büyük grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

Talebe, yetim, ihtiyar, dilenci, emekli, talebe, kadın ve fakirler, herhangi bir mesleği olmayan grup içinde değerlendirilmiştir. % 87,7'lik oranla fakirler, yetimler ve talebelerin büyük bir kısmını oluşturduğu grupta 130 hane reisinden 107'si Müslüman, 23 hane reisi de Gayrimüslimdir. Kazada bulunmamasına rağmen hanesi bulunduğu için sayımlarda ismi yazılan 9 hane reisinin firari ve kayıp olarak kaydedildiğini görmekteyiz.

Tüm bu verilerden hareketle 1844 yılında Sivrihisar'da özellikle çiftçilik, ticaret ve zanaat sahiplerinin şehrin ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bunlar içinde dericilik, dokumacılık gibi Osmanlı şehrinin klasik iş kollarının gelişmiş olduğu ve zirai üretimle hayvancılığın şehrin ekonomisinde önemli yer tuttuğu da ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

1. **Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri)**
 - A. **Maliye Nezareti Temettuat Defterleri (MLD.VRD.TMT):** 9107, 9110, 9111, 9112, 9117, 9121, 9125, 9126, 9128, 9132, 9137, 9140, 9142, 9143, 9144, 9146, 9147, 9149, 9155, 9159, 9160, 9162, 9165, 9168, 9171, 9173.
 - B. **Kamil Kepeci Tasnifi (KK):** 6364.
 - C. **Maliyeden Müdevver Defter (MAD):** 18904.
 - D. **Sivrihisar Şeriye Sicilleri (ŞŞS):**1.
2. **Başvuru Eserleri ve Lügatler**

Ankara Vilayeti Mahsus Salnamesi 12. Defa, Ankara 1311.
PAKALIN, M.Zeki, *Osmanlı, Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971.
REDHOUSE, W.R., *Turkish And English Lexicon*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türki*, Dersaadet 1317.
TÜRK DİL KURUMU, *Derleme Sözlüğü*, Ankara 1993.
TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.
3. **Kitap, Makale ve Diğer Eserler**

BAYKARA, Tuncer, “Kaza”, *DİA*, Ankara 2002, 25, 119-120.
BECERİK, Mehmet Fatih, *Sivrihisar’ın XIX. Yüzyılda Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2003.
ÇELİK, Gülfettin, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskan Politikası”, *Divan İlmi Araştırmalar*, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, 6, 49-110.
DOĞRU, Halime *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*, TTK yay., Ankara 1997.
ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Meteksan Limited Şirketi Yayınları, Ankara 1980, 103-109.
ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlevi ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1994, IV, 69-78.
KESKİN, Orhan, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, Eskişehir 2001.
KÜTÜKOĞLU, Mübühhat S., “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, 2, 513-650.
TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.